

LJUBO BOBAN

Geneza, značenje i odjek Zagrebačkih punktacija

Na zasjedanju Izvršnog odbora Seljačko-demokratske koalicije 5—7. XI 1932. prihvaćena je rezolucija koja je, pošto je postala poznata u javnosti, nazvana »punktacije« (prema punktima, točkama, u kojima je izložen sadržaj rezolucije). Rezolucija je neočekivano dobila vrlo širok odjek u političkom životu, pa je stoga i njeno mjesto u historiografiji također vrlo značajno. Punktacije i odjeci na koje su naišle posebno su važni za razumijevanje triju problema iz vremena šestojanuarskog režima: 1. za upoznavanje stanja i razvoja odnosa u Seljačko-demokratskoj koaliciji, 2. za ocjenu stava SDK i drugih opozicionih stranaka prema apsolutističkom režimu kralja Aleksandra i 3. za objašnjenje odnosa među opozicionim strankama.

Radi upoznavanja geneze, značenja i odjeka Zagrebačkih punktacija donosi se ovdje izvorna građa. Kod izbora dokumenata vodio sam računa o tome da se prilože oni tekstovi koji su u neposrednijoj vezi s tim pitanjima. Više dokumenata morao sam izostaviti, zbog ograničenog prostora, a inače korisno bi poslužili za kompleksniji uvid i u sam predmet ovog rada i naročito radi sagledavanja širih okvira tadašnje političke konstelacije.¹

Uz svaki dokument data su neophodna objašnjenja za razumijevanje porijekla i sadržaja, te se upućuje na radove u kojima se o tome može naći više informacija i ocjena.

U jezičnom smislu tekstovi nisu dotjerivani osim izuzetno gdje su bile posrijedi očevidne omaške.

Zbirka priloženih dokumenata, sama po sebi, može korisno poslužiti za upoznavanje nekih osnovnih problema iz vremena šestojanuarskog režima, a pogotovo kao građa za znanstvena istraživanja.

¹ Radi boljeg uvida u probleme toga razdoblja usp. Lj. Boban, Zagrebačke punktacije, Istorija XX veka, Zbornik radova IV, Beograd 1962, 309—364; Isti, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka povodom Zagrebačkih punktacija (1932—33), Historijski zbornik XV, Zagreb 1962, 1—38; Isti, Iz historije odnosa između Vl. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (Odnosi do oktroiiranog Ustava od 3. IX 1931), HZ XVIII/1965, 47—87; Isti, Iz historije odnosa između V. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (Odnosi od Septembarskog ustava do marseljskog atentata), Zbornik Historijskog instituta Slavonije 4/1966, 167—238; Isti, Iz historije odnosa Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (Odnosi od marseljskog atentata do petomajskih izbora), Isto, 3/1965, 167—201; Isti, Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929—35), HZ XXI—XXII/1968—69, 1—73; Todor Stojkov, Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935, Beograd 1969, 338.

PRILOZI

REZOLUCIJA SELJAČKO-DEMOKRATSKE KOALICIJE

1. VIII 1928.

Klub Seljačko-demokratske Koalicije kao predstavnik cijeloga hrvatskog naroda i sviju dijelova srpskog i slovenskog naroda, koji su s njim udruženi u zajedničkoj borbi za jednakost i ravnopravnost te za prava seljačkog naroda, u svojoj sjednici održanoj u Hrvatskoj Sabornici u glavnom gradu Hrvatske Zagrebu, dne 1. kolovoza 1928. utvrđuje:²

1. Dne 10. studenog 1927. godine stvorena je bila Seljačko-demokratska Koalicija sa ciljem i zadatkom, da legalnom borbom u parlamentu izvojuje promjenu sistema u državi u tom smislu, da se osigura i zajamči jednakost i ravnopravnost Hrvatske i sviju t. zv. prečanskih zemalja sa Srbijom.

2. Sistem hegemonije pritežnjem borbom Seljačko-demokratske Koalicije poslužio se organizovanim zločinom na dan 20. lipnja 1928. god., da bi spriječio uspjeh zakonite borbe Seljačko-demokratske Koalicije, a time je ujedno onemogućio Seljačko-demokratskoj Koaliciji, da parlamentarnim sredstvima putem Narodne Skupštine nastavi borbu za svoje velike ciljeve.

3. Prva nužna posljedica strijeljanja hrvatskih narodnih zastupnika u Narodnoj Skupštini dne 20. lipnja 1928. godine bila je ta, da su narodni zastupnici Seljačko-demokratske Koalicije napustili beogradski parlament, u kome im je na ovakav u historiji naroda besprimjeran način onemogućeno djelovanje i prekinuli sve odnose sa strankama, koje predstavljaju današnju srbijansku hegemoniju, koja je dovela do katastrofe u Narodnoj Skupštini.

4. Predsjednik Radić u sporazumu sa predsjednikom Svetozarom Pribičevićem predložio je Kruni obrazovanje neutralne vlade, koja ničim i ni u koliko nije angažovana u događajima i koja daje puna jamstva, da će svojim neutjecanjem na tok istrage i suđenja omogućiti, da budu kaznenom osudom obuhvaćeni kako svi saučesnici tako i intelektualni začetnici skupštinskog zločina i koja će raspisivanjem i provođanjem slobodnih izbora stvoriti mogućnost, da se narod slobodno izjavi o svojoj budućoj sudbini.

5. Protivno ovom predlogu uz pripomoć dviju prečanskih stranaka, koje izrabljuju vjeru u političke svrhe,³ ponovno je obrazovana hegemonistička vlada srbijanskih stranaka, koja je sazvala u sjednice Narodnu Skupštinu, u kojoj su izvršena strašna umorstva, da bi ta Skupština nastavila rad i donosila zakone cijeloj državi u opće, a hrvatskom narodu naročito i napose, bez njegovih zakonskih predstavnika, kojima nije osigurana ne samo slobodna riječ, nego ni život u toj istoj Narodnoj Skupštini.

Utvrdivši ove činjenice, Seljačko-demokratska Koalicija zaključuje:

I Da krunja Narodna Skupština sazvana u zasjedanje za dan 1. kolovoza 1928. u Beogradu nije ovlaštena donositi nikakove zaključke za cijelu državu. Svi zaključci, koji

² Sjednica Kluba SDK sazvana je kao neposredni odgovor na saziv i nastavlanje rada Narodne skupštine u kojoj je izvršen atentat. Prihvaćena rezolucija, uz ostalo, značajna i po tome što se u njoj SDK prvi put nakon osnivanja izjasnila za reviziju Vidovdanskog ustava. Dok je jasno izraženo odbacivanje državnog uredenja po tom Ustavu, u novom državnom uredenju nije iznesen određeniji stav, nego se o tome govori samo u općim formulacijama. Formalno, rezolucija je bila službeni dokument na kome je Koalicija u to vrijeme gradila svoju politiku. Međutim, Maček i Pribičević različito su tumačili smisao rezolucije ukoliko se odnosila na pitanje državnog uredenja. Mačekove izjave prelazile su i preko federalističkih okvira. Iz Pribičevićevih izjava moglo se razahtrati da je odbacivao centralizam, ali se nije izjajinjavo za federalizam (Usp. Boban, Zagrebačke punkcije, 313 i d.; Stojkov, n. dj., 64 i d.; Branislav Gligoričević, Demokratska stranka i politički oduosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970, 523 i d.).

³ Slovenska ljudska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija. Uz njih su u tzv. vladi četvorne koalicije bile Demokratska i Radikalna stranka.

bi se stvorili, a naročito financijalne obveze, koje bi se nametnule narodu, proglašavamo za ništetne i neobvezne za narod u prečanskim krajevima, koji predstavljamo, a za hrvatski narod napose.

II Konstatujući, da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora i sve narodno-političke individualnosti predstavljene u Narodnom vijeću pristupile u državnu zajednicu sa kraljevinom Srbijom ne odričući se svojih historijsko-državnih odnosno narodno-političkih individualiteta u korist ma koje druge od ujedinjenih zemalja nego samo u korist državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca i da su akt od 1. prosinca 1918. i Ustav od 28. lipnja 1921. upotrebljeni za utvrđenje hegemonije bivše kraljevine Srbije nad svim ostalim zemljama i narodnim dijelovima, izjavljujemo, da je u svijesti narodnoj dosadašnje državno uređenje u cjelini poništeno poznatim događajima i da ćemo povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje, koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta.

Dalje odluke u ovom pravcu donijet će se, kada predsjedniku Stjepanu Radiću bude moguće, da na sjednicama sudjeluje.

III Seljačko-demokratska Koalicija poziva sve političke stranke i grupe u prečanskim krajevima, da se pridruže njezinoj akciji u borbi za jednakost i ravnopravnost, a od seljačkog naroda u Srbiji kao i od svih Srbijanaca, koji ne odobravaju politiku hegemonije očekuje, da će svojim držanjem ubrzati pobjedu ovih velikih principa koji jedini mogu spasiti državnu zajednicu.⁴

PISMO V. VILDERA I VL. MAČEKA SV. PRIBIČEVIĆU⁵
27. II 1932.

Dragi Svetozare,

Nadam se, da si primio moje pismo od 21. o. mj., u kom sam Ti javio svoj dolazak i bombu na balu medicinara. Potrebno mi je bilo, da ove dane sredim svoje utiske i informacije, koje su pljuštale sa sviju strana. U ovaj čas, moram da Ti odgovorim na najaktuelnije za Tebe pitanje. Kor.⁶ mi je pokazao Tvoja dva pisma posljednja od 10. i 16. o. mj. u kojima se nalazi glavni ovaj stavak: ... »Smatram da za zajedničku akciju (borbu) nije potreban sporazum o državnopravnim pitanjima, da mi nemamo od naroda ni mandat za rješavanje tih pitanja, nego da platforma za borbu treba da bude ideja slobode čovjeka, društva i naroda i da tek u slobodi možemo stupiti u kontakt s narodom radi dogovora o rješavanju drugih pitanja [«].

Nakon razgovora sa M.⁷ i Kor. umolio me M.,⁷ da Ti formuliram odgovor, jer on danju nema vremena, a noću ga bole oči, — to je jedini razlog, što Ti češće ne piše.

Problem naš nije tako jednostavan, da bi se mogao riješiti samo objavom borbe za slobodu čovjeka, društva i naroda. Da je tako jednostavan, ne bi uopće ni došlo do apsolutizma, ili bar ne bi tako dugo trajao. Prije svega u ovoj državi ne živi jedan narod sa jednakom kulturom, jednom tradicijom i jednim osjećajem solidarnosti. Jug. sl.

⁴ Tekst prema dnevniku *Narodni val čovječnosti, pravice i slobode*, br. 177, 2. VIII 1928, 2.

⁵ Iz pisma se vide različiti stavovi Pribičevića (tada u emigraciji) i Mačeka o tome što u zajedničkoj borbi opozicije protiv režima mora biti prioritetno, ili borba za uklanjanje apsolutizma i vraćanje vlasti političkim strankama, vraćanje građanskih i političkih sloboda, ili na prvom mjestu mora biti usaglašavanje stavova o državnopravnim pitanjima. Maček je davao prioritet državnopravnim pitanjima i smatrao da Pribičevićeva formula borbe za demokraciju znači odlaganje rješenja hrvatskog pitanja. Pribičević je zastupao stanovište da se tek u uvjetima demokratskog sustava može raspravljati o državnopravnim pitanjima i pristupiti njihovom rješavanju. On je smatrao da Mačekovo inzistiranje na državnopravnim pitanjima vodi odgađanju borbe protiv diktature. Pribičević je tada u tome imao isti stav kao i opozicione stranke u Srbiji.

⁶ Dr Stjepan Korenić, zagrebački kanonik, samostalni demokrat.

⁷ Riječ je o Mačeku. Pismo je pisao Večeslav Vilder, član vodstva Samostalne demokratske stranke.

diktatura crpe svoje opravdanje baš odatle, što tobože hoće, da ukazom stvori takav narod, takovu jedinicu. A plaća za postignućе takovog ideala jest gubitak svake lične i građanske slobode, eliminiranje narodne volje ili nasilna korektura te volje. To je t. zv. «revolucija odozgo», kako ju je nazvao Demetrović pred izbor[e]. Kopija diktature Sovjeta i fašizam. Naravno, da time ide ruku o ruku lična tendenca za samodržanjem. Nije važno, što je tu primarno. Fakat jest, da bi ova lična tendenca bila neostvariva ili neodrživa, da se ne temelji baš na toj komplikovanosti državnog problema.

Otpor protiv diktature daje se u glavnom, a naročito u Hrvatskoj na nacionalnoj bazi među Hrvatima, a među Srbima i drugima on je uperen protiv hegemonije Srbijanaca. Najmanji i do sada najslabiji je otpor na čisto demokratskoj osnovici. Samo ideja demokracije toliko je još nejakā i nerazvijena, toliko je, i koliko je ima, paralizovana od nacionalizma — i srpskog i hrvatskog i raznih konfesionalizama, da ne može da zada za sada sama o sebi smrtni udarac režimu.

Ovo[m] i ovakovom naziranjū dao si i Ti izražaja u Tvojoj brošuri,⁸ koja nam je vrlo dobro došla, kao opće traženo političko štivo, u kojemu je izvrsno sažeta u glavnom sva kritika današnjeg stanja. Spominješ i ističješ zaključke S. D. K. od 1. avgusta 1928.⁹ koji su se rodili kao reakcija na orgije beogr[adske] hegemonije, a koje nas još uvek vežu, kao konture, kao program. U odlomku »Naš program i moj stav« veliš: »Kad sam video, da je krivnjom vladodržaca u B. taj sistem (centralizma — hegemonije) izazvao veliku krizu u državi, ja sam morao, da iz te činjenice povlačim konzekvencije. Meni je sasvim svejedno, kako će se sa gledišta nauke zvati sistem, koji će biti osnov za unutarnje uređenje naše države. Hrvati se ne mogu zadovoljiti s praznim riječima — geslima imenima, nego traže takovo državno uređenje, koje će im osigurati tekovine istorijskog razvoja, individualitet i ravnopravnost u državi.« Dalje tvrdiš, da je diktatura »digla na kulminaciju centralizam u našoj zemlji, koji nikad dotle nije bio tako jak ni tako krut«. Problem proširuješ i dalje od samog rješenja hrvatskog pitanja: »to bi opet bilo stalno nezadovoljstvo, trzavice i potresi, koji bi ugrožavali miran razvitak države i sprečavali njenu konsolidaciju. Ne smemo se zadovoljavati parcijalnim rješenjima, koja neće riješiti cio problem, nego će samo stvoriti iluziju, da je sve u redu iako ta rješenja mogu da budu samo povod i izvor novim smutnjama i sukobima.«

Dakle problem je dubok, nije žalibože ograničen samo na postulate političke demokracije. Doista imaš pravo, da rješavanje ovih pitanja dolazi odmah na red »čim se obori diktatura«. Ali kako ćemo nju oboriti? Ne postoje razlike među onima, koji su protiv režima u pitanjima demokratske vladavine. Svi, i oni u Srbiji, i oni u Hrvatskoj, hoće građanske slobode i svojim makar rastavljenim otporom bore se za njih. Ali kako vidimo ta sama ideja i takova sloga ne ruše diktaturu. Pred novembarske izbore složili smo se u bojkotu izbora, ali već kod formulacije obrazloženja tog bojkota, nije moglo doći do zajedničkog komunicaja.

Poluga, kojom ćemo dignuti diktaturu, nalazi se u sporazumu glede uređenja države. Najidealnije bi bilo, da možemo, a to hismo morali, da naprama oktroiranom ustavu od 3. septembra, koji pretstavlja program režima i obrazloženje diktature, postavimo bar u glavnim crtama naš zajednički program, dabome potpisan od svih onih, koji danas neosporno pretstavljaju narod. Naprama programu program, naprama sistemu — sistem. Samo takav postupak, takav korak odobrio bi naš narod, zadržali bismo narodno povjerenje, koje se je tako snažno manifestovalo u bojkotu izbora. Onda bismo mogli skrstiti ruke i čekati pad režima.

Bez takvog sporazuma, koji bi uzeo ozbiljno u razmatranje barem u glavnim konturama čitav državni problem, proigrali bismo narodno povjerenje na hrvatskoj i na srpskoj strani. Jer mi strahujemo od njihove hegemonije, koja je u držanju pune vlasti i moći, a oni od našeg separatizma. Danas srbijanska hegemonija u političkom i ekonomskom pogledu upravo orgija — pa zar bismo mogli nešto poduzeti zajednički sa

⁸ S. Pribičević, Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njenu budućnost, Prag 1931.

⁹ Odnosi se na spomenutu rezoluciju SDK od 1. VIII 1928.

Srbijancima, koji nam ne bi pružili garancije, da prekidaju sa takvim sistemom, da nam tako dokažu, da je moguća s njima zajednička država?

Ima indicija, da je hegemonistička klika, koja danas nosi kraljevu formu, spremna i da u slučaju srozavanja bijele diktature razvije crveni barjak za crvenu diktaturu — samo da i u tom slučaju zadrži hegemoniju.

Ne pišemo Ti ovo, da Te bilo u čemu podučavamo. Sve ovo najbolje i sam znaš. Na prvom mom sastanku s Mišom T.¹⁰ bio je ovaj vrlo radikalan naprama gore,¹¹ već na drugom sastanku poslije izbora vratio se na ovo staro i prastaro, da se dogovorimo glede podjele u vladi. Ja sam to odbio i iskreno mu izložio naše gledište u tri tačke: podjela, kompetencija, garancije. Poslije nisam dobio nikakav odgovor. Držim, da kraj svega ostaloga djeluju ovdje i intrige režima. Kad hoće, da nas S. D. K. razdvoje sa podvalama, tako da nisu u akciji kod Srbijanaca, kojima je teško, da se odvoje od egipatskih Ionaca, a koji u svojoj podsvjesti ipak smatraju nosioca diktature zatočnikom svoje hegemonije.

Zato može imati pravo Tvoj prijatelj, koji Ti javlja da i Srbijanci stavljaju kao preduslov za zajedničku akciju sporazum o budućem uređenju države, naročito ako nije u izgledu preuzeće vlasti na osnovi sporazuma s nama.

Milan K.¹² piše Većeslavu: »Naši saveznici iz opozicije čute i ne miču se smjesta. Ne može da se ostvari ni jedan zajednički program. Aca šalje svoj posebni cirkular o radikalnoj jedino spasavajućoj stranci. Tri nedelje nismo se već vidili. Naši saveznici (Srbijanci) sada najviše reže na nas Srbe - prečane zbog ono malo Vojvodine i. t. d. Mi ćemo opet biti svemu krivi.«

Ovo je pisano 16. o. mj.

Mnogo i srdačno te pozdravlja

Većeslav [Vilder]
Vladko [Maček]
Nastavak pisan rukom.¹³

Dragi Svetozare!

Nakon što je bio dovršen gornji list primio sam Tvoj list od 22. o. mj. Prije svega da popunim svoje memoare o audijenciji.¹⁴

Koliko se sjećam spomenu sam u razgovoru, da je već u Zemunu posve drugi mentalitet nego u Beogradu, ali o Velik[oj] Hrvatskoj od Zemuna do Kotora nije bilo ni govora. Istina je, da je Kralj izjavio, da želi biti samnom u *jednakim* odnosima kao i sa pokojnim Radićem, ali ne mogu se sjetiti, je li to bilo prvi ili drugi dan.

Glede deklaracije opozicije¹⁵ ne stoji, da sam ja bilo kakovu deklaraciju odbio, jer mi nitko nikakove deklaracije nije ni ponudio na potpis. Živko¹⁶ je doduše donio usput sa porukama od zgora i nekvi koncept deklaracije od opozicije time, da je ta deklaracija poslana Aci¹⁷ na prihvata. Poslije o toj deklaraciji nisam čuo više ništa. Prema

¹⁰ M. Trifunović, član vodstva Radikalne stranke, razgovarao je s Mačekom pred parlamentarne izbore u studenom 1931, kad su vođeni dogovori o zajedničkom istupu opozicionih stranaka.

¹¹ Misli se na dvor i kralja Aleksandra.

¹² Milan Kostić, odvjetnik u Zemunu, član vodstva SDS.

¹³ Ovo je primjedba policije. Naime, policija je na pošti u Zagrebu uspjela otkriti pismo kod otpreme, otvorila ga, snimila, a zatim dostavila adresantu. Iz bilješke pomoćnika ministra unutrašnjih poslova od 1. III 1932. vidi se da je prvi dio pisan na pisaćem stroju, da su ga potpisali Vilder i Maček, a drugi dio je vlastoručno napisao i potpisao Maček.

¹⁴ Odnosi se na Mačekovu audijenciju kod kralja Aleksandra 4. i 5. I 1929.

¹⁵ Nakon parlamentarnih izbora u studenom 1931. pripremana je zajednička izjava opozicionih stranaka, ali o tome nije postignuta suglasnost.

¹⁶ Živko Bertić, odvjetnik u Zemunu.

¹⁷ Aca Stanojević, šef Radikalne stranke.

sadržaju mogla bi to biti ona ista deklaracija o kojoj i Ti pišeš. Razumije se pak samo po sebi, da ja ne bi mogao ovakove deklaracije zajedno sa Srbima potpisati ako u njoj ne bi bilo barem u najgrubljim crtama istaknuto stanovište Srbijanaca, da su odlučili za uvek prekinuti sa težnjom za hegemonijom, koja se ne izražava samo u današnjem režimu nego se je održavala i u svim prijašnjim režimima i na svim područjima jav[nog] života. Riječi deklaracije: »Opozicija je saglasna u uverenju, da je sada glavno, da se narodu opet vrati potpuno politička sloboda« znači za nas Hrvate, glavno je, da se vratimo na 6. I 1929. Uvidjet ćeš da to ne možemo.

Srdačno pozdravlja Stanu¹⁸ i Tebe

Vlado¹⁹

PISMO SAVE KOSANOVIĆA²⁰ O ODNOSIMA U SELJAČKO-DEMOKRATSKOJ
KOALICIJI
23. IV 1932.

Poštovani prijatelji,²¹

vrlo interesantna obavještenja sam dobio i zahvaljujem preporučujući se i za buduće. Ima jedna stvar, koja me zabrinjava. Pred nekoliko dana dobili su istaknutiji naši prijatelji — naročito pravoslavni sveštenici — jedan ultra-frankovački letak sa potpisom »Hrvatski akademski klubovi«. Letak je sam po sebi neinteligentan i glup, ali završava sa poklikom Mačeku, Paveliću i nezavisnoj hrvatskoj državi. Juče sam ja dobio jedan, još gori sa istim potpisom. U ovome se ustaje protiv ujedinjene akademske omladine, kao »konfidentsko-velikosrpske kuge i t. d.«, traži se potpuna likvidacija Jugoslavije, kazamate se zovu srpsko »megalomanske [...]«²² podivljale balkanskomartoloske rulje ratničke« i t. d., i t. d.

Vjerovatno te letke šalje policija, JAČ²³ i kako se već zovu te njezine organizacije, šalje ih sad, kad se pristupa organizaciji kraljeve stranke.²⁴ Tendencija je dabome jasna. Jugoslavenski raspoloženi ljudima a naročito Srbima, hoće da prikažu kud ide hrvatski pokret, i da Pribičeviću i nama drugima onemoguće rad.

Ako su ti letci originalni, pisci su im očajno glupi, i zbilja na najgori i najglupiji način služe svom idealu. Međutim ja vrlo dobro znam da vodstvo pravog hrvatskog pokreta, ono koje je zbilja vodstvo, i koje s pameti i sa računom radi, ne stoji na stanovištu, koje im se s tim letcima imputira, jer je to stanovište nerealno, anarhistično i neshvatljivo, a uz to na selu *apsolutno* nema tih raspoloženja. Toga je bilo onda, kad su ljudi živili u izobilju i kad su bili daleko naivniji, ali i onda kod seljaka malo. Danas ni malo. Ni kod Hrvata, ni kod Srba. Ali mi nemamo načina da ovo demantujemo. Sad se može da vidi, koliko je šteta što M[aček] ni jednom riječi nije spomenuo bar SDK u svojoj uskršnjoj poslanici, a da i ne spominjem Srba.

Ovako mnogim našim prijateljima izgledamo kao da se namećemo (naturujemo) Radićevcima. Jer sigurno toga nema ko misli da će Srbi za nama ići sa oduševljenjem u borbu za frankovačke gluposti. Mi se s oduševljenjem možemo boriti za ravnopravnost Hrvata, za socijalnu pravdu, za reorganizaciju države, [da] tako nestane hegemonije srbijanske čaršije, za federaciju, republiku i sve, ali tražimo da se u toj borbi postupa pametno. Glavno je težište danas baš na našim redovima; ako se naša snaga pojača puno je veći izgled na uspjeh, i može se reći isključen je neuspjeh. Ali, ako se nedo-

¹⁸ Pribičevićeva kćerka.

¹⁹ Prijepis pisma (koji je sačinila policija) u Arhivu Jugoslavije, fond M. Stojadinovića, f-66.

²⁰ Kosanović je bio član vodstva SDS, tada živio u Plaškom.

²¹ Pismo je upućeno Vilderu s tim da o tome obavijesti Mačeka.

²² Nekoliko riječi u rukopisu nečitljivo.

²³ Jugoslavenska akademska čitaonica.

²⁴ Jugoslavenska radikalno-seljačka demokracija, kasnije Jugoslavenska nacionalna stranka.

voljno obazrivim postupkom dovede do toga da se nama onemogućí rad ili grozno otešča, a olakša rad onima koji pođu za srbovanjem, državom, spasavanjem kralja, kao jedine kopče države i t. d., i t. d., onda je borba dosta bezizgledna. Može li se onda očekivati da Srbima i nekim [?] jugoslavenski raspoloženim elementima iz prijeka, ne bude daleko simpatičniji jedan ljevičarski srbijanski pokret, koji mora svakako doći, od onoga što ovdje imamo?

Solidarnost naša mora biti realna i pametna, a ne nazarenska. Dr Maček je apsolutni vođa najvećega dijela Hrvata, a njegova snaga samo je pojačana našim prisustvom, pa zato mu zbilja nije potrebno frankovačkih parola (glupih i nesavremenih), koje naš položaj otešćavaju. Ovaki rad samo ide u račun režimu, koji mu zato i daje publicitet. Dr Maček ima toliko neosporan autoritet, da nije potrebno kažoliranje tim elementima, nego naprotiv da bi se ti postupci mogli spriječiti i zabraniti kao štetni. Ovako, pošto su ovi elementi glasatiji i neodgovorniji, više se čuju i daju jači ton borbi. Ton, koji po ničemu ne odgovara raspoloženju seljačkih masa. Ton, koji otešćava položaj Pribičevića, otešćava i slabi naš rad, koji daje opravdanje Srbijancima, da ne budu radikalniji u borbi, i koji neborbeniji, malodušniji elemenat u prečanskim krajevima goni režimu. Koji — na kraju — vrlo lako može odvesti Acu Stanojevića u kakvu, malo drukčiju vladu od ove, ali koja će u stvari biti isto. A posljedice toga svakako su puno, puno štetnije za konačni rezultat naše borbe, nego što bi bile od toga da se demaskiraju — ako već nije moguće da se spriječe — takve manifestacije.

Ja bih sve ovo pisao predsjedniku Mačeku, ali se bojim da ne bi možda to krivo shvatio, pa zato Tebi pišem i molim Te da se o ovome porazgovorite i učinite nešto. Pribičević nije u narodu bio nikad popularniji i jači nego što je danas, danas nam prilaze i oni, koji su deset godina u borbi s nama, ali tu snagu nećemo sačuvati ignoriranjem osjećaja, kojih još ima, koji se mogu lako raspirivati, i neračunanjem sa stvarnosti.

Dr Maček će možda reći: »bolje je da ima ekstremnijih od mene«. To bi možda bilo da se govori u četiri oka s kraljem, ali u momentu, kad se treba skupiti što jaču i što borbeniju vojsku, za jedan realan cilj, tako stanovište nije dobro. Za naše mase apsolutno je potrebno, da budu uvjerenе, da ono stanovište nije stanovište seljačke stranke. To uvjerenje može da im da samo dr Maček. Ako se to ne učini posljedice će biti apsolutno štetne i nepopravljive a mi u takve eksperimente nećemo moći voditi naših.^{24a}

TRUMBIČEV ELABORAT O HRVATSKOM PITANJU
(3. XI 1932)²⁵

1. U V[lašem] cijenjenom listu od 30. IX o. g. izišao je članak pod naslovom »The Croats and Yugoslavia«, u kojem neki Vaš dopisnik priopćuje svoje utiske s puta u

^{24a} Takav završetak u originalu. Arhiv Jugoslavije, fond S. Kosanovića, rukopis, bez potpisa, vjerojatno prijepis.

²⁵ Dvojica engleskih političara, B. Riley (Rajli) i R. J. Davies (Devis) posjetili su u rujnu 1932. Beograd i Zagreb i razgovarali s više osoba. U listu *Manchester Guardian* od 30. IX 1932. bez potpisa su objavili članak u kome su iznijeli i razgovore s Mačekom i Trumbićem. Prema navodima u članku obojica su se izjasnili za otcjepljenje Hrvatske.

Nakon tog članka u *Manchester Guardianu*, protiv Trumbića i Mačeka povedena je u režimskom novinstva' oktra kampanja. U prvo vrijeme Trumbić je otklonio Mektrovićeve sugestije da demantira navode u članku a protiv lista *Novosti* podigne optužbu. Kasnije je, međutim, odlučio da napiše demanti, što je trebalo biti samo usputno, a glavno mu je bilo da se briranskoj javnosti objasni suština hrvatskog pitanja. Tako je na početku studenog (naknadno je dodan datum: 3. XI 1932) izradio opsežniji elaborat o hrvatskom pitanju (Usp. Boban, *Prilozi* za biografiju Ante Trumbića, 27 i d.). Iz uvodne bilješke uz taj tekst vidi se da je to bilo namijenjeno nekome kao uputstvo kako treba postupiti da bi se britanska javnost o tim pitanjima informirala.

U Napomeni uz jedan primjerak tog elaborata stoji: »1. U početku priloženog sastavka opovrgavaju se, u zgodnoj formi, netočnosti, koje se nalaze u članku *Man. Guardian* od 30. IX. To je potrebno najprije

Zagreb i iz razgovora sa nama dvojicom.²⁶ Pošto se ne radi o intervjuu, nego o putnom izvještaju, koji mi nismo redigirali, lako je shvatiti da su se dopisniku, ako je s nama razgovarao, ali svakako ne s obojicom zajedno, podkrale, i u najboljoj vjeri, nekoje netočnosti. Nesporazum, brkanje pojmova i netočno zapamćenje neizbježno je, kada se radi o nevezanom razgovoru, preko tumača, u većem društvu i to o predmetu za Engleza toli egzotičnom, kao što je ovaj.²⁷ Tako na primjer što se tiče one točke, koja se odnosi na eventualni savez između Austrije i Hrvatske, potpisani Trumbić može biti da je o tome govorio i sa Vašim dopisnikom, jer je ta vijest doista kolala u Zagrebu, ali to nije njegova ideja, nego ideja iz *francuskog* izvora, iako neslužbenog, u vezi sa podunavskim problemom, koji je na dnevnom redu međunarodne politike.²⁸

2. Vaš članak dao je povoda jednoj vehemetnoj novinskoj kampanji, u kojoj se nas brutalno napada i grdi, pa čak i prijeti nam se životom. Pošto u nas nema ni toliko slobode štampe da bi se tko je ovako napadnut mogao braniti, nania je jasno, što svatko može lako pogoditi, odakle ta kampanja dolazi i od koga je servirana.

3. Ovim povodom želimo se obratiti preko V[ašeg] cij[enjenog] lista britanskoj javnosti, čije se mišljenje u nas uvažava, da ocrtamo velikim potezima sliku današnjeg stanja u Jugoslaviji i suštinu hrvatskog problema, što je bez sumnje od očite važnosti i sa gledišta generalnih interesa.

stoga, što najvažnije stavke iz naših razgovora nisu doista točne, da izgleda da se hoće pod svaku cijenu cijepati ovu državu u više manjih, o čemu uopće neće u Engleskoj da čuju. Ako bi se išlo u Eng[lesku] trebalo bi, prije nego bi se išta dalo u štampu, sastati se sa dotičnim dopisnikom da se stvar razjasni i sporazumno udesi. Treba također viditi i brošuru, koju se čuje da su već izdala ona dva engl. zastupnika o svom putu ovamo i da je jedan primjerak stigao u Zagreb.

Potrebno je da se spomene i novinarska kampanja protiv nas, jer osim ostaloga, to nameće neku dužnost listu, da nam otvori stuppe da uzmognemo iznijeti svoje autentične poglede o istom predmetu, koji u isto vrijeme mogu da objasne i sam članak od 30. IX.

2. Poslije toga crtaju se u prilogu prilike u Jugoslaviji tako da engl. publika dobije sliku o stanju u njoj i da upozna uzroke nezadovoljstva Hrvata, tj. hrvatsko pitanje. Iz opisa toga stanja ima da slijedi po sebi opravdanost zahtjeva na samostalnost kao posljedica prava Hrvatske i suviše jedna *nizna obrana* od daljnjeg stradanja.

Ovaj sastavak jest samo jedna *osnova* sa glavnim podacima, koji imaju poslužiti kao elaborat iz kojega bi se vidilo tek u Londonu, eventualno i nakon savjetovanja, što i koliko bi se moglo objelodaniti. Ja na ovoj osnovi sasrađujem jedan kraći članak, da bi se mogao lakše objelodaniti valjda u samom Man. Guardianu.

U priloženi elaborat može se umetnuti i drugih stvari i osobito istaknuti, u vezi sa promjenom vlade, što znače *autonomije* i *federacije*, koje se sada bacaju u javnost, a sa kojima bit će se na čistu ukratko. Stavovi izneseni u tom elaboratu važni su ne samo općenito za ocjenu Trumbićevih pogleda, nego i posebno za razumijevanje postanka i smisla Zagrebačkih punktacija. Trumbić se nakon atentata u Skupštini sve više približavao HSS-u, da bi 1931. i formalno pristupio toj stranci. U vrijeme šestojanuarskog režima imao je udjela u formuliranju politike HSS-a. Njegovo držanje u vrijeme Punktacija bilo je u skladu s onim stavovima koji su izneseni u spomenutom elaboratu, a same Punktacije su u osnovi sažetak tog elaborata. Zbog takve njegove važnosti elaborat se ovdje donosi u cijelosti.

²⁶ Misli se na Trumbića i Mačeka.

²⁷ Maček je također tvrdio da su i njegove izjave netočno prenesene (Usp. Boban, Zagrebačke punktacije, 340—41; Isti, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 29 i d.).

²⁸ O takvim informacijama Trumbiću je tada pričao Sir Arthur Evans, engleski arheolog, jedan od poznavalaca jugoslavenskog pitanja i Trumbićev poznanik iz prvoga svjetskog rata (Usp. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 24 i d.).

Ova država faktično postoji od prosinca 1918. pod imenom kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, zamijenjena kraljevim ukazom od lanjske godine sa Jugoslavijom.²⁹ Ima od prilike 13 vijekova da su Slaveni došli na jug Evrope, ali kroz cijelo to vrijeme Hrvatska i ostale zemlje iz bivše Habsburške monarhije nisu nikada živile sa Srbijom pod istim zakonima i sačinjavale sa njom jednu državu. Srbija je živila pod uplivom Bizanta, a zatim pod dominacijom turskom; dočim mi ovamo živili smo pod uplivom Zapada, najprije nezavisnim državnim životom pak i u zajednici sa drugim narodima slavenske, germanske, mađarske i latinske rase, naročito za vrijeme Habsburške vladavine. Usljed toga Srbija se je razvijala u jednom smjeru, a mi ovamo u drugom. Razlika je u svakom pravcu bila velika i zatečeno stanje na obim stranama sasvim drugačije.

5.

Hegemonija Srbije

Već ova činjenica dokazuje jasno, da je problem uređenja ovakove države bio po sebi težak. Ali je nadošla k tomu još ne mala neželja, što se je državna politika, sticajem prilika, uputila baš onim pravcem koji ne može dovesti do konsolidacije. Nastupila je *hegemonija* Srbije, koja se je nametnula Hrvatskoj i ostalim zemljama na zapadu te traje, nakon parlamentarnog kursa, i danas pod diktaturom još silovitije. Da se karakterizira rezultat ovakova vladanja, dosta je istaknuti tri činjenice, koje same po sebi, osim svega ostaloga, daju mjerilo veličine neuspjeha, a to su: *Prvo*, osiromašenje čak i Vojvodine, najplodnije i najbogatije valjda zemlje u cijeloj Evropi, *drugo*, razočaranje sa Srbijom i pravoslavnih Srba iz bivše Austro-Ugarske, za kojom su ranije čeznuli i romantički uzdisali, a *treće* je činjenica što su danas svi slojevi i svi duhovi, bez razlike, složni u nezadovoljstvu s postojećim stanjem.

Povrh toga općeg nezadovoljstva Hrvati su još k tomu, na poseban način kao narod i kao ljudi poniženi i uvređeni, oštećeni i upropašćeni!

6.

Kolektivna odgovornost

Zna se da od 6. siječnja 1929. drži svu vlast jedan čovjek, uz koga vrše neki upliv, direktno i indirektno, nekoji krugovi. Kad se kaže, da ovom državom upravlja, iskorišćuje je, nekoliko familija u Beogradu, to može donekle da stoji; ali ipak i pored toga Srbija kao takva ne može se oteti *kolektivnoj* odgovornosti. Razumi se, da se tu govori samo o Srbima, a ne o ostalom stanovništvu u njoj, koje nije srpsko, a koga ima mnogo.

7.

Hrvati su raja

Hrvati su *poniženi* i *uvređeni* u svojem ponosu i u svojoj nacionalnoj časti. U svojoj kući nemaju *nikakva* prava, nego samo teške i nesrazmjerne dužnosti. Njihova moralna i materijalna imovina jest objekt kojim se iz Beograda raspolaze kako se hoće. Moraju služiti vojsku, plaćati poreze onoliko koliko se traži. Tim porezima i svim prihodima njihove zemlje uzdržava se najprije ovo stanje, koga su oni žrtve. U Srbiji su nekoć bili: Turci i raja; slično je sada u nas, Hrvati su raja! Sve se to silom podržava, a pokriva se jednom parolom: »Narodno jedinstvo«, kom je sadržina velikosrpsvo beogradskog tipa. Hrvati nisu narod, oni su »pleme«. Stoga svaki prigovor ili kritika

²⁹ Naziv »Jugoslavija« država je dobila 3. X 1929.

protiv ovoga stanja kvalificira se kao zločin protiv »narodnog jedinstva«, protiv »države«. Stoga, Hrvati smatraju se kao rođeni »separatiste«, neprijatelji države, nepouzđani, izvan zakona. Ono nekoliko Hrvata što se ponekad vidi na nekim visokim položajima ili u kakvoj međunarodnoj delegaciji, to su bijednici bez moći, bez upliva i bez ugleda, pomno izabrani za ulogu figuranata. Stoga, ovo je »narodno jedinstvo« jedna lažna fraza.

7a.

Regnum Croatiae — Hrvati u Renesansi

Hrvati reaguju. Oni imaju narodne svijesti, stoljetne tradicije, političke i kulturne. Još u prvoj polovini X. vijeka nastala je nezavisna hrvatska država: REGNUM CROATIAE! dobro organizirana sa jakom kopnenom i pomorskom vojskom, po svjedočanstvu cara Konstantina Porfirogeneta. Sačuvali su svoju nacionalnu i državnu individualnost kroz sve vijekove; čak i u ustavu Austro-Ugarske Hrvatska je bila priznata kao politička nacija.

Hrvati su bili aktivni saradnici za vrijeme *Renesanse*, koja je dala današnju civilizaciju. Dokaz su tomu veliki hrvatski slikari, kipari, naučenjaci u Italiji, kao i mnogobrojni umjetnički spomenici hrvatskih majstora po hrvatskim zemljama, osobito po današnjoj Dalmaciji, u kojoj se rodila naša država »Regnum Croatiae« i bujno procvatala. Ovamo spada i naša književnost, pisana hrvatskim narodnim jezikom još pred više stoljeća. I danas ima hrvatskih umjetnika u svim redovima svjetske umjetnosti. Hrvati su stoga jedan HISTORIJSKI NAROD sa svojom političkom i kulturnom prošalošću i to jedan od *najstarijih* u Evropi. Hrvatski narod nikad nije trpio nad sobom kraljevu apsolutnu vlast, vladao je uvijek ustavno. Još g. 925, dakle, pred 1007 godina, kralj je Tomislav predsjedao hrvatskom državnom saboru u kršćanskoj katedrali u Splitu, katedrali apoštolskog ranga, u bivšem Mauzoleju cara Diokleciana, kao nasljednik u hrvatskoj zemlji rimskih imperatora. I g. 1918. hrvatski je sabor u Zagrebu razriježio, snagom svoga historijskog i pozitivnog prava, vezu sa Bečom i Peštom i proglasio državnu nezavisnost Hrvatske. To je bio legitiman, a ne revolucionaran akt s razloga, što su događaji bili onemogućili dalji opstanak *zajednice* zemalja Habsburške monarhije, u kojoj je i kraljevina Hrvatska bila, po ondašnjem ustavu (nagodba) jedan ravnopravan član. Danas, kad su Hrvati pali pod uzurpiranu hegemoniju Beograda, postali su u ime »narodnog jedinstva« bespravno »pleme«, stvarno »raja«.

8.

Srbijanci na glavnim položajima

Hrvati su *oštećeni i upropašćeni*. Srbijanska je hegemonija zauzela sve pozicije. Cor* je srpski, srpska je diplomacija, srpski je oficirski kor i komanda i u žandarmeriji i u vojsci, u kojoj su naši vojnici »ljudski materijal«. Žandarmerije ima više nego u bivšoj austrijskoj carevini! U ministarstvima je više od 80 od sto Srbijanaca, a u vojnom ministarstvu su 100 od sto. Oni ispunjavaju sve visoke državne ustanove: Državni savjet, Glavna kontrola, zatim Narodna Banka, Državna Hipotekarna Banka, Priv[ilegirana] Agrarna Banka itd. Ako na tim položajima susretnete koga Nesrbijanca, to je zato, da se afirmira »narodno jedinstvo«. Osim toga su Srbijanci na važnim i povjerljivim položajima na upravi i *izvan Srbije* i to u svim zemljama, a naročito u Vojvodini, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, koje se smatraju užom pripadnošću Srbije i njoj direktno anektiranim, a da se i ne govori o Macedoniji, koja se ne smije zvati ni geografski drugčije nego Južna Srbija.

Naše su škole sve to više poplavljene nastavnicima iz Srbije. U Beogradu se univerzitet dotjeruje, da postane srpska »Sorbona«, dočim hrvatsko sveučilište u Zagrebu, koje smo mi Hrvati podigli, sa svim fakultetima, svojim narodnim prilozima i sredstvima

* Vjerojatno dvor, Lj. B.

bivšeg hrvatskog autonomnog budžeta, kad u Beogradu, prijestolnici kraljevine Srbije nije bilo više od tri do četiri skromna fakulteta, ima da se kvalitativno snizi do stepena jednog *koleža*. Iz naših škola izbačeni su hrvatski udžbenici a uvode se srpski iz Beograda, inferiorni po sadržini, ali štampani ćirilicom. Hrvati činovnici i nastavnici izbacuju se iz službe pod svakovrsnim izgovorima. Samo u zadnje vrijeme izbačeno je iz srednjih škola najedanput u ime štednje više od 400 profesora, od kojih samo malen dio sa pravom na penziju. Svi su ostali reducirani, bez penzije, jer su izbirani oni koji nemaju još deset godina službe. Naši mladići sa fakultetskom diplomom rijetko se primaju u državnu službu; dočim na školama u Srbiji forsira se proizvodnja diploma, da se umnoži »kvalificirane« za državna namještenja. Tendencija je očita, da nas se i intelektualno potisne.

9.

Ekonomska i finansijska politika

Ekonomska i finansijska politika ima dva cilja, jedan je da se što više iskoristi Hrvatsku i ostale zemlje izvan Srbije, a da se podigne blagostanje u Srbiji, naročito u Beogradu. Ovamo se utjeruje, a onamo se investira. Grade se željeznice, ceste, zgrade za javne pa čak i za privatne potrebe i svakovrsne zavode. U ničemu nemamo riječi, osuđeni smo da primamo odluke iz Beograda. Beograd, jedna obična povećá balkanska varoš, izgrađuje se kao velegrad sa mostovima na Savi i Dunavu, kakovih je malo u Evropi. Kakav je Beograd izgradila Srbija za sto godina svoje nezavisnosti, a kakav smo evo mi izgradili u samih 14 godina pomoću »narodnog jedinstva«! Sve ratne i ostale dugove Srbije plaćamo i mi, ali »reparacije«, od kojih je primljeno ogromno, smatrane su »srpskima«, pa se ne zna u što su utrošene, niti koliko je za taj naslov uopće primljeno. U tome položaju smo ne samo mi »oslobođeni«, nego čak i Crna Gora, koja je krtvavo ratovala zajedno sa Srbijom još od 1912!

10.

U Hrvatskoj hrvatska je zastava zabranjena

Hrvatska je zastava *zabranjena* u Hrvatskoj! Progoni se ne samo zbog njenog vijanja, nego čak i zbog prišivanja na prsima kojeg god znaka sa hrvatskim bojama pa čak i pantlike na mrtvačkom vijencu, sanduku ili grobu. Na tisuće i tisuće muškaraca i žena bilo je osuđeno na novčane kazne i zatvore zbog takova »prekršaja«. Osim toga poginulo je u sukobima zbog hrvatske zastave velik broj seljaka s jedne a i žandarma s druge strane.

Nasuprot *srpska* zastava priznata je zakonom kao zastava srpske pravoslavne crkve, centraliziranom pod srpskim Patriarhom, koga imenuje kralj.

10 a.

Posrblijevanje Muslimana

Bosansko-hercegovački Muslimani, najstariji i najčišći hrvatski elemenat, jer su se od Islama ženili med sobom, moraju se »nacionalizirati«. Ali ne smiju se priznati Hrvatima, dočim ako se priznaju Srbima podupire ih moralno i materijalno državna vlast. Muslimansko prosvjetno društvo »Gajret«, koje osniva konvikte i pomaže potporom školsku djecu, natjerano je da se »nacionalizira« time što se je prozvalo »Srpskim Muslimanskim prosvjetnim društvom«. Otada ga se obilno podupire, da širi srpsku svijest u svojim redovima. Kralj je imenovao svoga prvorođenog sina, prestolonasljednika Petra njegovim protektorom. Na svim manifestacijama toga društva učestvuju generali, predstavnici svih državnih i ostalih vlasti, a na čelu im general kao zastupnik Kralja, u ime koga donosi pozdrav i sa čestitkama podstrek! Kralj prednjači, davajući i svoj novčani dar. Tako se »nacionaliziraju« Muslimani (uostalom sa nikakvim uspjehom), a to sve u ime »narodnog jedinstva«.

I za vrijeme ustava parlamentarizam bio je obmana. Srbijanske su stranke namećale svoje kandidate i izvan Srbije, naročito u Vojvodini, Bosni-Hercegovini, Crnoj Gori, stvarajući tako srpsku većinu pomoću državnog aparata i poznatih policijskih metoda. Takovom većinom su vladale »demokratski« i majorizirali Hrvate. Tako skalupljenom većinom nametnuli su Hrvatima i Slovencima centralistički ustav 1921., koji je usredotočio u Beogradu svu državnu vlast, vojnu, političku, prosvjetnu, ekonomsku. Zato je ustav i pravljen, inače, da to nije uspjelo, bilo je već onda *sve spremno za udar*, koji bi bio postavio na državnu vlast generale »oslobodioc« za »spasavanje narodnog jedinstva i države [«].

Ali za vrijeme i takova parlamentarizma moglo se je donekle prigovarati, kritizirati, tužiti se javnom štampom, na zborovima i u Skupštini. Protiv zabrane novina, postojala je bar donekle zakonita zaštita suda. Narodni zastupnici imali su imunitet, mogli su ići u narod i s njim držati vezu. Sve je to prestalo 6. siječnja 1929.

Državnim udarom 6. siječnja 1929 proglašena je kraljeva lična diktatura, jer je Manifest potpisao sam kralj bez protivpotpisa ikakva ministra. Od onda hegemonija provodi se jače, intenzivnije, brutalnije i ubrzanim tempom. Ne smije se ni govoriti ni pisati. Stoga je upravo procvat vala »literature« letaka, kojima se šire vijesti koje se ne smiju štampati, a naročito slučajevi nasilja, zatvaranja, ubijanja kod seljaka, kojih, zato što je žandarm našao komu u džepu ili u kući kakav letak, neprestance su puni zatvori zbog zločina širenja propagande. I oni koji su pronađeni nevinima znadu sjediti ne samo danima nego i mjesecima u zatvoru policije, bez ikakve odluke.

Za zaštitu ovoga režima donesen je odma zakon za zaštitu države i osnovan je specijalan Državni sud u Beogradu, koji po njemu sudi ali bez apela. Kažnjava se teško svaka bagatela, ma što policija smatra kao »propagandu za uvjeravanje drugih da treba nasilno mijenjati ovaj poredak«. Kažnjavaju se djela, koja po kaznenom zakonu nisu uopće kažnjiva, jer ne znače ni pokušaj jednog delikta. Kazne idu od robije do 20 godine i do života, pa sve do vječala. Istraga policije vrijedi, po naročitom zakonu, kao sudska istraga. Taj zakon djeluje obično protiv Hrvata i komunista, što se često identificira.

Pored silnog policijskog aparata, koji je svemoćan, imovinska i lična, ne kažemo sloboda, koje nema, nego sigurnost, nisu zaštićeni. Sudci su zavisni, premješta ih ministar, otpušta i penzionira bez razloga, po svojoj volji. Porezi se utjeruju, u ovakvoj krizi, egzekutivnim putem. Porezni organi nose sve što nađu, premećuć kuću i osobe. Uropašćena je poreska uprava, koja je kod nas funkcionirala potpuno. Danas je kaos, sa cvatućom korupcijom, poreski zaostaci, koji se više ne mogu utjerat, upravo su ogromni. Poreznik ne zna točno zašto plaća i koliko je dužan. Često se dogodi, da nakon djelomične isplate, zahtijeva se od poreznika više nego prije. Stoga, osim što se teško plaća zbog oskudice, nastoji se ne plaćati, jer se ne zna zašto se plaća.

Što se tiče lične sigurnosti, dokazana su mnogo i mnogo puta i na sudu policijska stradanja političkih uapšenika. Tortura, mnogostruka, rafinirana, krvava uobičajeno je sredstvo, kojim se terorizira i iznuđuju »priznanja«. Kad treba i ubija se uapšenike. I sudski je utvrđeno; kako su u policiji ubijani ljudi, a zatim bacani niz prozor, da se fingira samoubojstvo. Organiziraju se bande pokvarenih mladića, koji za platu priređuju manifestacije »za kralja i otadžbinu« i pod sigurnom zaštitom imadu da sa »patriotskim«

parolama izazivaju, progone i napadaju mirne ljude, osim što pod presijom, jer svak zna tko ih štiti, iznuduju, naročito kod poslovnih ljudi, novac. Ubija se i na ulici bezkažnjeno i mada su zločinci poznati, ne otkrivaju se. Kad je u lipnju napadnut o podne u najprometnijoj ulici hrvatski književnik Mile Budak nastala je sveopća uzrujanost, pa je, osim ostaloga, izdalo protest i apel na javnost i na vlasti oko 200 uglednih ličnosti, tražeći ništa drugo, nego zaštitu prava čovjeka na život i slobodu. Na čelu odličnih potpisnika, književnika, umjetnika, profesora, svećenika, bila su i dva metropolita katoličke crkve, Dr. Ante Bauer i Dr. Josip Šarić, prvi nadbiskup u Zagrebu a drugi u Sarajevu. U tom protestu citiralo se je i izvatke iz interpelacija koje su neki članovi današnjeg zastupničkog doma u Beogradu (pristaše ovoga režima, »birani« na listi generala Živkovića, bivšeg predsjednika vlade) podnijeli na ministra policije o tomu atentatu na Budaka. Istaknuto je, da je lane ubijen bezkažnjeno na ulici sveuč. prof. Šušflaj, a da je napadaj na Budaka *uvod u politička umorstva*, čiji će uspjeh biti drugi put sigurniji, a žrtve brojnije i teže. Pa se nastavlja: »Doba se grozne proskripcije vraća, a listu od 27 proskribiranih političara u Zagrebu čuva po vama (ministru policije) odobreni »Novi Pokret« (organizacija pod krinkom ekonomske propagande) s *preciznim uputama* za krvavu *bartolomejsku noć*. Otrovana politička atmosfera stoji pod strašnim dojmom *nevidljive ruke*, koja i na glave mirnih protivnika pušta gvozdene palice *smrti*.« Pa se još na adresu ministra kaže i ovo: Dok tako zemljom prolazi *smrt*, a vi g. ministre, za ličnu bezbednost *ništa ne poduzimate*, docle iza ovih napadaja, ubistava i smrti jezovita narodna duša sumnja vidi *sakrivenu*, ruku vaše *javne bezbednosti*. Odgovor na ove interpelacije do danas, nakon pet mjeseci nije došao, ali su međutim *pale* uslijed zaključnja setije.

13.

Pod Diktaturom stanje pogoršano — Pseudo-ustav

Prilike su se još pogoršale od 6. siječnja 1929., kada je nastupila diktatura. Ona stvarno još traje i pod oktroiranim pseudo-ustavom od 1931. Izbori za »parlament« provedeni su, da bi mogli biti izabrani javnim glasanjem samo kandidati na jednoj listi, predsjednika vlade, generala P. Živkovića. Glasali su pod terorom samo činovnici i zavisni ljudi, kojima je bilo naređeno. Ministri nisu odgovorni parlamentu, čiji članovi nemaju imuniteta. Činovnicima se reduciranju njihove mizerne plate, dok se s druge strane povisuju, s očitom korupcionističkom namjerom, za 50 dinara dnevno dnevnice »parlamentarcima« i to retroaktivno od početka ove godine, iako taj parlament drži sjednice svaki deseti dan od prilike. Ministri često saznadu da su smijenjeni tek iz novina. Općinama upravljaju ljudi imenovani. Oni po nalogu policije spremaju poklonstvene deputacije, razne manifestacije, šalju servilne depeše, daju neovlašćeno naručene izjave u ime naroda, kriotvoreć njegovu volju. Sve se to plaća iz državne ili općinske kase, koja je u deruti.

14.

Rasipnost — Slom financija

Pod ovako destruktivnim i rasipnim režimom, sve je, kako je pojmljivo nezadovoljno, uključivši i činovnike, vojsku, pa i žandarme i policiju. U Srbiji su nezadovoljni, jer je svaka sloboda ugušena, uprava naopaka, bijeda sve to veća. Hrvati su ogorčeni povrh toga i zbog svega onoga, što je gore rečeno, jedni reagiraju moralno a drugi se u očaju hvataju i oružja. Oko režima kupe se, obično zbog materialnog razloga, ono što je bilo nepoželjna u svim strankama.

Narodne i državne su financije u slomu. Zakonom je proglašen moratorium seljačkih dugova, što znači 80 od sto svega naroda. To je paraliziralo novčane zavode i svu domaću trgovinu, a s druge strane utuklo kredit, bez koga seljak ne može da bude. Seljak u koliko može da proda svoje proizvode, što je teško, daje ih u bescijenje. Banke

ne rade a da se zaštite od brze propasti zaštićuju se moratorijem. Tko ima gotovine, tezaurizira ju ili kupuje skupo nekretnine, koje mu nose malo ili ništa.

Naš izvoz pao je i pada sve više, što je dovelo do neplaćanja vanjskih državnih dugova. Privatni dugovi na strani ne plaćaju se od davna, odkada je zabranjen slobodan izvoz deviza. Opća kriza je uzrok ovoga stanja, ali samo djelomično: glavni je krivac nespo- sobna, neracionalna, rasipna, korumpirana hegemonistička diktatorska uprava. Ova zem- lja sa velikim prirodnim bogatstvom, radišnim i moralnim pučanstvom a sa ograničenim umjerenim potrebama, mogla bi, i danas pored opće krize, živiti i prosperirati. Ovakvo svijet u bijedi kukca. Vlasti mu ne mogu pomoći, jer su nemoćne uz svemoćnu birokraciju, koja se sve to više korumpira. U Srbiji taže narod, da bude miran, da ne bi Hrvati »pro- fitirali«; krive hrvatske ministre za njegove današnje ekonomske nezgode, koji da su iz »Austrije« donijeli u Srbiju nove poreze. Čak se propagira u Srbiji, da je ovo »hrvatski« režim! Nastoji se produžiti po načelu »divide et impera«, staro istrošeno sredstvo, koje nije spasilo od propasti nijednu hrđavu vladavinu.

15.

Kako je došlo do državnog udara?

Državnim udarom 6. siječnja 1929. ukinut je ustav i proglašena diktatura. Osim kraljev- vog Manifesta objelodanjeno je odma mnogo apsolutističkih zakona o kraljevoj vlasti, o centralnoj upravi, o sudovima, o štampi, o zaštiti države i specialnom Državnom Sudu i t. d. Dan prije nije se još ništa slutilo što se sprema, jer je kralj 4. i 5. siječnja konsul- tirao predstavnike parlamentarnih grupa o rješavanju ministarske krize. Konzultacije su završene komunikejom iz kraljeve kancelarije, u kojem je obnarodovano, »da nema mo- gućnosti ni za kakvo parlamentarno rješenje, koje bi garantovalo održanje punog držav- nog i narodnog jedinstva«. Kralj je u Manifestu bacio odgovornost za državni udar na političke stranke, koje da su skrivile što je »parlamentarizam« postao smetnja za svaki plodan rad u državi. Međutim zna se da su još nekoliko dana prije bile pozvane u Beo- grad nekoje ličnosti i čekale u pripravi, dok su u noći između 5. i 6. siječnja saznale da su postale članovima nove diktatorske vlade.

15 a.

Zahtjev revizije ustava od 1921.

Između ostalih kralj je konsultirao i vođe koalicije Dr. Vl. Mačka i Sv. Pribičevića. Prvi je bio, nakon umorstva Stj. Radića, predsjednik parlam[entarnog] kluba H.S.S. i vođa Hrvata, a drugi predsjednik parl[amentarnog] kluba samostalne demok[ratske] stranke i vođa hrvatskih Srba. Oni su savjetovali kralju ovo: *Reviziju ustava u smislu preuređenja države uspostavom državno i kulturno historijskih teritorija sa potpunom legislativnom i egzekutivnom vlašću.*

Što odma pada u oči, obzirom naročito na situaciju stvorenu pokoljem hrvatskih zastup- nika u Skupštini, jest samo umjerenost ovih zahtjeva koalicije. Prima se čak i ustav, koji je Hrvatima bio nametnut 1921. nadglasavanjem srpskih stranaka, samo što se tra- žila njegova revizija inicijativom kralja, naime redovitim postupkom, koji je u istom ustavu predviđen. Revizijom, a ne ukidanjem ustava, tražilo se samo reforme državnog uređenja, namijenjene, po mišljenju predlagača, konsolidaciji države. Ne može se poreći, da su se predstavnici koalicije zadržali na terenu stroge legalnosti, noseći se brigom boljeg državnog uređenja. A te državne reforme što su sadržavale? Samo, da se dota- dajnji zakonodavni i upravni centralizam, koji je u deset godina bio dao samo negativne posljedice, zamijeni autonomističkim sistemom, koji bi uspostavio u okviru same države historijske teritorije. Zahtjevi očito lojalni, bez traga separatizma, ali kojima je doista praktičan cilj taj, da se novim državnim uređenjem obranimo od centralističke hegemo- nije Beograda, koja nas je bila već dovoljno upropastila.

Ali beogradska »Politika« od 6. travnja 1929, dakle tri mjeseca poslije državnog udara, prenijela je iz lista »Elefteros Vima« u Ateni, članak o audienciji g. N. Zafirisa kod kralja Aleksandra. Obzirom na diktatorske propise zakona o štampi može se smatrati za sigurno, da »Politika« nije objelodanila ovaj članak bez *nadležnog* odobrenja. Po tome članku kralj je rekao g. Zafirisu o *motivima* promjene režima 6. siječnja 1929. ovo:

»Kralj Aleksandar pripisuje *uzroke*, koji su ga nagnali na čin od 6. siječnja političkoj anarhiji, koja je bila pritegla zemlju.« Zatim je kralj dodao i ovo: »Politička anarhija *ne bi bila tako teška*, da se nisu u isto vreme manifestirali i *čisto separatistički* zahtjevi od strane *hrvatskih* partija pod vodstvom gg. Pribičevića i Mačka. U dilemi da li da dopusti, bilježi grčki dopisnik, *rasparčavanje* države u *autonomne* oblasti, ili da nametne, čak i silom dobro shvaćene interese zemlje (to jest diktaturu) Kralj, prema načelu 'Spas otadžbine najviši je zakon' izabrao je ovaj drugi izlaz i tako ukinuo ustav.«

16a.

»Separatistički« zahtjevi Hrvata

Iz ovoga autentičnog izvora razabire se (što smo mi Hrvati naslućivali), da »politička anarhija« nije bila jedini a ni glavni motiv, državnog udara, pače ta »anarhija« *ne bi bila ni tako teška* (da bi nagnala kralja da ukine ustav), nego su *glavni motiv*, koji je nagnao kralja na taj korak, bili *separatistički* [zahtjevi] od strane *hrvatskih* partija. Državni je udar, po tome, izvršen *protiv hrvatskih partija* zbog njihovih *separatističkih* zahtjeva. Kralj je u tim zahtjevima nazrio, po njegovoj ocjeni, ništa manje nego *rasparčavanje* države!

Zaključak je ovaj: da je kralj napravio državni udar zbog *hrvatskih* zahtjeva za autonomiju. Ovime je konkretno određen odnos kralja Aleksandra prema Hrvatskoj: kralj smatra *atentatom na integritet* države zahtjev za autonomijom i to takovom, koja bi vratila Hrvatskoj samo jedan dio njenih *prava* u okviru *ove države!* Pravi je dakle cilj državnog udara od 6. siječnja 1929., da se i ovakovi zahtjevi hrvatskih stranaka suzbiju i onemoguće!

17.

Ime »Jugoslavija« i 9 banovina

Tomu je cilju namijenjen rad vlade i čitavo zakonodavstvo do sada. U tom zakonodavstvu ima jedan zakon, koji najvjernije i, najsintetičnije i najotvorenije ima da to primijeni sad spomenuto sbvatanje kralja Aleksandra. To je ukazni zakon od rujna 1931.³⁰ kojim je država dobila novo ime Jugoslavija i bila razdijeljena na devet banovina.³¹ One su razgraničene protiv svakog principa gravitacije interesa, saobraćajnih sredstava, kulturnih i ekonomskih prilika, a samo u cilju da u šest banovina bude, uz potporu centralne vlade, srpstvo imalo dominantan položaj. U tih 6 banovina, kojima je očito ograničena Velika Srbija, na položajima bana, podbana i banske uprave su Srbi, a u prvom redu iz Srbije, u školama se gaji ekskluzivni velikosrpski duh, u nje su uvedeni beogradski udžbenici, a ćirilsko pismo postalo je isključivo službeno pismo. U dvjema hrvatskim banovinama, savskoj i primorskoj slično je, samo što je u formi nešto drugačije. U jednoj i drugoj podban je Srbin, dok su oba bana poslušni karieriste. Razumije se toli u školi koli u upravi i ovih banovina, postepeno ali ustrajno

³⁰ Isto.³¹ Banovine: Dravska, Savska, Primorska, Vrbaska, Zetska, Dunavska, Drinska, Moravska, Vardarska.

uvlači velikosrpski duh i »srpsko« pismo dočim hrvatstvo se kao »separatistička« tendencija suzbija »jugoslavenstvom«. Do sloma Austro-Ugarske Srbi su se uvijek smatrali zasebnim narodom, odvojenim od Hrvata, obilježenim srpsko-pravoslavnom crkvom; dočim odkada je Srbija zavladala nad Hrvatskom nameće nam se »narodno jedinstvo«, kojim ima da se apsorbira Hrvatsstvo.

Nikada u Srbiji nisu htjeli ni čuti za »Jugoslaviju«, odbijajući to ime kao »austrijski« izum i atentat na srpstvo. To je bilo prije rata, za rata i poslije njega, kad prošle godine kraljevim ukazom država je prekrštena od kraljevine S. H. S. u Jugoslaviju. Ali i pod tim imenom službeni aparat širi i podupire velikosrpstvo sve to jače, dok se hrvatsko ime zamjenjuje jugoslavenskim, a hrvatski se osjeća guši.

18.

Jadransko more bez trgovačkih komunikacija

Kako se u Beogradu daju osnovne smjernice državnoj politici, bez ikakva našeg uticaja, tako su one ostale iste kao u ranijoj Srbiji.

Iako je država povećana više nego trostruko, iako sve naše zemlje iz bivše Austro-Ugarske gravitiraju k Jadranskom moru, sa oko 600 km n zračnoj liniji divne obale, koju naseljava čist hrvatski element stare vjekovne pomorske tradicije i slave, državna politika u Beogradu ne vodi računa o toj značajnoj činjenici. Ne posvećuje se briga trgovačkim komunikacijama sa našim morem, niti razvitku našeg pomorstva, ni vojne obrane naše obale. Ni u tome mi Hrvati nemamo glasa! Pogledi Srbije ostali su i dalje upravljani na Egejsko more. Mnogo se je truda utrošilo, da se dobije u Solunskoj luci »srpska slobodna zona« sa zahtjevima, koje su Grci a limine odbili, jer su u njima nazreli osvajačke težnje, koje vređaju čak i grčki suverenitet. Na kraju dozvolili su u Solunu zonu ograničenu na slobodan uvoz i izvoz samo srpske robe. Zona je do danas ostala mrtva, bez posla.

18a.

Na Jadranu nemamo trgovačke luke

Na Jadranu nasuprot nemamo još ni danas jedne izgrađene *trgovačke* luke. Ima ih nekoliko sa vanrednim prirodnim pogodnostima, ali sposobne samo za *lokalni* promet. U srednjoj Dalmaciji dale bi se minimalnim troškom urediti za prve potrebe prekomorske trgovine dvije vanredne luke, Split i Šibenik, i sa 100-tinjak km nove željeznice Bihać—Knin (o čemu je napisana biblioteka!) vezati ih trgovački sa glavnom prugom Zagreb—Beograd—Carigrad i time sa Posavljem, Podravljem i Podunavljem. Ali u 14 godina nije se ništa učinilo, a razlog je taj što se neće, da se ne bi tim sredstvom uvozna i izvozna trgovina navrnula na Zapad, na hrvatske krajeve Jadrana.

18b.

Blairov zajam — Pruga Beograd — Boka kotorska

Naprotiv zaključen je još pred deset godina Blairov zajam, od nominalnih 100 milijona dolara za gradnju prvovrazredne željeznice normalnog kolosjeka, koja ima da veže Beograd sa Bocom Kotorskom na dnu Jadrana, prolazeći kroz puste, divlje i neprohodne planinske krajeve. Onim dijelom zajma, koji je bio emitiran (a na burzi je katastrofalno pao), pruga je djelomično izgrađena. Ta pruga ostavlja *izvan svoje prometne atrakcije* bogate i napredne krajeve kao što su Bosna, Hrvatska i Slovenija, ali ima da služi za strategijsku obranu srpskih krajeva i za ekonomsko podizanje Srbije i Beograda. Oni će vući korist, a mi ćemo plaćati prometni deficit.

Ova neracionalna i štetna saobraćajna politika proističe također iz hegemonističke manije na polju trgovačkog i ekonomskog života.

Ta je politika osnovana na tome, da Beograd, koji se nalazi skoro na periferiji i to na istoku, dočim naša izvozna trgovina gravitira k centralnoj i zapadnoj Evropi, mora da bude središte, izlazna i polazna točka našega sveukupnog saobraćajnog i ekonomskog sistema. Ne ispituje se, je li to opravdano i korisno sa općeg gledišta, o tome se ne bi smjelo ni raspravljati u javnosti. To je naprosto jedna gotova činjenica. Položaj Beograda nije zato podesan. Nalazi se na longitudinalnoj stazi, koja od Srednje i Zapadne Evrope vodi preko Zagreba i Beograda na Istok, na Solun i na Carigrad i prema tome ima u prometno trgovačkom smislu svoju prirodno određenu ulogu. Beograd nije ni središte naše financijske organizacije, te u bankarstvu zaostaje, pored toga što ga favoriziraju privilegovani zavodi, ne samo za Zagrebom, koji je na prvom mjestu, nego i za Ljubljanom i Sarajevom; a da se i ne govori o trgovinskoj i industrijskoj važnosti. Tu je pravi razlog zašto se neće da izgrađuju trgovačke pruge u *transverzalnog* pravcu, koje bi okrenule našu trgovinu preko jadranskih luka, od kojih nekoje, na prvom mjestu Split, digle su se svojim lokalnim resursama do nekog i ako čednog stepena. Narodna Banka, Drž[avna] Hip[otekarna] Banka, Priv[ilegirana] Agrarna Banka, iako ove dvije posljednje osnovane najviše fondovima i sredstvima izvan Srbije, služe u glavnom interesina Beograda.

Jasno je shvatiti koliko nas ovamo tišti beogradska [politika?] na polju materialnih interesa.

Vanjska politika

Vanjska politika bila je uvijek monopol najužega kruga u Beogradu. I za vrijeme parlamentarizma narod nije imao na nju uticaja. Nepovoljne posljedice te politike osjetili smo Hrvati osobito na Jadranu. Ukupni njen rezultat da se konkretno izrazi činjenicom, da se ova država nalazi trajno u napetim odnošajima, manje više, sa svih sedam susjednih država i da njene trgovinske izmjene s inostranstvom slabe sve to više. Time se pak opravdava držanje velike kopnene vojske, nesrazmjerne našim sredstvima, dok tolika snaga služi za zaštitu beogradske hegemonije, koja nas pritiskuje. A na koncu iz svega se stiče uvjerenje, da će u slučaju ratne krize obrana Srbije i njenih specialnih interesa biti glavna briga, dočim ostali interesi, naročito hrvatski, predstavljat će razne etape eventualnog odstupanja.

Sveslavljanski pravoslavni Imperator

Iako se u stranom svijetu ne poznaju dovoljno naše prilike i pravi njihov uzrok, ipak se u glavnom osjeća šta je na stvari, pa se je stoga došlo do uvjerenja, kako se često čuje, da je ovo »nesretan brak«, jer da Srbijanci nisu od Velikog rata ništa naučili i ništa zaboravili. Samo što je u Beogradu porasla objest od nenadne sreće i megalomanija koja nema granica.

Nakon što je propala carska Rusija, ujedinjena srpska pravoslavna crkva, u kojoj su žrtvovani pravoslavni izvan Srbije, pod zaštitom diktature, kojoj je potpora, pokazuje ambicije [...].⁸² U Beogradu podiže se bazilika, po uzoru sv. Sofije u Carigradu ali sa još većom srednjom kupolom. Beograd ima da postane središte općeg sveslavenskog pravoslavlja! Zato se drže na okupu i obilno pomažu ruske izbjeglice carskog režima, više iz političkih nego iz humanitarnih razloga, protiv kojih nitko ne bi imao prigovora. Iz državnog budžeta plaćaju se troškovi za odrede ruske carske vojske, čiji se podmladak

⁸² Nekoliko riječi nečistljivo.

odgaja u zasebnim ruskim vojnim školama, kao što i za rusku pravoslavnu crkvu, u nadi, da će, kad dođe vrijeme, ruska pravoslavna crkva iz Jugoslavije proklamirati pravoslavnog »sveslavljanskog« imperatora!

22. »Srpska zavjetna misao« — Muslimani »Azijate« — Slovenci

Sve do postanka ove države »srpska zavjetna misao« zastupala je težnje Velike Srbije, kojoj su se imale prisajediti sve srpske zemlje. Pošto je ulaz Hrvata i Slovenaca poremetio ideologiju Velike Srbije, Srbijanci su uprli, da pomoću svoje hegemonije apsorbiraju i drugčije onesposobe za borbu nepravoslavne, kojih ukupno ima ništa manje nego oko sedam milijona i po, oko dva milijona [više] nego svih pravoslavnih, zaboravljajući još i to, da pravoslavni od ovamo neće, kao što se je i dogodilo, dragovoljno podnositi beogradske metode.

Muslimane, kojih ima jedan milijon i po, nakon što im se kratkim putom pod imenom »agrarne reforme« oduzelo zemlje i bacilo na prosjački štap, mislilo se kao »Azijate« otjerat, u koliko ih se ne bi dalo »nacionalizirati« à la Gajret. Ali sa svom vlašću u ruci ipak se ovakav račun, u kojem i krčmar ima riječ, ne da tako lako ni jednostavno svršiti.

Ali je za tu »veliko-pravoslavnu politiku« ipak najteže pitanje katolika, kojih ima oko pet milijona. Nastojalo se je paralizirati ih kao cjelinu, manevrirajući sa njihovim političkim strankama.

Slovence, kojih ima nešto preko jednog milijona, samih katolika, u sjevero-zapadnom dijelu Jugoslavije, na granici Austrije i Italije, nastojalo se je osobitim koncesijama naročito materialne prirode držati politički vezane za Beograd, što je do sada i uspjevalo. Tako je Ljubljana dobila na jedan put kompletno sveučilište na svom posebnom jeziku, koji je priznat kao državni za onaj kraj.

To sveučilište Slovenija svojim sredstvima ne bi mogla izdržavati. Slovenaca ima u ministarstvima najviše poslije Srbijanaca, oni su jače prodrli u vojnu akademiju u Beogradu kao i u ratnu mornaricu, pomažući time i istiskivanje Hrvata, koji su Srbijancima najviše na putu. U samoj Sloveniji, osim u vojsci, na carinarnici i u policiji, naročito pograničnoj, sva su mjesta i u državnoj upravi prepuštena domaćim Slovincima tim više što Srbijanci ne mogu nikako, kao ni kineski, da nauče slovenski, koji je u Sloveniji državni jezik.

Slovinci se primaju u vladu tako, da do sada nisu izostali niti iz nijedne od 35 kabineta, dobivajući obično materialne resore. Slovenac je postao čak i predsjednik vlade, nakon što je poginuo Radić sa drugovima i time poslužio režimu da se skrene odgovornost za taj strašan događaj, pokrivši svojim katoličkim popovskim talarom prolivenu krv.⁸³ Iako su ti Slovenci kao katolički klerikali antipodi sa Srbijanskim pravoslavnim ekskluzivistima vjerski, kulturno i socialno ipak su se u tom momentu našli na zajedničkoj točki na račun Hrvata. Diktatura je u početku bila [uvela] u vladu najprije klerikalnu grupu (Korošec),⁸⁴ ali ju je od lanjske godine zamijenila sa antiklerikalnom (Kramer), koja je dok je Korošec bio u vladi, pripadala antidiktatorskoj grupi pravoslavnih Srba iz Hrvatske (Pribićević) i isticala se na osobit način svojim »opozicionalstvom«.

Tako su Hrvati svih ovih 14 godina u klijestima, koja drže u Beogradu. Slovenci su čekić, kojim se bije na beogradskom nakovnju hrvatsko željezo. Pored svega toga, pa iako je Slovenija geografski daleko od Beograda, vlada i onamo kao i u Hrvatskoj isto mišljenje o beogradskoj hegemoniji i o nepodnošljivosti moralne, političke i kulturne atmosfere, koju je ona stvorila. Stoga se ni javno mnijenje u Sloveniji ne oduševljuje za tu spekulativnu politiku, koju slovenski političari vode u Beogradu, osjećajući da je ta politika opasna za budućnost Slovenaca, koji graniče jedino sa Hrvatima u ovoj državi, a preko granice sa ruđim narodima, talijanskim, njemačkim, mađarskim.

⁸³ Nakon atentata u Skupštini, novu vladu sastavio je Anton Korošec, šef Slovenske ljudske stranke.

⁸⁴ Korošec je iz vlade istupio u rujnu 1930.

Otkrivši ovako rastezljivu gipkost oportunističke slovenske politike, mislili su u Beogradu da su time oslabili važnost hrvatskog pitanja. Bilo je ponekoji također i hrvatskih političara, koji su se, ne poznavajući još politički mentalitet i metode Beograda, povelili unitarističkim pravcem. To su bili političari iz vremena »starog režima«, kojima je mnogo laskalo doći čak i do ministarskog položaja.

Ali je nastala jedna pojava, koja je pomislila sve te račune. Pojavio se je na hrvatskoj političkoj pozornici: Stjepan Radić! On je zavrtio široke slojeve i u nekoliko izbora očistio od starih nesavremenih elemenata hrvatsku političku pozornicu. Svojom munjevitom intuicijom uočio je ne samo političku nego i poratnu psihološku situaciju u Hrvatskoj. Dobro je razumio dušu hrvatskog seljaka, koji se je vratio kući poslije 4-godišnjeg ratnog stradanja za tuđe interese, pun razočaranja, jada i bijesa što je svoju zemlju našao pod srpskom vojnom okupacijom, koja je u ime »narodnog jedinstva« bezobzirno nastupala pod izgovorom, da ju je »oslobodila od austrijskog ropstva«.

Takovo duševno raspoloženje hrvatskog seljaštva trebalo je politički kanalizirati. Radić, koji je još od prije rata vodio seljačku politiku, predosjećajući njenu budućnost, uzeo je u ruke vodstvo, istakavši dva osnovna načela, jedan politički a drugi socialni sa programom Hrvatske Republikanske Seljačke stranke. Republika značila je samostalnost Hrvatske i poziv srbijanskoj okupaciji da odlazi iz nje, a seljačka misao značila je bazu, na kojoj se ima da izgradi državna zgrada hrvatske republike u kulturnom, socialnom i ekonomskom pravcu. Narod ga je kao svog vođu i učitelja ponio u trijumfu od pobjede do pobjede.

Ali Radić, koji je dobro razumio i vanjsku situaciju, znao [je] da je država Srba, Hrvata i Slovenaca jedna od tvorevina mirovnog zakonodavstva, usvojio je u svom programu »međunarodno priznate granice države S. H. S.«, tražeći da se organizira hrvatska seljačka republika u tim granicama.

23.

Hrvatski narod izvan zakona

U Beogradu su zinuli, ali, puni ratničke samosvijesti, nisu uzimali ozbiljno Radićev mirotvorni pokret. Ponešto su se namrgodili, kada je vojska naišla na oružan otpor u nekim krajevima Hrvatske, gdje je konjogojstvo važna grana seljačke privrede, protiv bezobzirnog žigosanja seljačkih konja za račun vojske.²⁵ Iako je u tom sukobu palo mnogo ljudi, stvar je zataškana putem jedne parlamentarne ankete u interesu onih koji su je izazvali. Ovo je bio dokaz i opomena, da je hrvatsko seljaštvo [spremno?] ustati i na krajnu svoju obranu. Pokret se je proširio brzo i preko granica uže Hrvatske i njegov odjek počeo je svraćati na se i pažnju seljaka u Srbiji tim više što je on, kritikujući beogradsku politiku to radio sa gledišta općih interesa socialnih, ekonomskih i čovječanskih.

Iz Beograda su preko svojih obavještača i agenata, koje [je] Radić lako primao, stali študirati, šta hoće taj čovjek, pripravnici da ga lično zadovolje ma što tražio i sa nadom da će laskanjem i ličnim ponudama svladati ga, vezati ga za svoja kola i time na lak način »riješiti« hrvatsko pitanje.

Ni taj pokušaj nije uspio, onda se upotrebio teror, Radić [je] 1923. zatvoren sa cijelim vodstvom svoje stranke pod optužbom *komunizma*, a i njegova seljačka stranka, koja je već imala 90 posto hrvatskoga naroda, kao komunistička stavljena je izvan zakona, po zakonu »za zaštitu države«.²⁶ Pod tom izlikom brzojavno se je odpuštalo i pre-

²⁵ Usp. o tome Hrvoje Matković, Hrvatska zajednica, Istorija XX veka, Zbornik radova V, Beograd 1963, 52 i d.

²⁶ Bilo je to u prosincu 1924.

mještalo činovnike i nastavnike u masama, zatvaralo se je i u gradovima bezobzirce, a seljake prepustilo se razularenoj brutalnosti nenaobražene žandarmerije, koja je počinjala bezkažnjeno sve što je htjela za »spašavanje države«, što je izazvalo u mnogim krajevima prolivanje krvi. Iako je sud proglasio ilegalnim progon zbog komunizma vodstva seljačke stranke i pustio sve okrivljene na slobodu, policija ih je na izlazu iz suda uapsila i držala u ime preventivne mjere još šest mjeseci zatvorene u redarstvenoj kasarni.

Sa Radićem i čitavim vodstvom tako lišenim slobode obavljani su parlamentarni izbori, a da stranka nije smjela izdati niti jedan izborni proglašenje, niti držati i jednu samu izbornu skupštinu. Pa i pored toga što je suviše žandarskim kordonima sprečavan pristup na birališta i pravila se svakovrsna nasilja i bezakonja, dobio je Radić plebiscit sa 76 zastupničkih mandata. Sam grad Zagreb, za dokaz jednodušnosti hrvatskog naroda, dao je za Radićevu stranku više glasova nego li je u Beogradu, većem po broju stanovnika, bilo uopće *upisanih* birača u biračkim spiskovima.

24. *Predsjednik] vlade N. Pašić pregovara sa Radićem u zatvoru*

Osupnuti u Beogradu spremali su se dublje zagaziti, ali su prije toga izmijenjenom taktikom napravili još korak. Izšiljani su pobjedniku Radiću u zatvor, čak i zasebnim pismom predsjednika vlade Nikole Pašića osobiti izaslanici, koji su imali da uvjere, da, ako se primi »sporazum«, da će se sve učiniti za »spasavanje države«. Radić je pristao! Zašto? Zato, kako je on sam kazao, da spriječi krvavu katastrofu, na koju su, u divljačkoj mahovitosti, bili pripravnici, po njegovu sudu, oni u Beogradu. Osim toga namjeravao [je], da kroz Beograd otvori sebi prodor u Srbiju da pokuša podržati žile beogradskim vlastodržcima u srpskom seljaštvu.

25. *»Sporazum«*

Radić je priznao dinastiju, monarhiju, narodno i državno jedinstvo (beogradskog tipa) i ušao sa svojim drugovima čak i u vladu kao kraljevski ministar, ali sa žigom amnestiranih komunisti, jer je kao takovim srpska većina prethodno ukinula njihove zastupničke mandate, stečene plebiscitom hrvatskih birača.

U Beogradu je nastala radost, što im je uspjelo jednim samim ali vještim »državničkim« potezom »riješiti« hrvatsko pitanje, od koga je bila počela i Evropu pomalo boliti glava. Požurili su se, da izvijeste čak i Moskvu preko svojih onomašnjih pouzdanika, da je hrvatsko pitanje svršeno i definitivno skinuto s dnevnoga reda. Radić je u Beogradu odma uzbudio i zanio svojim govorima mase, pa je počeo praviti izlete i u okolišna sela, koja su se razigrala čim bi stigao. Igrao je sa srpskim seljacima njemu omiljelo seljačko kolo i prebirao na sitnoj tamburici (hrvatski mandolino), od koje se ni u zatvoru nije nikada rastajao, narodne motive.

26. *Ministri »pri« vladi, a ne »u« vladi!*

Kao ministar znao je, da, sa čestim turnejama u razne krajeve, javno pokudi državnu politiku na obranu seljaka, pravednosti, poštenja i čovječnosti. Ali je kao ministar brzo osjetio i naučio, da se državna politika vodi iza leđa »hrvatskih« ministara, da je i on u svome resoru peti kotač u kolima, što je javno žigosao originalnom frazom: Mi (hrvatski ministri) nismo »u« vladi, nego »pri« vladi! Tako je doista i bilo.

»Mjerodavni« su napokon razumili, da Radića nisu »saturirali«, kako su mislili, i da hrvatsko pitanje nije riješeno. Ta se je zabrinutost povećala, kad se vidilo na dvjomi izborima da je narod ostao vjeran Radiću i nakon što je u Beogradu sve »priznao«. U opoziciji, nakon što su ga izbacili kao neposlušna, iz vlade, zametne oštru borbu, naročito kad se je s njim koalirao jednako izbačeni Sv. Pribičević, vođa hrvatskih Srba. Situacija se je zaoštravala, naslućujući približavanje oluje. Mirni stav, kojim su Srbijanci proračunano pratili larmu Radićeve opozicije u Skupštini bio je pun značaja: dok 20. lipnja 1928. za vrijeme sjednice, koja je bila uostalom baš toga dana neobično mirna, nije revolver sa parlamentarne tribine svojim mecima stao »rješavati« hrvatsko pitanje, oborivši pet hrvatskih zastupnika, između kojih i samoga Stj. Radića!

Hrvatska je javnost stekla konačno uvjerenje, kojim se sredstvima vodi u Beogradu politika: Laskanjem i podvalom, mitom, terorom i revolverom! Sve je to Radić na sebi iskušao i svojom mučeničkom smrću ostavio Hrvatima u nasljedstvo to nemalo iskustvo!

Diktatura »rješava« hrvatsko pitanje

Sve što se je u Beogradu naučilo iz svega ovoga jest, da se hrvatsko pitanje ne da riješiti »parlamentarnim« putom. Dosljedno tomu ukinut je ustav od 1921. i proglašena diktatura, koja imade da kratkim putom ukloni ono što smeta.

Ali evo nakon 4 godine, kroz koje su se Hrvati ograničili samo [na] moralni, pasivni otpor, dokazalo se je da je beogradska hegemonija i sa diktatorskom svemoći nesposobna, da postavi temelje državnoj stabilizaciji bilo po kojem nu drago principima. U fiksnjoj ideji, iskrenoj ili hinjenoj, da je samo opozicija Hrvata tomu kriva, a ne njihova prirodna nesposobnost i neshvatanje javne uprave, oživljuje sada jače u Beogradu štara želja *osloboditi se Hrvata*, u iluziji da će sve lako ići (nasuprot bilo bi slično!) u Velikoj Srbiji u kojoj Nesrpsko pučanstvo, koje bi u njoj ostalo, moralo bi da se pokori bez pardona. To je ideja »amputacije« Hrvatske, koja se nije nikada bila ugasila, još od godine 1919. Dok su Hrvati oglašeni za »separatiste«, »antidržavne« i slično samo zato što ne mogu da se prilagode ovomu nepodnošljivom stanju, oni u Beogradu glasno poručuju i sa visokih mjesta: Neka Hrvati idu, povucimo vojsku do srpskih granica (koje misle da bi oni sami mogli povući), pa šta im bude! To se ne samo misli i želi, nego se tako dnevno izrazuju bez ikakva obzira ministri, diplomate, generali, visoki ministarski činovnici, razumi se Srbi, bez ičijeg prigovora, a kamo li odgovornosti.

To je dokaz da hegemoniste smatraju i naše zemlje svojim vlasništvom, kao ratnu stečevinu Srbije. Oni su »oslobodili«, ergo su nam gospodari! Naš politički otpor protiv nasilja, korupcije i nesposobnosti nazivlju nezahvalnošću, rebelstvom. Oni misle, da su u pravu čak i »amputirati« Hrvate po volji.

Velika Srbija i »amputacija« Hrvatske

Kako su u Beogradu uvijek mislili samo na stvaranje Velike Srbije, to jest srpske pravoslavne države po mogućnosti sa što manje nepravoslavnih, i u tom pravcu stvarao se u školi i u javnom životu narodni mentalitet, tako danas, kad vide da ne ide sve glatko, kako bi oni htjeli, traže načina kako bi se riješili Hrvatske, koja je historijski predstavnik hrvatske državne misli. Ali to nije lako provesti sa svom vlašću i oružanom silom, kojom raspolažu. Jer bar nekoji znadu, da na konferenciji mira nije dosuđeno Srbiji kao takovoj ni pedalj zemlje osim Caribroda i Bosiljgrada i onih krajeva, koje je Srbija dobila 1913. ugovorom o miru u Bukureštu, a znat će i to da je ova država dobila međunarodno priznanje samo na predpostavci da su Hrvati, Srbi i Slovenci iz bivše Austro-Ugarske s jedne strane i Srbija s druge svojim sporazumom osno-

vali ovu državu pod imenom kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Ako bi nastalo pitanje dijeljenja ove države zato što bi se ustanovilo da narod s jedne i s druge strane, kako nije 1918. bio upitan tako, da ni kasnije nije odobrio taj sporazum, nego da je Srbija »*via facti*« nametnula nezavisnoj državi Hrvatskoj i ostalim ovamošnjim zemljama svoju vojničku hegemoniju, koja nam je donijela turski sistem: pahija i raje, koja hegemonija devastira naše zemlje i uništava u njima pravni red, staloženi socijalni poradak, zakonitost pravne države, kulturni život, ekonomsku ravnotežu, sigurnost života i imovine, naše liberalne ustanove, koja je jednom riječju nesposobna, da učini išta što predstavlja stabilizaciju prilika (osim one: Ubi solitudinem faciunt, pacem appellunt!), uslove narodnog prosperiteta i socijalni mir; ako, kažemo, takav postupak iznese na tapet pitanje »amputacije«, onda će i drugi faktori imati da kažu svoju riječ, a između njih svakako Hrvatski narod da kaže što misli o svojoj sudbini. Svakako ove pojave, koje su realne, sile nas Hrvate da vodimo računa o svom opstanku, nedozvoljavajući da naša sudbina bude zavisila o volji onih, koji u stotinu godina svoje nezavisnosti [pokazali su?], da se znadu boriti, ali nisu znali [da?] Srbiju uredi kao evropsku državu.

30.

Praktična strana beogradske hegemonije

Međunarodno javno mišljenje mnogo se zanima za prilike u ovoj državi, jer osjeća da se radi o interesima šireg značaja već zbog njenog geografskog položaja između Dunava i Jadranskog mora. Novinstvo velikih naroda sa zanimanjem prima izvještaje o našim prilikama i raspravlja ih u posebnim člancima. U tome prednjači britanska štampa, koja, promatrajući stvar sa višeg gledišta, pokazuje osobito zanimanje i daje objektivnan sud.

Stoga se po sebi nameće pitanje: Kako da se riješi ovaj problem?

U Beogradu neće pristati [na] nikakvo rješenje, koje neće garantirati, da će se i nadalje državni poslovi dirigirati i upravljati iz Beograda. To nam dokazuje i ono što smo gore iznijeli. U tom okviru oni bi valjda pristali na neke reforme, kao na »koncesije« na polju administrativnom. To bi značilo stvarno nastavak ovoga stanja pod nekim manje više prividnim parlamentarizmom ili pod otvorenom ili okrinkanom diktaturom. Za orientalne realiste u Beogradu praktična strana pitanja ima veliku važnost. Ne puštaju lako iz ruke što su uhvatili. Neće dragovoljno pristati na bilo kakovo uređenje, u kojem bi Srbija ostala ograničena na samo svoje prihode i da Srbijancima budu rezervirana mjesta samo u njihovoj zemlji. Protiv toga bi odma svi ustali u ime »narodnog jedinstva« a protiv »rasparčavanja države«. To bi praktički značilo veći »gubitak« nego li amputacija Hrvatske, u predpostavi da će Srbija zadržati Crnu Goru, Južnu Dalmaciju sa Dubrovnikom, Bosnu-Hercegovinu i Vojvodinu pod naslovom »Srpskih zemalja«. Međutim, kad bi to i odgovaralo današnjem shvatanju pravoslavnog elementa *izvan* Srbije, što nije sigurno, jer je i ovaj element stradao pod beogradskom hegemonijom, stoji činjenica da je nepravoslavno stanovništvo u većini u Vojvodini kao i u Bosni-Hercegovini, a da i ne govorimo o Južnoj Dalmaciji sa Dubrovnikom, gdje je narod u ogromnoj većini hrvatski i ne bi htio ni čuti za takovu kombinaciju sa Srbijom, od koje ga odvaja sve pa i geografska udaljenost.

31.

Katastrofalno eksperimentiranje

Srbija vjekovima živi svojim osobitim životom, koji je ostavio u narodu svoje duboke tragove crkveno-kulturne, političke, socijalne. Tako se izgradio zaseban mentalitet, koji na svoj način gleda na odnose života naroda i ljudi. To je činjenica o kojoj se mora voditi računa. Sve je to posve različito tako, da i ako govorimo istim rječnikom, ne govorimo istim izrazom uha i osjećanja.

Htjeti nametnuti njihovu vlast ovamo i upravljati samo njihovim kriterijem i njihovim navikama i metodama, kao što se je radilo ovih prvih 14 godina s ovakovim katastrofalnim rezultatom, nije naprosto moguće, ako se neće stvarati sve to veći sukob, koji će radati sve to većim zlom. Ovo neuspjelo eksperimentiranje (do sada se je mijenjalo četiri puta teritorijalno razgraničenje administracije i istodobno mijenjanje administrativne kompetencije, što bi i pod jednom sposobnom vlašću bilo dovoljno da se razori i najbolja administrativna organizacija, a sada kao da se sprema još jedan eksperiment!) mora se već jednom napustiti. Teško se je čemu nadati iz Beograda, koji je politički može se reći Srbija, što bi u isto vrijeme značilo ispuštanje iz ruke onih materialnih koristi, koje hegemonija politička sobom nosi.

32.

Pravo kao temelj hrvatskih zahtjeva

Na naše tužbe iz Beograda se odgovara: *Prvo*, da se ne zna što Hrvati hoće, jer nemaju programa te nas pozivlju da kažemo što »tražimo«; a *drugo*, da su Hrvati sa Srbima (pravoslavnima) tako pomiješani da ih se ne može razgraničiti na autonomne teritorije. Na ovo Hrvati odgovaraju, da je njihov program ovaj: *Prvo*, da ništa ne traže od Srbije, nego hoće da Srbijanci odu sa vlasti iz njihove zemlje, gdje nemaju nikakvih svojih prava; a *drugo*, da je teritorijalno razgraničenje, u bilo kojem slučaju, moguće, a to putem konsultiranja naroda, koji svojom slobodnom voljom ima da se izjavi.

Nakon [toga] lako će biti, ako se iskreno bude htjelo, urediti putom slobodnog sporazuma sve odnose, ne na bazi hegemonije, nego na bazi slobodne *asocijacije* interesa na izmjeničnu korist ugovornika i njihovih odnosa.

Danas se može fundirati država samo na ovom temelju.⁸⁷

REZOLUCIJA SELJAČKO-DEMOKRATSKE KOALICIJE (ZAGREBAČKE PUNKTACIJE)

7. XI 1932.

U nastavku rada Odbora Seljačko-demokratske koalicije,⁸⁸ nakon svestrane izmjene mišljenja na sastanku 5. 6. i 7. XI 1932, na kojem su učestvovali dr Vladko Maček iz Zagreba, kao predsjednik, dr Dušan Bošković iz Pančeva, dr Mile Budak iz Zagreba, prota Dušan Kecmanović iz Banja Luke, Sava N. Kosanović iz Plaškog, Dr. Hinko

⁸⁷ Dokument u Arhivu JAZU, ostavština A. Trumbića, neregistrirano.

⁸⁸ Nakon oktobranog Ustava 3. IX 1931, usprkos tome što su političke stranke i dalje bile zabranjene, postupno je oživljavala aktivnost bivših stranaka. U takvim uvjetima vodstva više-manje svih opozicionih stranaka bila su primorana da formuliraju svoja gledišta, da rade na okupljanju stranačkih pristaša. U okviru SDK samostalci su se zalagali za aktivniju politiku, za što su imali više razloga. Sugerirali su Mačeku i da se aktivira rad Izvršnog odbora SDK, koji se nakon proglašenja kraljevog apsolutizma nije sastajao. Maček je te sugestije prihvatio i tako je 5-7. XI održan sastanak Izvršnog odbora SDK.

Nakon proglašenja kraljevog apsolutizma, a naročito nakon odlaska u emigraciju, Pribičević je znatno evoluirao u svojim državopravnim koncepcijama i otada se zalagao za federativno uređenje. Sličnu evoluciju proživljavalo je u zemlji i vodstvo samostalaca, koje se na jednom sastanku, u lipnju 1932, načelno izjasnilo za federalizam. Tako su bili stvoreni i povoljniji uvjeti za užu suradnju s HSS, iako su razlike u shvaćanjima federalizma i dalje bile naglašene. Načelnim izjašnjavanjem za federalizam samostalci su učinili korak dalje u odnosu na rezoluciju od 1. VIII 1928. Zagrebačke punktacije bile su nastavak te evolucije samostalaca, a ujedno i produbljavanje politike i ideje na kojoj je bila osnovana SDK. Punktacije znače novost i u tome što su u njihovom donošenju sudjelovali i predstavnici bivše Hrvatske federalističke seljačke stranke (Trumbić, koji je u međuvremenu i formalno pristupio HSS-u) i Hrvatske stranke prava (Budak). Punktacije po tome znače koncentraciju opozicije u Hrvatskoj, koja je otpočela još nakon skopčinskog atentata. No, i pored opće suglasnosti koja je došla do izražaja u Punktacijama, različita gledišta njihovih potpisnika došla su do izražaja u različitim interpretacijama formulacija i smisla Punktacija (Usp. Boban, Zagrebačke punktacije, 324 i d.; Isti, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 35 i d.).

Krizman iz Varaždina, Josip Predavec iz Dugog Sela, Dr. Juraj Šutej iz Sarajeva, Dr. Ante Trumbić iz Splita i Većeslav Vilder iz Zagreba, složili smo se potpuno u ovim temeljnim zaključcima:

1. Stojeći na principu demokracije, smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije i narod sam jedinim i isključivim izvorom svakog političkog autoriteta i svake javne vlasti.
2. Budući da je seljaštvo, kao kolektivni pojam, nosilac naše narodne kulture, ekonomskog života, društvene konstrukcije i moralne vrijednosti, a sačinjava još i ogromnu većinu naroda, stoga seljaštvo ima da bude temelj organizacije našeg sveukupnog života.
3. Konstatiramo činjenicu, da srbijanska hegemonija, koja se je već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće, s ove strane Drine, Save i Dunava, svojom nesposobnošću i pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, djeluje destruktivno uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To stanje je postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. I 1929. koji je, pojačavši tu hegemoniju sa svim njenim kobnim posljedicama, još dokinuo građanske i političke slobode.
4. Na temelju ovako teškog iskustva dolazimo do neizbježnog zaključka, da je, vraćajući se na god. 1918. kao ishodnu tačku, prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organizovanu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se ukloni odovud svaka vlast i upliv te hegemonije sa svim njenim predstavnicima.
5. Na toj pretpostavci samo može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice, koja, ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje te osnove, imat će za načelnu podlogu misao da ta zajednica, isključivši prevlast jednog ili više njenih članova nad ostalim, ima biti jedna asocijacija interesa osnovana na slobodnoj volji njenih članova tako, da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajedničkom saradivanju u poslovima općeg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi, budu mogli osigurati i posebne i skupne interese te zajamčiti napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenačkog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti.
6. Uzimajući ove tačke kao polazni korak svoga sadašnjeg rada, Odbor će na ovom temelju nastaviti svoju daljnu akciju.²⁰

KOMENTAR REŽIMSKOG NOVINSTVA NA ZAGREBAČKE PUNKTACIJE²¹

Ad I

Uistinu ovu su rezoluciju potpisali svega nekolicina ljudi, koji bi htjeli neovlašteno da govore u tuđe ime. Kriju se za formu hegemonije Beograda i hegemonije srpstva, a izbjegavaju da predlože određene konture unutrašnjeg državnog uređenja. Pada u oči da sastavljači rezolucije prikazujuć neiskreno i u čisto demagoškoj namjeri narod isključivim izvorom svake javne vlasti pokušavaju da i ako maskirano sugerišu ideju kao da

²⁰ Almanah Nove siječi za 1940, Zagreb 1940, 24—26. Tekst Punktacija napisao je Trumbić i one umnogome nose pečat njegovih shvaćanja.

²¹ Prvih dana za Punktacije se u široj javnosti nije znalo. Prve vijesti donijelo je talijansko novinstvo, a zatim je u jednom talijanskom listu tekst rezolucije objavljen u cijelosti. Nakon toga vlada je dala instrukcije novinama da objave Punktacije s komentarom u kome se osuđuju (Usp. Boban, Zagrebačke punktacije, 331 i d.). Sarajevska *Večernje pošta* (omalkom ili namjerno) donijela je u cijelosti tekst vladinih instrukcija na osnovi kojih je trebalo napisati komentar uz Punktacije. Tekst tih instrukcija ovdje se donosi u cijelosti.

bi postojalo neko dvojstvo narodnih i Kraljevih interesa. Međutim ti su interesi potpuno identični i podudarni i Kralj je u stvari prvi mandator narodne volje, najpozvaniji zatočnik pravih nacionalnih interesa. Zbog toga su Kralj i narod izvor javne vlasti, a Kralj je kao državni poglavica s jedne strane simbol narodnog jedinstva unutra, a s druge strane simbol državne suverenosti spolja. Prema tome svaki pokušaj da se [na] ovako tendenciozan način odvoji Kralj od naroda, a narod od Kralja razbiće se o zdravu i prekaljenu svest našega naroda i o njegovu iskrenu odanost Kralju i narodnoj dinastiji.

Ad II

Sa drugom tačkom rezolucije nebi trebalo ni polemisati jer je nesumnjivo da smo mi pretežno seljačka država i da se u njoj prvenstveno zastupaju seljački interesi i jer je isto tako nesumnjivo da je baš u interesu seljaka podržavanje harmonije svih društvenih interesa.

Ad III

Da kod nas ne postoji hegemonija najbolje su za to garancije pozitivni zakoni i praksa pune ravnopravnosti, a naročito u 6. januarskom režimu. Dokaz su za to i one spontane manifestacije u svoje vreme, naročito baš u krajevima gde rade i u čije ime pretenduju da govore potpisnici ove rezolucije.

Ad IV

Što se tiče četvrte tačke rezolucije ona je nesumnjivo za najoštriju osudu, jer je to tema i lorda Rotermera, Mussolinija i Gombosa i svih ostalih njima sličnih naših »prijatelja«. Zbog toga je više nego sigurno da će se svi patrioti dići i na samu pomisao da bi se moglo vratiti stanje od 1. decembra 1918., jer šta bi to značilo? To bi bila tabula rasa. To bi značilo oživljavanje ponovno sve one kobne i štetne tradicije iz prošlosti u punoj njenoj potenciji. Značilo bi sve one tekovine za ovih 14 godina, koje se uspelo da amalgamira, porušiti. Dakle posle svega stečenog iskustva, i posle cementiranja našeg narodnog i državnog jedinstva to liči upravo na tezu, koju zastupaju svi naši spoljni neprijatelji, i zato treba ovo najoštrije napasti. Treba pitati dr Trumbića, nekadašnjeg apostola jugoslovenstva, osvrnuvši se na njegove govore i pisanja u tom smislu, dali se može dovesti u sklad ono što sada radi sa onim što je sa dubokom verom i oduševljenjem ranije govorio i pisao.

Mislimo da bi sa ovim u vezi bilo zgodno apostrofirati i upitati kojeg su stanovništa Ljuba Davidović i Joca Jovanović-Pižon, te ostali vođe opozicije s ovu stranu Drine i Dunava, koji nisu potpisali rezolucije, dali posle svega ovoga oni mogu da paktiraju i da prave sporazume sa takvim ljudima?

Ad V

A što se tiče poslednje tačke rezolucije gde se kaže da asocijacija interesa treba da bude osnovana na narodnoj volji, mišljenja smo da je svakome jasno da je ta asocijacija baš u ime i na bazi te narodne volje rešena definitivno pod cenom mora krvi i brda kostiju na Kajmakčalanu i da je zapečaćena 1. decembra 1918. Za njom danas stoji ceo narod gotov da ustane protiv svakog pokušaja, da se ta asocijacija interesa uzdrma. Treba podvući da nije idealno imati samo jednu stranku, ali treba naglasiti da sve stranke treba da kažu jasno šta hoće, a pre svega da neodstupno stoje na principu narodnog i državnog jedinstva.⁴¹

⁴¹ Večernja pošta, br. 3444, 25. XI 1932.

4. XII 1932. nedjelja. Kod *Dr Vl. Mačeka*, V. Vilder, Mil[an] Kostić, J. Predavec, M. Budak, Dr. A. Trumbić.⁴³

Kostić izvješćuje: U Beogradu su saznali za Rez[oluciju] kad je došao iz Zagreba Duda Bošković, koji dao svima neka znanu. Nastala je zbunjenost, jer ovo nisu očekivali. Ljuba Davidović smatra se uvređenim zbog »nemoralnih metoda«. Zar ja nemoralne metode? tuži se (A tvrdi grad?)⁴⁴ U stvari je to, da ta t. zv. beogradska opozicija, koja je htjela da bi pomoću Hrvata došla do vlasti, osjeća se udarena po prstima. Sekula Drljević, koji je bio za to da se miruje i ništa ne čini, jer da će se sve samo po sebi srozati, oduševljen je, ali preporučuje da se ostane na ovome i da se dalje ne ide. *Republikanci* da otvoreno odobravaju, jer bi htjeli sada se okoristiti. *Joca Jovanović*,⁴⁵ jedini od zemljoradnika da prima, ali ne ostali, naročito ne *Milan Gavrilović*, koji je najupliveniji. *Dragoljub Jovanović*,⁴⁶ u izvršenju Custodia honesta kod sudb[enog] stola u Mitrovici, da je sa Rezol[ucijom] zadovoljan. U Zemunu Srbi odobravaju, osim *Svetislava Popovića* i drugih rečimlja. Dva Srba radikala došli su k njima i s oduševljenjem odobravaju i kažu: Samo ne dajte Zemuna Srbijancima! Na 17. XII. sprema se sastanak Vojvođana u Novom Sadu. Što da se učini. Zaključak: Neka (poput telegrama iz Dvora)⁴⁷ izraze se solidarnim sa Rezolucijom zagrebačkom i ništa drugo. Kostić prima, ali drži da će oni htjeti štogod dodati sa svoga gledišta. Samo ne smije: da se u tom dodatku mijenja što od načela rezolucije.

Korošec i *Spabo* šute, ali svakako ne daju nikakva glasa protiv. To može značiti, da odobravaju u sebi, samo što u ovoj uzbuđenosti u Beogradu, neće iz taktike da se izlažu. Da je Dr. Vujanac, advokat iz Beograda vratio se iz Pariza, gdje je razgovarao sa Pribičevićem i donio od njega pismo. Vilder čita *ne pismo* nego nekoje stavke iz njega, gdje osim ostaloga kaže da Krnjević i Košutić odobravaju rezoluciju,⁴⁸ a Košutić da je bio u Londonu, gdje da je držao predavanje o našem pitanju sa uspjehom i da mu je rezolucija dobro poslužila. *Upire*⁴⁹ na pitanje *republike* i pozivlje se na neke razgovore sa Francuzom. Glede kaznionje u Mitrovici Kostić kaže da su se svi politički kažnjenci bili solidarno odlučili na štrajk. Bilo ih je u sve 175, to mu je kazao inspektor iz min[istarstva] pravde, koji je pošao voditi istragu. Da su se nekoji zahtjevi štrajkaša usvojili i da su tako vratili se na hranu. Da nije niko *umro*. Glede *Korošca* Maček kaže da je bio kod njega *poslije* Rezolucije, da mu je rekao da ju on potpuno odobrava (!) i da ju odobrava Pižon. Maček da je tražio da bi i njegova stranka o njoj se izrazila. *Kostić* i *Vilder* kažu da je *Pribičević* pisao pismo iz Pariza *Ljubi Davidoviću* 29. VII. 1932 u kojem ga je nagovarao da se izjavi za republiku; jer da sa kraljem ne može se ništa očekivati. Sad da mu je pisao drugo 14. X. u kojem ga ponovno potiče, da se protiv kralja izda proglas koji da će i on potpisati i vratit se odma kući pa neka gone u zatvor. Ljuba da mu nije ništa odgovorio.

Maček je dodao, da mu je *Korošec* kazao da je razgovarao sa *Ninčićem*⁵⁰ nakon povratka iz Rima (Convegno VOLTA), koji tvrdi da mu je prije toga kongresa došao tal[ijanski] poslanik GALLI i nagovarao ga da bi išao ovom prilikom u Rim i razgovarao sa Mussolinijem (??) — može biti obrnuto, da je sugerirano Ninčiću iz Dvora —, da je on stoga pošao u Rim, da je razgovarao sa Mussolinijem i da mu je ovaj izjavio, da Italija

* Zapisnik: bilješku je sačinio Trumbić.

⁴³ Svi su osim Kostića bili potpisnici Punktacija.

⁴⁴ Usp. nap. 3.

⁴⁵ J. Jovanović-Pižon, šef Zemljoradničke stranke.

⁴⁶ Vođa lijevog krila Zemljoradničke stranke.

⁴⁷ Na početku prosinca 1932. prota M. Ostojić, S. Erer, M. Bartolić i dr R. Pribičević poslali su Trumbiću telegram s ovim sadržajem: »Mi iz Dvora Krvave Krajine pozdravljamo. Vas i izražavamo Van punu solidarnost« (Usp. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 40).

⁴⁸ Krnjević i Košutić bili su tada u emigraciji, kao predstavnici HSS.

⁴⁹ Misli se na Pribičevića.

⁵⁰ Momčilo Ninčić, radikal, bivši ministar vanjskih poslova.

nema teritorijalnih aspiracija na *Dalmaciju*, da ako neki krugovi larmaju, da isto tako drugi ovamo traže Istru i td., ali ono što *Mussolini neće jest diktatorski režim u Jugoslaviji* (??!??).⁵¹ Da je na to još dodao, da ako bi ko htio prigovoriti da je diktatura i u Italiji, da on na to odgovara, da to nije sve isto, jer da [je] diktatura vođena idejama koje hoće da ostvari, dočim da u Jugoslaviji nema ideje, nego prosta sila i isključenje svake slobode.

Trumbić nakon skoro mjesec dana od rezolucije hoće da *rekapitulira* njezin uspjeh i koji je odjek ona našla kod kuće i vani. Kod kuće je odjek *senzacionalan*, koji je nastao uslijed toga što je vlada dala objelodaniti tekst rezolucije i tako ju je u svim krajevima *popularizirala* na savršen način. Komentari koji su napisani u pojedinim novinama po naputku odozgo nisu nimalo škodili dobrom efektu rezolucije toliko da su odozgo, kad su to osjetili obustavili poslije 26. XI. daljnju novinsku paljbu. Od velike je važnosti to, što je u narodu zapaženo, da se vlada dosad nije usudila postupati protiv potpisnika i ako je očito da se kritikuje u njoj *današnji režim*, osim ostaloga, na način da bi se moglo postupati po zakonu o zaštiti države. Suvviše ima očito i policijski prekršaj, što je održan *politički sastanak bez dozvole*. Još se do sada nije javio niti jedan glas između režimskih ljudi protiv rezolucije! Kod Hrvata ima nekog prigovaranja, ali samo sa ekstremnijeg gledišta, naime protiv toga što odovoljavamo mi Hrvati *državnu zajednicu*.⁵² I doista možemo reći da se radi u tom pravcu o jednom umjerenom stavu. Rezolucija je pogodila u *živac* srbijansku hegemoniju i u tomu je njen najveći uspjeh. Na strani je odjek jak, ne samo u Italiji, koja zbog svojih posebnih razloga prati amošnje događaje, nego i u Francuskoj, u njemačkim zemljama i u Engleskoj. Kao najglavnija točka vani je zapaženo ono, gdje se veli da Hrvatska sa svim zemljama, kao cjelina, sa ove strane Drine, Save i Dunava hoće da se oslobodi *srbijanske hegemonije*, stvar krupna i sa gledišta vanjske politike. Baš nato⁵³ hoće da opet svrati pažnju svih:

Da je težište cijele ove rezolucije i njene politike na tome što je, kao *sanitetski kordon*, *povučena linija na Drini, Savi i Dunavu*, što je kategorički bilo jednodušno utvrđeno na našoj konferenciji prošloga mjeseca. Potpuno logički rečeno je zatim u rez[oluciji], da da se preko te linije ima *ostraniti* iz svih naših zemalja ta srbij[anska] hegemonija i ukloniti sa *svim* njenim pretstavnicima. *Nakon toga* samo ova strana ovamo moć će pregovarati s onom onamo slobodno i jednakopravno slobodnom voljom svake strane na načelu *asocijacije interesa*. Stoga je neuputno govoriti o *federaciji* ili o *konfederaciji*, jer se time mute pojmovi. Najprije *ima da odu*, pa onda da razgovaramo, kad ih se riješimo i postanemo slobodni! Pošto je Pribičević u svome pismu govorio o *federaciji* interpretirajući tako rezoluciju, ja sam zamolio Vildera i molim njegove drugove da ga ovo upozore,⁵⁴ jer ne smije da tumačenjem zamuti se stvar, koju smo mi među nama već stavili na čistu. Ja sam vam onda čisto rekao, a vi ste svi odobrili, da je koncepcija ova, stečena na bazi teškog iskustva ovih 14 godina: Mi s ove strane Drine, Save i Dunava, Hrvati, Srbi, Nijemci i Mađari koji smo pod srbij[anskom] hegemonijom svi upropašćeni, *idem skupa apsolutno*, 100 po sto, a sa Srbijom samo *relativno*, samo ukoliko ona pristane na ravnopravnost i slobodu svih članova i stvaranje nove zajednice na bazi *asocijacije interesa*. S ovim treba da smo na čistu, u ovome je jezgra pitanja, bez ovoga mi ne možemo ići skupa.⁵⁵ Najposlije sva ideja ide za tim, da se spasava vas amošnje

⁵¹ Upišanci i uskličnici Trumbićevi.

⁵² Takva kritika dolazila je iz frankovačkih redova.

⁵³ Vjerojatno treba biti: zato.

⁵⁴ O Pribičevićevim tumačenjima punktacija, usp. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 38 i d.

⁵⁵ Osnovna Trumbićeva želja bila je da se na bazi Punktacija postigne solidarnost prečanskih političkih grupacija i jedinstven stav u odnosu prema Srbiji. Punktacije su za njega više bile načelo, nego konkretan program. Zato je i bio protiv toga da se govori o konkretnom državnopravnom značenju Punktacija. Međutim, osobno je o tome imao poseban stav. U jednom internom izvještaju - pismu on je, uz ostalo, pisao i ovo: »Nije osnovano što se u novinama pisalo da se je time mislilo na federaciju. Da se je to mislilo, bi se tako reklo. A ovo što je rečeno isključuje pojam federacije, kako se obično taj pojam razumije, ako se neće da ga se uzme u etimološkom smislu. Ako se hoće da se da nekakav postojeći primjer, moglo bi se reći da bi takva drž[avna] zajednica nalličila više na organizaciju Male Antante nakon posljednjeg pakta, nego li na federaciju čak i Švajcarsku« (O Trumbićevim shvaćanjima Punktacija usp. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 47 i d.).

Srbe, jer Hrvatska će se sigurno, kako stvari idu, *izvući ispod* Srbije, i na to će oni u Beogradu, ako stanu popuštati, najprije pristati. U tom slučaju oni Srbi, koji ostanu, bit će definitivno predani Beogradu na milost i nemilost. Naša politika ima da sve vas spasi s ove strane Drine, Save i Dunava. Time ćete postat gospodari u svojoj zemlji. To je *politička linija*, a nije nacionalna. Da smo s tim idejama na čisto. Svi odobravaju i priznaju da je tako! Dodao sam bio još i to, da Korošec i Spaho neće očitovati da se izlažu, ali već po tome što ne prigovaraju, znak je da primaju. Za sada dosta je to. Privatno ko ima prilike trebalo [bi] da njih i njihove obrađuje koliko može.⁶⁶

KOMENTAR SAMOSTALNIH DEMOKRATA NA REZOLUCIJU SDK⁶⁷

1. Potpisnici rezolucije nisu bili nakanili, da je izdaju kao neku proklamaciju za javnost niti kao notu Beogradu. Rezolucijom se je htjelo tek da se formuliše, fiksira mišljenje, kako je ono kod sviju došlo do izražaja u razgovorima 5., 6. i 7. nov. To je politička baza pro foro interno za ljude i za grupe zastupane u SDK. Prema zaključku imala se je rezolucija samo pokazati glavnim pristašama te u tom smjeru davati ev. izjava stranim novinarima. Međutim, dogodilo se, da čim je izašao jedan prepis u ruke izvan potpisnika, raširila se je rezolucija munjevitom brzinom. Poslije joj je režim sam dao najveći publicitet.

2. Osnovna je bila misao članova izvršnog odbora SDK, da politikom režima idemo u kaos, rasulo, pa da se zbog toga moramo sami pobrinuti za vremena, da nas talasi kaosa ne povuku u propast. Zato stvaramo kolektivni autoritet, koji sav narod u zapadnim krajevima, i Hrvati i Srbi, u glavnom priznaje. Taj autoritet osniva se ne samo na ljudima i predstavnicima sviju grupa, nego i na jednoj politici, jednakom gledanju na uzrok zla i na jednom cilju. Taj autoritet ima onda da dirigira, koliko samo može, jednom političkom akcijom. Išlo se je dakle za stvaranjem jedne pozitivne, konstruktivne politike protiv katastrofe i anarhije.

3. Prva tačka sadržaje politički dio: Odlučan stav za punu demokraciju, a to znači protiv diktature svake vrsti.

4. Druga sadržaje socijalni dio: Na seljaštvu, koje pretstavlja bit naroda, ima da se gradi zgrada društva i države.

5. Kako se ova rezolucija ima smatrati nastavkom rada, prekinutog diktaturom od 6. januara, to se daljnje tačke moraju dovesti u vezu sa rezolucijom SDK od 1. augusta 1928. Ondje je iznešen historijat SDK, koja je osnovana 10. nov. 1927., da legalnom i parlamentarnom borbom izvojuje jednakost i ravnopravnost. Ali organizovani zločin od 20. juna 1928. odbijanje nakon toga predloga SDK koalicije, da se obrazuje neutralna vlada, raspusti okrvavljena skupština i raspišu slobodni izbori, natjerao je SDK, da ode iz Beograda, da ne priznaje zakone krnje skupštine i da traži takovo državno uređenje, u kojem bi nestalo hegemonije Srbije nad ostalim historijsko-državnim odnosno narodno-političkim individualitetima. Na kraju se rezolucije od 1. augusta 1928. apelira, osim na «prečanske» stranke i na seljački narod u Srbiji, kao i na Srbi-jance, koji ne odobravaju politiku hegemonizma, da se pridruže ovoj borbi za velike principe, koji jedini mogu spasiti državnu zajednicu.

Ovaj apel nije naišao do dana današnjega na nikakav realni odjek srbijanskih skupina, zastupanih u skupštini. Slijedila je diktatura iz Beograda sa svim užasima jedne straho-

⁶⁶ Trumbićeva ostavština, neregistrirano.

⁶⁷ Komentar (širen kao letak u drugoj polovici prosinca 1932) napisao je Vilder, s «prečutnim odobrenjem» Mačeka i Predavca, kako navodi Vilder. Po njemu, Komentar je imao svrhu da pristalicama SDS, posebno Srbima, olakša otpor režimskoj propagandi protiv Punkcija. Samostalci su radi svojih pristaša nastojali ublažiti neke formulacije rezolucije i ton u kome je napisana. Više su naglašavana pitanja političkog sustava nego državna pitanja (Usp. V. Vilder, Kako je došlo do Zagrebačke rezolucije, Almanah Nove riječi, 21).

vlade, koja je sistem hegemonije u svim pravcima pojačala do kulminacije, lišivši još narod osnovnih prava čovjeka. U rezoluciji od 7. nov. konstatuje se ta činjenica, da je »srbijska hegemonija« sistem hegemonije, koji nam dolazi iz Srbije, kome su služili svi režimi od početka, dakle jedna vlastodržačka klika, koja je zajašila i svoj narod, djeluje destruktivno, rušeći pred sobom sve moralne i materijalne vrednote. Narod u Srbiji treba, da sam odgovori, koliko je taj sistem uništio moralni kredit Srbije, a koliko se tek beogradskih porodica njime moralno koristi.

6. Kad se ustanovi, da jedan sistem ne valja, da je urodio samo lošim plodovima, nezamćenim nezadovoljstvom u svim krajevima države i svim društvenim krugovima, onda nema ništa prirodnije, nego da se traži, da se sve iz temelja promijeni, da počnemo »iz nova«. Vidovdanski ustav diktatorskim aktom od 6. januara ne postoji; diktatura je poništila i idejne osnovke od 1. decembra, jer ne dopušta, da se štampa danas adresa narodnog vijeća i odgovor tadašnjeg regenta. Treba dakle iz temelja stvoriti novu bazu državne zajednice, koja bi se osnivala na slobodnoj volji svih građana iz svih dijelova. Zato ima godina 1918. biti »ishodna tačka«, da se unutar državnih granica urede odnosi tako, da nastaje natjecanje u dobrom, da izađu na površinu i da upravljaju najsposobniji i najčestitiji.

7. U posljednjoj tački rezolucije istaknut je princip, kako si SDK zamišlja preuređenje državne zajednice. Ne ulazi u detalje, nego naglašava, kako treba da se sporazumno slobodnom voljom ustanove posebni interesi svakog člana, da bude svoj na svome te skupni interesi zajednice, da bude isključena prevlast jednog člana nad ostalima ili više njih nad jednim. Tako da bude osiguran napredak i procvat svih u zajednici tj. moralnog i materijalnog života Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovu rezoluciju potpisali su članovi izvršnog odbora SDK: Predsjednik Dr. Vladko Maček, Zagreb; Dr. Dušan Bošković, Pančevo; Dr. Mile Budak, Zagreb; prota Dušan Kecmanović, Banja Luka; Dr. Jure Šutej, Sarajevo; Josip Predavec, Dugoselo; Dr. Ante Trumbić, Split; Većeslav Vilder, Zagreb; dok je Dr. Pernar u zatvoru, a Dr. Bariša Smoljan³⁸, Mostar, bio bolestan!³⁹

REZOLUCIJA REPUBLIKANSKE STRANKE U SRBIJI⁴⁰

Našim prijateljima!

Predstavnici Hrvata i Srba iz krajeva sjedinjenih posle svetskog rata gg. Dr. VI. Maček, Dr. Dušan Bošković, Dr. Mile Budak, prota Dušan Kecmanović, Sava Kosanović, Dr. Hinko Krizman, Dr. Jure Šutej, Josip Predavec, Dr. Ante Trumbić i Većeslav Vilder potpisali su 7. XI 1932. u Zagrebu jednu rezoluciju, u kojoj izjavljuju:

1. Da smatraju narodni suverenitet štožerom svake državne organizacije i narod sam jedinin i isključivim izvorom svakog političkog autoriteta, svake javne vlasti;
2. Da seljaštvo sačinjava ogromnu većinu i prema tome ima da bude temelj organizacije našeg sveukupnog života;
3. Da srbijska hegemonija koja se već od početka nametnula Hrvatskoj i svima našim krajevima s ove strane Drine, Save i Dunava, svojom nesposobnošću i pomoću

³⁸ Na faksimilu izvornog teksta Puktacija vidi se i potpis B. Smoljana, iako se on u uvodnom dijelu ne navodi kao potpisnik (Usp. Almanah Nove riječi).

³⁹ Tekst tiskan u Almanahu Nove riječi, str. 26—28.

⁴⁰ Zagrebačke punktacije naišle su na širok odjek i u tom smislu što su dale povoda uglavnom svim opozicionim strankama da i one iznesu svoje stavove prema režimu i svoja programatska gledišta. Rezolucije opozicionih stranaka prilazu se ovdje kronološkim redom.

Republikanska grupa oko Jase Prodanovića bila je malobrojna i nije imala značajnije mjesto u političkom životu (Usp. Stojkov, n.d.j., 218).

nasilja i nemoralnih metoda držeci u ruci svu državnu vlast, deluje destruktivno uništavajući i moralne vrednote, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To je stanje dostiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. I 1929 g. koji je pojačavajući tu hegemoniju sa svima njenim kobnim posledicama još dokinuo građanske i političke slobode.

4. Da proti te hegemonije treba povesti odlučnu borbu, vraćajući se na god. 1918. kao izvornu tačku.

5. Na toj pretpostavci se može pristupiti novom uređenju državne zajednice koja će imati za načelnu podlogu misao, da ta zajednica, isključivši prevlast jednog ili više njezinih članova nad ostalima, ima biti jedna asocijacija interesa osnovana na slobodnoj volji njenih članova tako, da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajedničkom saradivanju na poslovima opšteg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi, budu mogli osigurati i svoje posebne i skupne interese i zajamčiti napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, hrvatskog i naroda slovenačkog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti.

U jednom tumačenju naknadno su potpisnici rezolucije dali objašnjenje,⁶¹ da su izrazom srbijanska hegemonija htjeli reći hegemonija jedne vlastodržačke klike.

Nalazeći, da su potpisnici zagrebačke rezolucije stali na pravilno gledište i saopštavajući ovo našim prijateljima, mi potsećamo prijatelje da već složno 14 godina stojimo postojano na istom gledištu.

Da se organizacija naše države može izgraditi samo odlukama jedne sasvim slobodno izabrane suverene Ustavotvorne Skupštine.

Mi smo i našim ranijim programom obeležili u najglavnijim tačkama kako bi trebalo organizovati državu, pa da u njoj zaista bude narod izvor svakog političkog autoriteta i svake javne vlasti, kako to s pravom žele potpisnici zagrebačke rezolucije. Mi i danas ostajemo verni svojim načelima i kad bude omogućeno njihovo rasprostiranje i dopuštene političke organizacije, mi ćemo produžiti svoj rad koji je služio najbitnijim narodnim interesima i težio da obezbedi državnu zajednicu najboljom organizacijom. U toj organizaciji bili bi najširi slojevi naroda ekonomski obezbeđeni i postojala bi ravnopravnost i sloboda svih članova države, bez ićije i ikakve hegemonije. Mi smo uvereni, da ćemo legalnom borbom postići, da suverena volja naroda dođe do potpunog izraza u organizaciji naše države, jer znamo da i ako se napredak jednog naroda može za kratko vreme zaustaviti, on se ipak ne može ničim sprečiti.

27. XII 1932.

Beograd⁶²

REZOLUCIJA VOJVODANSKE OPOZICIJE (NOVOSADSKA REZOLUCIJA)⁶³

Pobuđeni neobično teškim stanjem u zemlji, a poglavito u Vojvodini, nekada najbogatijoj pokrajini, a danas spaloj na prosjački štap, grupa pretstavnika Vojvodine, pripadnika opozicije, sastala se 11 i 28 decembra 1932 u Novom Sadu i pretresajući očajno stanje vojvodanskih seljaka, radnika i građana, došla je do ovog jednodušnog zaključka: Svetska privredna kriza, u glavnom posledica mašinske privrede, istakla je svuda na prvo mesto važnost socijalno ekonomskih pitanja i pred opasnošću anarhije i sloma civilizacije postavila neminovnu dužnost traženja izlaza iz krize prije svega i iznad svega. Nacionalna politička pitanja u našoj zemlji i pre povod dubokim nezadovoljstvima pod dikta-

⁶¹ Odnosi se na spomenuti Komentar samostalaca.

⁶² Arhiv Jugoslavije, fond H. Krizmana, prijepis rezolucije.

⁶³ Rezoluciju (Novosadske punktacije) potpisali su predstavnici vojvodanskih radikala (tzv. Somborska grupa oko Joce Laloševića) i predstavnici samostalaca i predstavlja kompromis njihovih gledišta. U rezoluciji su više naglašena gospodarska i socijalna pitanja.

torskim režimom postala su katastrofalno zaoštrena i najozbiljnija prepreka korisnom traženju izlaza iz privredne krize. Otuda neophodna nužnost, da se u duhu najveće širokogrudnosti i potpune ravnopravnosti nađe jedno sporazumno rešenje u političko nacionalnim pitanjima, da bi se izlučenjem sukoba te vrste moglo pristupiti planskoj organizaciji našeg privrednog života sa zadržarstvom na čelu, da je krajnji cilj države ne samo oslobodenje života građana u političkoj demokraciji nego još više u ekonomskoj demokraciji na osnovi socijalne pravde.

Centralizam u našoj državi pored toga što nije uspio na ekonomskom i socijalnom polju, nije uspio ni na upravnom polju da stvori i održi dobru i pravednu izvršnu vlast, koja bi zadovoljila narodne potrebe i zaštitila i unapredila interese građana. Diktatorski režim od 6 januara 1929 pokazao je ne samo da nema nikakvog razumevanja za specijalne prilike i potrebe pojedinih pokrajina, pa i Vojvodine, nego je naprotiv uveo i podržavao ovde jednu nemoguću administraciju, nesnošljiv poreski sistem, koji su u Vojvodini stvorili opšte i duboko nezadovoljstvo, a svojim nasiljem i koruptivnošću porušili i sve visoke nacionalne ideale, za koje se vojvodansko srpsvo vekovima oduševljavalo i pomoću kojih se ovde vekovima održalo.

Verni demokratskom načelu, da je narod izvor i utoka vlasti, stojimo na gledištu da posle ukidanja Vidovanskog Ustava narod treba na osnovu već izvršenog ujedinjenja, po svojoj slobodnoj volji da dade ovoj državi novo i konačno uređenje, po kome će narodu u ustavnom demokratskom, čisto parlamentarnom režimu biti obezbeđena potpuna i neokrnjena građanska sloboda, jednakost, ravnopravni i pravni poredak a onemogućeno oduzimanje tih građanskih i političkih prava.

U budućem uređenju države Vojvodina sa Sreomom za sebe traži isti položaj koji će imati ostale pokrajine.⁶⁴

I naš međunarodni položaj čini hitnim novo uređenje države.

Najviši interesi državne zajednice a i principi demokracije traže, da prava kulturne autonomije narodnih manjina budu zagarantovana osnovnim državnim zakonom.

Apelujemo na sve patriotske iskrene demokratski raspoložene elemente u našoj državi s ove i s one strane Save i Dunava, da imajući u vidu interese državne celine, svom snagom porade na što skorijem ostvarenju onih načela i da s nama zajedno stupe u odlučnu borbu protiv svake nedemokratske vladavine u ovoj zemlji. U Novom Sadu 28 decembra 1932.⁶⁵

IZJAVA LJEVICE ZEMLJORADNIČKE STRANKE O ZAGREBAČKIM PUNKTACIJAMA⁶⁶

Predstavnici hrvatskog naroda i prečasnih Srba održali su 7. novembra u Zagrebn konferenciju, na kojoj su donjeli rezoluciju, koju je jedan dio štampe nazvao omalovažavajući zagrebačkim punktacijama. Po naredbi vlade ova rezolucija objavljena je u plaćenju, i zavisnoj štampi sa naručenim i tendencioznim komentarima, koji su trebali da zavedu javno mišljenje, naročito u Srbiji, prikazujući ovu rezoluciju kao poziv na cjeplanje države. Režim je za to i dozvolio objavljenje rezolucije sa obveznim tumačenjem, koje je on spremio, a koje bi išlo njemu u prilog, nadajući se, da će naročito u Srbiji ojačati

⁶⁴ Vodstva Demokratske i Radikalne stranke u Srbiji osudila su taj zahtjev za samostalnim položajem Vojvodine (Usp. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 61—62; Stojkov, n. dj., 219—221).

⁶⁵ Arhiv Jugoslavije, fond H. Krizmana, prijepis.

⁶⁶ Za zemljoradničku ljevicu, usp. Stojkov, n. dj., 149 i d.; Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 27.

Izjava zemljoradničke ljevice Sirena je kao letak. Postoje dvije verzije, jedna koja je Sirena u Srbiji i druga koja je Sirena u Hrvatskoj. Mjestimično među njima postoje manje razlike u formulacijama. U cijelosti raspoložem s verzijom letka koji je Siren u Hrvatskoj, pa taj tekst ovdje i donosim. Svojedobno (9. I 1963) vođa zemljoradničke ljevice D. Jovanović stavio mi je na uvid i primjerak letka iz Srbije, ali sam tada samo napravio neke izvode u onim dijelovima teksta gdje se formulacije ne sliče. Prema tim bilješkama na važnijim mjestima ukazat ću na razlike u tekstovima (Usp. Stojkov, n. dj., 232).

svoj neodrživi položaj, predstavljajući sve opozicionare iz Hrv[atske] i ostalih krajeva preko Save i Drine⁶⁷ kao separatiste. Zato je potrebno na prvom mjestu najostrije osuditi ovu zločinačku radnju režima, koji zlonamjerno hoće podmetanjem da predstavlja legitimne predstavnike hrv[at]skog] naroda i prečanskih Srba kao veleizdajnike, koji neće nikakvu državnu zajednicu sa Srbijancima⁶⁸ nego više vole zajednicu ili robovanje pod tudinom. Zloupotrebljavajući i ovoga puta monopol nad štampom i u tumačenju svojih i tuđih postupaka i gledišta, režim pomoću cenzure ne dopušta da se pravilno shvati ova rezolucija i da se protumači u smislu, u kojem su je donjeli sami potpisnici rezolucije, koji su listovima upućili svoje ispravke i svoja tumačenja kao odgovor na službene komentare.

Zato u ime slobodnog javnog mišljenja u Srbiji, iza kojeg stoji u velikoj većini sav seljački narod u Srbiji, hoćemo da kažemo našoj braći u Hrv[at]skoj] i ostalim krajevima preko Save i Dunava, da smo razumjeli smisao i značaj želja i težnja izrečenih u rezoluciji, da ih prihvaćamo i da smo spremni, da svim silama u zajedničkoj borbi protiv apsolutističkog režima izvojujemo slobodu srpskom, hrvatskom i slov[enskom] narodu, koji svi zajedno trpe nasilje i eksploataciju jedne klike političara, militarista, dvorskih ulizica, koji su oskrvnuli svete žrtve Srbije u borbi za oslobođenje sviju južnih Slavena. Mi ovako shvaćamo i tumačimo pojedine točke rezolucije.⁶⁹

I Poslije uvođenja apsolut[ističke] monarhije u obliku režima diktature od 6. I koji je svojim postupcima doveo zemlju u današnji bezizlazan položaj i do same katastrofe, svi se moramo složiti, da se jedini spas nalazi u vraćanju prava i potpunoj demokraciji, u kojoj je narodni suverenitet stožer državne organizacije, a narod izvor svake vlasti. Poslije vlasti jednoga, koji je cio narod pretvorio u maloljetne podanike i u bespravno moderno roblje⁷⁰, koje nemilice bez ikakve kontrole pljačka jedna banda nasilnika i korupcionaša mora doći puna i isključiva vlada naroda, koja isključuje prevlast ma ikoga!⁷¹

II Sa naročitim zadovoljstvom pozdravljamo drugu točku rezolucije, koja traži, da seljaštvo bude temelj, na kojem se ima izgraditi cjelokupni život naše demokracije. Kao predstavnici zemljoradnika iz Srbije mi se od početka stvaranja ove države borimo za pobjedu ovog načela, jer znamo, da prave demokracije neće biti u slobodnoj Jugoslaviji od Jadranskog do Crnog mora, ako ne pobjedi ujedinjeno zemljoradništvo.

III U pogledu srpske hegemonije, o kojoj je riječ u 3 točki rezolucije, želimo da učinimo ove napomene: Za teško stanje, u kojem se nalaze krajevi preko Drine⁷² i Dunava, odista nose najveću odgovornost izvjesni faktori u Srbiji u zajednici sa vodstvom političkih srbijanskih stranaka, koje su uspjele⁷³, da nametnu svoju prevlast i da vrše eksploataciju države⁷⁴ u svoju korist. Ali hoćemo isto tako odlučno da skinemo sa srpskog naroda optužbu, da je bio saučesnik u ovoj hegemoniji, jer srpski seljak osim malog broja partijskih kortesa nije nikada želio niti htio te hegemonije⁷⁵, koja je isto tako nemilosrdno pljačkala srpskog seljaka, a koji se danas nalazi u isto tako teškom položaju kao i seljaci u Hrv[at]skoj], Voj[vodini], Bosni, Dalmaciji ili Sloveniji. Uvijek je u Srbiji, koliko je dopuštala partijska diktatura, bilo slobodne opozicije, koja je neumorno vodila borbu protiv vladajućih koterija i faktora, koji su dovodili u podređen položaj predstavnike Hrvata i prečanskih Srba i tako⁷⁶ pomoću njih provodili svoju hegemoniju u cijeloj zemlji.

⁶⁷ U drugoj verziji: Save i Dunava.

⁶⁸ U drugoj verziji: sa Srbima.

⁶⁹ U drugom primjerku: zagrebačke rezolucije.

⁷⁰ Misli se na apsolutizam kralja Aleksandra.

⁷¹ U drugom primjerku: ma ikog drugog faktora.

⁷² U drugom primjerku: Save.

⁷³ U drugom primjerku: koji su uspeli (U jednoj verziji to se, dakle, odnosi na izvjesne faktore u Srbiji, a u drugoj se to odnosi na srbijanske stranke).

⁷⁴ U drugom primjerku: zajedničke države.

⁷⁵ U drugom primjerku još: niti je imao na kakvu korist od ove hegemonije srbijanske klike.

⁷⁶ U drugom primjerku: i čak.

Naš zemljoradnički pokret bio je onda u prvim redovima u borbi sa režimom ne stavljajući se u njegovu službu ni jednoga dana, ni jednoga časa i zato danas seljački narod u Srbiji oslobađajući se tiranije starih kompromitiranih stranaka, koje nose svoj dio odgovornosti za današnje stanje, okuplja se oko zemljoradničkog pokreta, očekujući da on svojom borbom i pobjedom donese novo društveno i državno uređenje, u kojem će biti zagarantirani posebni interesi srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda.

IV S tih razloga mi prihvaćamo 1918. godinu kao ishodnu točku, kada su hrvatski i slovenački narod po pravu samoopredeljenja izjavili svoju želju, da žive u zajednici sa srpskim narodom, koju volju i danas potvrđuju legitimni⁷⁷ predstavnici izjavljujući, da na toj bazi žele da se danas pristupi novom državnom uređenju »državne zajednice«. Režim je naročito osuo paljbu na ovo vraćanje na 1918. predstavljajući zlonamjerno, da to znači odricanje državne zajednice i dovođenje u pitanje međunarodnog položaja jugoslavenske zajednice⁷⁸, a režimska štampa zločinački predočuje⁷⁹, da su 29. oktobra u zagrebačkom saboru Hrvati i ostali prečani opredijelili se za ujedinjenje sa Srbijom, koju odluku oni ne negiraju ni danas u dokumentu od 7. novembra, gdje se sasvim jasno i odlučno kaže, da se želi samo novo državno uređenje, gdje će biti dovedeni u sklad posebni interesi naroda i opći interesi zajednice.

V Mi smo oduvijek smatrali, da ta zajednica treba da bude takova, da isključuje prevlast jednog člana nad drugim osiguravajući stvarnu ravnopravnost i borili smo se protiv hegemonističkih prohtjeva srbijanskih političara koji su tražili pomoć kod predstavnika hrvatske i prečanske buržoazije za zajedničko eksploatiranje seljačkih masa i u Srbiji i u Hrvatskoj i u ostalim krajevima. Mi danas smatramo, da nacionalni mir i ovu stvarnu ravnopravnost može da osigura samo jedno sporazumno, federativno državno uređenje, na koje se misli u 5. točki rezolucije, a koje smo mi već ranije predložili i član našeg pokreta dr. Dragoljub Jovanović, kapetan invalid Miodrag Miletić, Pera Popović i drugovi zbog propagiranja federacije bili su izvedeni pred državni sud, osuđeni i leže još u zatvoru.

Kad se sve ovo ima na umu, jasno je onda šta znači vraćanje na 1918., koja nosi veliki i svjetli datum 29. oktobra, pravi i istinski praznik našeg ujedinjenja u slobodi, koje su beogradske vlastodržci izigrali, bacajući pod noge ideal Srbije, slobodne i demokratske, čiji su se najbolji sinovi borili za slobodu a ne za prevlast najgorih izdajnika nacionalne misije Srbije. Međutim pakt od 1. XII., kojim je ugovoreno ujedinjenje Hrvata i ostalih prečana sa Srbijom mogu danas smatrati nevažećim njihovi legitimni predstavnici, jer je druga strana pogazila svoje najsvetčanije obaveze u pogledu principa, na kojima će se zasnivati zajednički život. Podsjećamo samo na ove riječi predstavnika Srbije, ondašnjeg regenta Aleksandra, koje je izgovorio 1. XII predstavicima Narodnog vijeća iz Zagreba: »Vjeran primjeru i savjetu svoga uzvišenog roditelja ja ću biti kralj samo slobodnim građanima, ostati vjeran velikim idealima ustavnim, parlamentarnim i široko demokratskim načelima.«

Mi smatramo, da ovako jedino mora da se protumači rezolucija od 7. novembra i ona predstavlja jednu pozitivnu bazu za pregovore na ravnoj nozi o definitivnom uređenju države i vođenju zajedničke borbe protiv zajedničkog neprijatelja slobode srpskog, kao i hrv[atskog] i slov[enskog] naroda.

Smatramo isto tako, da je došao čas, da svaki javno iznese svoje gledište i da ponese svoj dio odgovornosti. Mi prihvaćamo u ime zemljoradničke Srbije i slobodne njezine inteligencije ruku, koju pružaju legitimni predstavnici Hrvata, Slovenaca i prečanskih Srba za zajednički život⁸⁰ u slozi i ravnopravnosti.

Zemljoradnici iz Srbije.⁸¹

⁷⁷ U drugom primjerku: njegovi legitimni.

⁷⁸ U drugom primjerku: državne zajednice.

⁷⁹ U drugom primjerku: zločinački prećutkuje.

⁸⁰ U drugom primjerku: za zajedničku borbu i za zajednički život.

⁸¹ Arhiv Jugoslavije, fond H. Krizmana, bez datuma. Prema Stojkovu (n. dj., 232) letak je širen u toku prosinca 1932.

1. Osnovni je zahtev slovenačkog naroda, koji je danas razdjeljen i rasparčan u četiri države: Jugoslaviji, Italiji, Austriji i Mađarskoj, da se ujedini u jednu političku zajednicu, jer mu je samo na ovakav način moguće da očuva egzistenciju i opšti napredak.
2. Glavnom delu slovenačkog naroda koji živi u Jugoslaviji zadatak je da na ovom idealu neprekidno radi do konačnog ostvarenja.
3. Iz tih razloga izlazi da slovenački narod u jugoslovenskoj državi mora sebi da izdejstvuje takav samostalni položaj koji će neprekidno služiti kao privlačna sila za sve ostale delove naroda koji žive u drugim državama. Za ostvarenje toga potrebno je:
 - a) Nacionalna individualnost, ime, zastava, etnička zajednica, finansiska samostalnost, politička i kulturna sloboda;
 - b) jedno radikalno socialno zakonodavstvo treba da osigura životne interese i harmonično razvijanje svih patriotskih i produktivnih staleža, naročito seljaka i radničke klase.
4. Za ostvarenje ovog ideala potrebno je da mi Slovenci, Hrvati i Srbi po slobodnom sporazumu i na demokratskoj bazi izgradimo državu od ravnopravnih jedinica, od kojih će jedna biti Slovenačka.
5. Ovakvu jednu izgradnju traži i zastupa seljačko-demokratska koalicija i radikalna partija, odnosno ona je ne isključuje.⁸³ Mi Slovenci pridružujemo se ovim zaključcima i želimo da na ostvaranju ovih ciljeva sve partije i sve struje sarađuju, koliko kod kuće toliko i u celoj državi.⁸⁴

Ljubljana, 31. XII 1932. godine.

*Dr. Anton Korošec.*⁸⁵

REZOLUCIJA PREDSEDNIKA OPĆINA DRAVSKE BANOVINE⁸⁶
7. I 1933.

U vreme, kada zločinačkim namerama spoljnih protivnika Jugoslavije daju potstrek u otadžbini izvesni vođi bivših političkih stranaka, koji iskorišćuju teško ekonomsko i socijalno stanje našeg naroda, pretседnici opština iz cele Dravske Banovine, sakupljeni na godišnjoj skupštini Saveza pretседnika opština u Ljubljani, kao prestavnici svih Slovenaca, izjavljujemo svečano i odlučno:

I Prvog decembra 1918 g. mi smo Slovenci, Hrvati i Srbi slobodnim sporazumom opunomoćenih narodnih pretstavnika definitivno i za uvek rešili pitanje naše državne

⁸² Neko vrijeme vođeni su razgovori predstavnika per partija (tzv. širi blok) — demokrata, radikala, zemljoradnika, Slovenske ljudske stranke i Jugoslovenske muslimanske organizacije radi zajedničke izjave u povodu Zagrebačkih punktacija. Do sporazuma o tome nije došlo te je Korošec u ime SLS dao posebnu izjavu — rezoluciju (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 15; Stojkov, n. dj., 221 i d.; Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 62).

⁸³ Zapravo, gledišta SDK i radikala temeljito su se razlikovala. Takva formulacija vjerojatno je izabrana radi roga da bi se stranka, prema danoj situaciji, mogla prilagoditi jednoj ili drugoj soluciji, ili je to bio kompromis različitih gledišta u stranci (Usp. Stojkov, n. dj., 221—22).

⁸⁴ Zbog formulacija prve i druge točke protivnici su predbacivali da rezolucija poistovjećuje položaj Slovenaca u Jugoslaviji s položajem u drugim državama, odnosno da sadržava separatističke zahtjeve. U tim prilikama ubrzo se pojavio letak s novom verzijom rezolucije. Uz točku 1. dodano je: »Slovenci se u Jugoslaviji smatraju kao u sopstvenoj državi i slobodni.« Uz 2. točku: »Taj cilj moguće je postići samo u zajednici sa Srbima, Hrvatima i Slovencima u jedinstvenoj i moćnoj Jugoslaviji.«

⁸⁵ *Politika*, br 8860, 11. I 1933.

⁸⁶ Kao odgovor na rezoluciju SLS (a i druge rezolucije opozicije), Savez predседnika općina Dravske banovine donio je tu rezoluciju.

zajednice. Zbog toga ne dozvoljavamo, da se u ovom pitanju više raspravlja i odlučno otklanjamo lakomislene zahteve, da treba da se vratimo u kaotično stanje neizvesnosti pre 1 decembra 1918 g. Osuđujemo i suzbijamo svaku ovakvu težnju, koja je uperena protiv naše državne zajednice, naročito i zbog toga, jer vidimo u jugoslovenskoj državnoj zajednici jedinu garanciju za narodni opstanak svih Slovenaca i za nesmetani razvitak slovenačke kulture i svih drugih grana našeg javnog života. Raskomadanje velike Jugoslavije na nekoliko malih samostalnih jedinica značilo bi opasnost za sam opstanak države, a time i opasnost novog zarobljenja Slovenaca pod tuđinski jaram, a zajedno i opasnost za teško postignuti evropski mir.

Ujedinjenje svih Slovenaca je najsvetiji ideal ne samo svih Slovenaca, nego je i ideal svih Jugoslovena. Zbog toga otklanjamo i osuđujemo zloupotrebu ovog visokog ideala sa strane pojedinih političara u partiske svrhe.

II Izjavljujemo Kralju Aleksandru i Njegovom Kraljevskom Domu nepokolebljivu vernost i ljubav ne samo zbog toga, što nam to naređuje osećaj blagodarnosti za vešte zasluge koje su stekli Karađorđevići za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslovena, nego i zbog toga, što su Kralj Aleksandar i Njegov Dom kao simbol našeg narodnog i državnog jedinstva najjači stub i najveće jemstvo za opstanak i napredak svih Slovenaca.

III U sadašnje doba, ekonomskih i socijalnih teškoća, smatramo da je najpotrebnije da se udruže sve sile na zajedničkom radu, kako bi mogli sretno isplivati iz ovih teškoća. Ekonomski i socijalni preporod naroda mora se ostvariti samo saradnjom svih slojeva i staleža na osnovi smotrenog ekonomskog programa. Pri tome smatramo, zaštitu i pojačanje seljačkog i radničkog staleža za bitni zahtev ekonomske i socijalne politike, jer samo na taj način mogu da se harmonično razvijaju i ostali proizvođački staleži.

IV Smatramo, da je u interesu svih slojeva našeg naroda, pa i svih Srba, Hrvata i Slovenaca, da se prenosi što veći krug rada upravnih i svih javnih poslova na naše upravne jedinice, bar do one mere, koju dozvoljavaju životni interesi države i narodne zajednice.⁸⁷

PISMO SEKULE DRLJEVIĆA POLITIČKIM PRIJATELJIMA⁸⁸

Dragi prijatelju,

Crnogorcima su sigurno poznate rezolucije, koje su tu skoro donešene u Zagrebu i Ljubljani, jer su objavljene preko beogradskih listova a možda ste čujali i za onu, koju doniše Vojvodani u Novom Sadu. Sve one znače pobjedu gledišta koje je već od samog početka Crna Gora preko naše stranke zauzela prema pitanju uređenja državne zajednice Južnih Slovena. Onda bijasmo skoro usamljeni a danas 11 miliona zauzimanjem našeg stava priznaju da smo mi stalno bili na pravom putu. To je pobjeda Crne Gore, koju ona ima pravo sa gordošću unijeti u spisak mnogobrojnih pobjeda svoje slavne prošlosti. Pobjede na polju misli u opšte, a političke misli napose, nijesu manje slavne od pobjeda na bojnopolju.

Budući da je naš pogled na Jugoslovensku državnu ideju već dovoljno poznat svim Južnim Slovenima, to neka naročita izjava danas nebi mogla postići drugu svrhu do da istakne naš trijumf, pa ne bi bilo u suglasnosti sa poznatom crnogorskom otmenošću. Dakle nećemo donositi nikakvu rezoluciju ne samo zato, što naša stranka [nije?] član SDK, nego i zato, što nema razloga donositi rezoluciju onaj čijoj misli priznaju pobjedu rezolucije drugih.

Cijela Crna Gora, zelena kao proljeće njenih planina, neka ostane jednodušna pod našim zelenim seljačkim barjakom. S kraja na kraj Crne Gore neka ne bude ni jedne

⁸⁷ *Politika*, br. 8859, 10. I. 1933.

⁸⁸ Drljević je bio vođa crnogorskih federalista.

kuće, na kojoj bi bila izvješena bijela zastava — zastava kapitulacije i sramote — i pobjeda je naša sigurna.

Doruri ovo pismo svim zelenim — preskoči »plahe i lakoumne« i isporuču im moje najsrdačnije pozdrave.

Tvoj odani
Dr Sekula Drljević.⁸⁹

REZOLUCIJA JUGOSLAVENSKE MUSLIMANSKE ORGANIZACIJE (SARAJEVSKJE PUNKTACIJE)⁹⁰
Siječanj 1933.

Predstavnici Jugoslavenske Muslimanske Organizacije kao jedini legitimni predstavnici Muslimana Bosne i Hercegovine, kojima je na svim iole normalnim izborima poklanjano potpuno povjerenje, pretresavši političku, privrednu, finansijsku, kulturnu i socijalnu situaciju u cijeloj državi, a naročito u Bosni i Hercegovini, došli su do ovih zaključaka:

1. Narodu kao jedinom izvoru sve vlasti i osovini cjelokupne organizacije treba da se priznaju i dadu sva ona prava, koja proizlaze iz toga njegova položaja u javnom životu. To je moguće samo u punoj demokraciji, provedenoj u svim njenim konzekvencijama u cjelokupnom narodnom i državnom životu.

Ova misao demokracije bila je osnovno načelo na kojemu se imala izgraditi naša zajednička država. Na ovoj misli prave i potpune demokracije zasnovana su i sva akta, koja su predhodila osnivanju zajedničke države. Odstupanje od ove ideje, odnosno njeno potpuno izigravanje dovelo je do sadašnjeg teškog i nepodnosivog stanja u narodnom i državnom životu.

2. Međunarodni položaj naše države i teško privredno i socijalno stanje u zemlji stavljaju kao osnovni problem na dnevni red: unutarnje uređenje države. Pored davanja punih garancija narodu za sva njegova prava, koja izviru iz demokracije, treba onemogućiti i sva zasizanja u ta prava, dolazila ona ma s koje strane.

Centralističko uređenje države pokazalo se za vrijeme cijelog svog trajanja, a naročito u posljednje 4 godine 6. januarskog režima kao glavni uzrok rdave uprave, korupcije, nedostatka pravne sigurnosti, nepoštovanja jednakosti i ravnopravnosti, te prevlasti jednih nad drugima. Ono je zaoštrilo politička i nacionalna pitanja do krajnje mjere.

U pitanju novog uređenja naše zajedničke države, koje uređivanje smatramo središnjim problemom, naše stanovište je poznato, jer je sadržano u našem programu o uređenju države po ravnopravnim političko historiskim jedinicama sa najširim kompetencijama, prepustajući zajednici ono, što treba da osigura i zajednici skupne interese. Sve ovo pod potpuno demokratskim, ustavnim i parlamentarnim sistemom, koji će u potpunoj mjeri zajamčiti pune građanske slobode, pravni poredak, jednakost i ravnopravnost, a isključiti ma čiju prevlast i to ne samo u političkom, kulturnom i ekonomskom, nego i u vjerskom pogledu.

U ovakvom državnom uređenju tražimo za Bosnu i Hercegovinu kao najstariju historičko-političku jedinicu u državi koja je oduvijek i kulturno i socijalno predstavljala jednu individualnu cjelinu, da bude jedna od tih ravnopravnih jedinica.

Izlažući ove osnovne misli, mi se pridružujemo svima onima, koji su se već izjasnili za njih, a držimo da će se i svi ostali demokratski raspoloženi legitimni predstavnici naroda, naročito iz naše uže uvijek zapostavljene pokrajine Bosne i Hercegovine pridružiti ovim idejama.

U Sarajevu, januara 1933.⁹¹

⁸⁹ Arhiv Jugoslavije, fond M. Stojadinovića, f-3/I, prijepis. Datiran je u Zemunu na Novu godinu (naknadno dodano 1933). Kako se spominju Ljubljanske punktacije, koje su bile poznate tek na Novu godinu 1. I 1933, datum se u Drljevićevu pismu može odnositi na pravoslavnu Novu godinu 13. I 1933.

⁹⁰ Kao i Korofec tako je i Mehmed Spaho, šef JMO, kontaktirao neko vrijeme s opozicijom u Beogradu radi zajedničkog stava, u čemu sporazum nije postignut.

⁹¹ Arhiv Jugoslavije, fond H. Krizmana, prijepis. Usp. Stojkov, n. dj., 223 i d.; Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 62.

Siječanj 1933.

Dragi prijatelju,

Uporno produžavanje režima od 6 januara, uprkos i javnom raspoloženju i nedaćama koje je on nagomilao, dovelo je zemlju do očajnog stanja. Od samog početka, 6 januara, režim diktature pokazao se ne samo nepodnošljivo nasilan, nego, — što je u današnjim teškim prilikama još naročito teško palo, — rasipan, korumpivan i nevideno nesposoban. Njegovi zakoni razorili su upravu, njegove reforme dotukle privredu, njegova finansiska politika sa porezima i taksama bez kraja, iscrpljivale su izvore.

Strmoglavli tok u svima poslovima nastao je naročito od oktroisanog ustava, izbornog zakona i po njemu izvršenih izbora za Narodnu skupštinu. Režim od 6 januara obznanjen je bio kao privremeni. Oktroisani ustav od 3 septembra 1931 otkrio je smer da se on ustali kao trajan. Zemlja je osetila da se, i pored već dokazanog zlog iskustva i svih nedaća, ne apeluje na volju i široka pleća naroda, koji je jedini u stanju da teškoće savladuje, — i snagom, i verom i strpljenjem, — kad je to on koji svoj posao radi, nadgleda i odlučuje. Narodu je ranije teško bilo da gleda režim koji rukuje njegovom sudbinom samovoljno, ali mu je sad još teže palo da sluša kako se taj režim u samozvanoj Narodnoj skupštini blagosilja u ime njegovo, a od strane ljudi koje on ničim nije ovlastio da to čine. Uz pogoršanja materijalna, lažni parlamentarni režim doneo je duboka moralna rastrojstva i nezadovoljstva. Upravlja se zemljom, donose zakoni, razrezuje poreze i zemlja zadužuje u ime i po tobožnjoj volji naroda, — koji stvarno to pravo više ne vrši ni u samoj malenoj svojoj opštini. I taj bespravni, u nemaštini ogoleli i u svom ponosu uvređeni, narod nagoni se pod javnim pretnjama iz usta samih ministara da, upisom u režimsku partiju, mesto jada izrazi svoje zadovoljstvo takvim stanjem stvari. Ružnije laži ova zemlja do danas nije doživela.

Ta laž pogoršala je raspoloženja u svima krajevima zemlje. Kod naroda u Srbiji, prividna ustavnost, potsećajući na najmučnija vremena iz prošlosti, uzbunila je građansku savest u kojoj se već steklo uverenje da su takvi pokušaji vladanja nepovratno onemogućeni. Narod u hrvatskim i ostalim krajevima, koji se ranije s razlogom žalio da mu centralizam uskraćuje pravo samoupravljanja svojim poslovima, doživio je sada da mu diktatura, opet iz Beograda, zabranjuje i samu slobodu mišljenja. Umnožavajući na tim stranama nezadovoljstva koja su već od ujedinjenja izazivana pogreškama u kojima su ljudi iz svih krajeva zemlje imali udela, režim od 6 januara učinio je da se ta nezadovoljstva usretrede sada protiv Beograda i Srbije uopšte. I danas se u zastranjenosti tih pokrajinskih draženja protiv Beograda čitavo zlo nabacuje hegemoniji Srbijanaca, što će reći prevlasti i obesti jednog naroda koji nikada i nikome do danas nije bio poznat, — pa čak ni neprijatelju u ratu, — kao otimač i nasilnik. Upropašćujući jednu po jednu skupu tekovinu toga naroda koji je čitav jedan vek proveo u borbi za slobode, reakcija mu sada sramoti i samo dobro ime. A s tom ljagom koju režim od 6 januara navlači u zemlji i inostranstvu na ime Srbije, on počinje da seje sumnje u zdrave temelje čitave državne zajednice.

Put za izvođenje zemlje iz tolikih nedaća danas nam ukazuju ne samo naša demokratska uverenja nego i sama lekcija događaja. Ovolike teškoće kolike su danas pred nama, mogu se savladati samo korenitom promenom stanja. Da narod za stvaranje boljeg podmetne svoja leđa sa voljom i verom, on treba da bude ubeđen da ta njegova

¹⁴ Srbijanska opozicija dočekala je Zagrebačke punktacije s negodovanjem i zamjerkama. Najviše se prigovaralo formulacijama o srbijanskoj hegemoniji, o vraćanju na 1918, na neodređene formulacije koje govore o novom državnom uređenju i sl. (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 14 i d.; Stojkov, n. dj., 224 i d.).

Pošto su propali pokušaji da tzv. žiri blok (spomenutih pet stranaka) izda zajedničku rezoluciju o zajedničkoj su izjavi nastavljeni razgovori triju stranaka u Srbiji (uži blok), bez Koročca i Spahe. Razgovori su završeni bez rezultata pa je Davidović posebno iznio gledišta svoje stranke u pismu političkim prijateljima.

volja ne može više biti nasiljem ugušivana i falsifikovana, i da ono što on teškom mukom i samopregorevanjem privredi, ne može biti sutra opet samovoljom upropašćeno. Iz tih raspoloženja i iz tih potreba: da se narodni duh uzdigne, da se građanska i čovečanska prava obezbede od nasilja, da se narodno dobro očuva od neovlašćenih upravljača, da se zajamči složna i ravnopravna volja Srba, Hrvata i Slovenaca u izgradnji boljeg poretka u zemlji, neminovno proizlaze ovi zaključci:

Jedini mogući sistem jeste: dosledno i iskreno parlamentarna vladavina, kao našim prilikama najpodesnija primena narodne suverenosti. Iz iskustva naših i tuđih, i iz potreba novoga vremena, mogu i treba da dođu reforme sistema: ali suština, — što potpunija vladavina narodne volje, — mora biti ideja vodilja svake reforme.

Od prekida sa današnjim stanjem do uspostavljanja novog ustavnog poretka, koji će dati na slobodnim izborima izabrana konstituenta, neminovno je jedan prelazni režim. Taj prekid s današnjim stanjem, korenit i potpun, isključuje izvođenje prelaznog režima u okviru oktroisanog ustava od 1931 godine, sa Skupštinom i Senatom koji iz njega proizlaze, i sa grupama i ličnostima koje su se za današnje stanje založile.

Za uspeh prelaznog režima potrebno je da u njegovom izvođenju učestvuju ravnomerom sve grupe združene u Bloku opozicije, i da one uz punu odgovornost prime punu vlast. Prelazni režim može trajati samo onoliko koliko je potrebno za ostvarenje njegovog zadatka: da se zavede novi ustavni poredak.

Prvi posao prelaznog stanja mora biti: borba sa neizdrživim ekonomskim i finansijskim nevoljama koje ostavlja današnji režim. Nastavljajući razgovore, započete već odmah posle 6 januara, grupe koje saraduju u tom prelaznom stanju treba da izrade osnovne linije novog ustavnog poretka. I kad se u pomirenom stanju duhova raspišu izbori, te grupe, saglasne u tim osnovnim linijama, treba da izidu sporazumno pred narod na biralište i pred Konstituantu.

Novi ustav treba da umeri normalno političko stanje da bi se narod, umiren i uspokojen, sav mogao predati poslu privrednom i kulturnom.

Unutrašnje uređenje središnji je problem zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca od njenog postanka. Danas, posle četiri godine diktature pod parolom državnog i narodnog jedinstva, taj problem postavlja se pred nas u svojoj složenosti i kobnosti. I zato novi ustav treba da pretstavlja ne samo jedan zakonodavni akt nego i jedan moralni pakt.

Potrebna su stoga sa svih strana iskrena izjašnjenja o uslovima za nesmetan razvoj narodnih delova, potrebna su isto tako iskrena izjašnjenja o onome što je neophodno za zdrav razvoj državne zajednice.

Ubedeni da jedino takav ustavni poredak koji odgovara realnim snagama koje u narodu postoje može trajati i osigurati pravilan tok državnog i narodnog života, mi demokrati počeli smo se zalagati za reforme unutrašnjeg uređenja već odmah po izglasavanju vidovdanskog ustava. Prilagođavajući naša gledišta neobilaznim stvarnim nužnostima, mi i u ovom trenutku u evoluciji naših gledanja činimo i ovaj korak.

Razlozi demokratije kao i razlozi celishodne uprave zahtevaju širokogrudno izvedenu samoupravu u velikim oblastima koje su prirodni, saobraćajnim i ekonomskim uslovima i saživljenjem socijalnim upućene na tešnju saradnju. Svakom takvom kraju, socijalno osobeno izraženoj a ekonomski razvijenom, samouprava treba da stvori puno narodno samoupravljanje (self-government), u krugu njegovih neposrednih dnevnih interesa, na samom terenu njegove privredne delatnosti, sa izborom službenika, razmeravanjem terena i kontrolom izdataka u tom krugu poslova. U današnjim nevoljama bitni uslov za umirenje i međusobno poverenje je takvo uređenje u kome će jedni građani što manje gledati u zube drugima.

Ta samouprava, opšta i jednaka, treba da zadovolji u glavnom materijalne uslove u novom uređenju: ona treba da zajemči narodu samostalno — autonomno poslovanje i gazdovanje u oblasnoj zajednici.

Da se ti uslovi zadovolje, potrebno je državu podeliti na, recimo, sedam, osam ili devet takvih uistinu samoupravnih jedinica. Međutim, položaj kakav je sada u narodu, nameće,

pored i iznad takvog samoupravnog uređenja sprovedenog kroz celu državu, još i rešenja van kruga ustanova koje pruža jednostavna država.

Po sili našeg podvojenog života u prošlosti, naročito, po sili grešenja u sadašnjosti, razvila su se osećanja potrebe i za šira samovladanja, šira i prostorno i sadržajno. Tu su sad u pitanju zadovoljenja pogodaba za slobodan razvoj kulturno-istorijskih posebnosti Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema tome merilu povlačeni ti širi okviri treba, povezujući po dve ili tri samoupravne oblasti, da zaokruže velike zajednice oko velikih nacionalno-kulturnih centara u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, i između tih zajednica još i jednu četvrtu, u prelaznoj zoni srpsko-hrvatskoj, u kojoj se nerazdeljivo ukrštaju plemena, vere i kulturni uticaji. Ova četvrta zajednica pozvana je da reši dvostruko blagotvornu ulogu u rešavanju našeg nacionalnog problema. Ona prvo otklanja opasnost otsečnog i grubog teritorijalnog razgraničenja između Srba i Hrvata. Drugo, sprečavajući organizovanje na isključivo plemenskoj osnovi u Beogradu i Zagrebu, ona i čitavom državnom ustrojstvu oduzima plemensku isključivost. Na taj način, ovakvom podelom najviših jedinica, razlika u poređenju sa trijalizmom ne pojavljuje se samo kao razlika u broju nego i u principu. Obim ovakvih najviših jedinica, njihov sastav i dragoceni moralni interesi koje one pretstavljaju, opredeljuju već sami sobom i podelu nadležnosti kao i pravni odnos između tih jedinica (najviših) i samoupravnih oblasti s jedne strane i državne zajednice s druge. Jasno je već po tome da novo uređenje zemlje mora biti po obrascu složenih državnih organizacija. Ali da taj složeni mehanizam radi kako valja, on treba da s tom boljom voljnom saradnjom u autonomnim jedinicama, ostvari isto tako i bolju voljno združenu snagu narodnu u celini državnoj. Zato se mora isključiti uređenje koje bi sklopom tih sastavnih jedinica ili njihovim pravnim ustanovama već unapred bilo protivno ideji duhovne solidarnosti zbog koje su Srbi, Hrvati i Slovenci stvorili jednu državu, ali naročito još, koje bi u današnjim tako složenim privrednim i socijalnim uslovima života, onemogućilo jednu jedinstvenu programsku privrednu politiku u zemlji i u međunarodnoj zajednici.

Tako se, otprilike, postavlja prirodno jedna državna organizacija, koja bi, povezujući narodne snage u saživljenije i složenije narodne zadruge, omogućila bolji prinos rada, ali naročito, koja bi otklonila današnja fatalna nepoverenja.

Složena država uopšte pretstavljala bi u polovini zemlje veliku novinu, i nije čudo što narodu u Srbiji nije lako zagrejati se za ovu ili onu sličnu formu. Tako što, prvo, ne odgovara prostoti i jasnoći državnog sklopa u koji se kroz čitav jedan vek uživljavao realni i racionalni duh seljačkog naroda u Srbiji, koji je stvarao sam svoju državu. Zatim, taj složeni odnos jedinica u zajednici izaziva strahovanje od međusobnih sporova. Bojazan je da u takvom mehanizmu ne bude više kočnica nego motora. Danas je, naročito, kada se na svima stranama traže unije političke i ekonomske, strahovanje od uređenja koje bi onemogućavalo složnu spregu naših inače skromnih snaga, objašnjivo. Ali te bojazni smeju samo da povećaju obazrivosti. One ostaju kao opomena onima koji reforme traže i svima onima koji treba da ih izvedu. One ne mogu ukloniti s dnevnog reda jedan tako neodoljiv zahtev kakav je bio još od početka zahtev Hrvata za svoj slobodan razvoj u granicama državne zajednice, zahtev koji je i u sadržini i u oštini jačao sa sve težim pogreškama naše državne politike. A sa tim fatalnim pogreškama težnje za što širom samostalnošću proširile su se i na ostale delove naroda. Nesmirivanje takvih zadovoljstava ometa svako sređivanje u zemlji, i upravno, i finansijsko i ekonomsko: ono naročito onemogućuje uspostavljanje normalnog parlamentarnog režima, bez koga ne može biti ničeg zdravog. Od produžavanja tog nesređenog stanja živi reakcija, koja, tobože, čuva zemlju od cepanja. Kao da ikoje uređenje odlučeno saglasnom voljom naroda može biti opasnije od razdora kada on zahvati milione građana. Zemlju stvarno čuvaju samo oni koji rade na saglašavanju mišljenja u narodu za ostvarenje boljeg stanja za sve. U tom sporazumu je garantija za snagu zemlje, za integritet granica Jugoslavije, a u tom integritetu garantija za sve interese u njoj. Ova mišljenja zastupamo mi demokrati u pretresanju sa grupama iz opozicije. Vreme je da se saglašavanje posebnih mišljenja ubrza otvorenim izjašnjavanjem na svima stranama, kako bi se, naročito između Beograda i Zagreba, raščistile dvosmislice, razbile sumnje i otklonila nekorisna međusobna okrivljavanja za zla od kojih podjednako patimo.

Jednovremenim sticanjem na dnevnom redu tolikih sudbonosnih pitanja, sporazumevanje o njima između grupa u poziciji otežano je. Ne treba zaboraviti da se ne radi samo o jednoj korenitoj reformi pravnih ustanova u državnoj organizaciji nego u suštini o izmirenju mnogostruko ukrštenih interesa, uvjerenja i osećanja, čiji izvori potiču duboko iz prošlosti narodne pre naše generacije, a čiji dalji razvoj opredeljuje čitavu budućnost. A političke grupe sa kojima razgovaramo nisu drugo do izraz tih struja u narodu. Međutim, korist od saglašavanja, ma i najsporijeg, tako je odlučujuća da nas mora uputiti na strpljenje i hladnokrvnost do kraja.

Od početka, i danas još uvek i pored svih teškoća na koje nailazimo, mi u sporazumu Bloka opozicije gledamo jednu doruslu snagu svima problemima koji su pred nama, i nastojaćemo i dalje uporno i s verom da taj Blok ostvari rezultate koje narod od njega očekuje.

U narodu se već javljaju nestrpljenja, umor i, ovde-onde, uz gnev na zlu sudbinu, i gotovost za primanje najgorih rešenja samo ako ona, ma i prividno, treba da prekinu duge raspore. U takvim beznađežnim raspoloženjima čuju se izjašnjavanja, na primer, da trijalizam i druga isključiva plemenska rešenja istoga roda, koja u suštini ne rešavaju ni jedan od naježižih današnjih problema, pa čak ni sam taj sentimentalni plemenski problem, pošto ni te plemenske jedinice, ma kako bile ograničene, ne bi mogle biti plemenski jednostavne. Iz rdavih raspoloženja potiču i težnje u nekim krajevima za neodmerena izdvajanja, preko stvarnih potreba jednog zdravog upravnog i finansijskog autonomnog života. U takvom gledanju na stvar polazi se od države kao neke ruđe sile izvan nas ili države kako je ona danas uređena, i od nje se ograđuje i obezbeđuje svim načinima. Zaboravlja se, međutim, da ta sutrašnja država, ne samo raspedlom nadležnosti u sastavnim jedinicama, nego već i samim sistemom punog naslanjanja na volju svih, isključuje prevlasti i eksploatacije. Treba nebrojeno puta naglasiti tu istinu: da nema nikohjih formalnih garantija za ravnopravnost građana, pokrajina i plemena koje bi bile stvarnije od dosledno primenjene demokratije, sa svešću o nuždi saradnje i svešću o solidarnosti.

Svi oni koji žele tu sutrašnju državu, slobodnu i ravnopravnu za sve, i državu zadovoljnih i solidarnih građana, uviđaju nužnost zadovoljenja plemenskih i regionalnih zahteva, ali oni isto tako uviđaju nužnost ukazivanja na naš položaj u međunarodnom sklopu i na našu situaciju ekonomsku. Nijedno od posebnih pitanja ne može se rešiti bez obzira na ovo dvoje; nijedan od posebnih interesa ne može se stvarno obezbediti, ako se ne obezbede ova dva osnovna interesa naše egzistencije.

Teško stanje u svetu, svuda oko nas, s tolikim neizvesnostima političkim, ekonomskim i socijalnim, otežava i našu brigu o nama samima. U toj opštoj nesređenosti, mi ne bismo bili u stanju stvoriti što dobro, pa čak ni izbeći od gorega još, od rasula, ako ne bismo umeli dovesti u sklad sve posebne zadatke plemenske, pokrajinske i partijske koji su svi u suštini nerazdeljivo vezani sa zajedničkim zadacima zajednice.

Nov poredak politički: sa narodnim suverenitetom u vođenju države, s autonomnim životom sastavnih jedinica; nov ekonomski poredak: s planom za racionalniju proizvodnju sračunanu na stvarne potrebe razmene u zemlji i sa inostranstvom; sa što širom primenom zadrughnih načela; i podešen da osigura ravnotežu socijalnu, nov celokupni način našeg državnog i društvenog života: razmeran pravim mogućnostima jedne seljačke zemlje. Sve su to zahtevi koji su se stekli odjednom.

Ubeđeni da je to jedini pravi put za izvođenje velikog preobražaja normalnim putem u duhu naprednih političkih i socijalnih ideja današnjice, i da ga narod tako vidi, mi demokrati istrajaćemo na njemu, žrtvujući opštem saglašavanju sva posebna gledišta partijska.

Januara meseca u Beogradu⁹³

Lj. M. Davidović

⁹³ Arhiv Jugoslavije, fond J. M. Jovanovića. (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 19 i d.; Stojkov, n. dj., 225 i d.).

PISMO SRĐANA BUDISAVLJEVIĆA MILANU STOJADINOVIĆU U POVODU MAČEKOVIH
IZJAVA STRANIM NOVINARIMA⁶⁶

Izjave dra Mačeka neprijatno su i mene iznenadile. Pre svega, što u njima imade stvari, koje su u dijametralnoj protivnosti sa gledanjem mojim i mojih užih prijatelja, a za tim, što je u tim izjavama učinjena ogromna usluga režimu. Meni je kod cele stvari najviše krivo to, što znam, da i Maček ne može ozbiljno tražiti razdeljenje države, a onda — pregovore za sporazum. A znam i to, da je i dr Maček i cela SD koalicija voljna i razgovarati s onima, koji se u izjavi u »PP«⁶⁵ odbacuju i bacaju na istu gomilu sa predstavnicima režima.

Ali šta možemo da radimo? Da se ozlojeđeni i uvređeni — manemo posla, koji smo započeli? To ne možemo i ne smemo u interesu države i naroda.

Sada je celo težište u Beogradu. On — razume se demokratski Beograd — mora da se pokaže velik i da kaže svoju reč, koja mora sadržavati program, koji će biti dokazom celom svetu, da postoje dve Srbije: jedna režimska sitna, mala i nevaljala i druga opoziciona, široke duše i velikih pogleda. Prava reč demokratske Srbije biće u ovom momentu najbolji odgovor i režimu i dr. Mačeku. Ona bi u ovom momentu i u ovom raspoloženju u ovim krajevima, izazvala najdublji efekat.

Ja sam povodom izjava dra Mačeka napravio mali memorandum. Molim Vas da ga pročitate i nakon pročitavanja pošaljete po jedan primerak gospodi: Trifunoviću, Davidoviću i Jovanoviću. Možda će im dobro poslužiti kao informacija i ja ih molim, da ga uzmu samo kao informaciju, a nikako ne kao kakav predlog ili davanje saveta. U isto vreme Vas molim, da gospodi izručite moje iskreno poštovanje.

Iskreno Vas poštuje i mnogo pozdravlja

Vaš

Srdan Budisavljević⁶⁸

MEMORANDUM SRĐANA BUDISAVLJEVIĆA U POVODU MAČEKOVIH IZJAVA STRANIM
NOVINARIMA⁶⁷

IZJAVE DRA MAČEKA I PITANJE SPORAZUMA DEMOKRATIJE

Neumereni zahtevi i nemile reči Dra Mačeka.

U momentu, kada se je politički život u Jugoslaviji krenuo sa mrtve tačke; u momentu, kada su donesene rezolucije u Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu, u kojima se iznose gledanja predstavnika demokratije u t. zv. prečanskim krajevima na političku situaciju i postavljaju programatički zahtevi o demokratiji, socialno-ekonomskim pitanjima i pitanju unutrašnjeg uređenja države; u momentu, kada predstavnici demokratije u Beogradu čine ozbiljne napore, da zauzmu stav o spomenutim pitanjima, koji bi se u programatskom pogledu imao znatno približiti gledanju i zahtevima demokratije u Zagrebu, Ljub-

⁶⁶ Budisavljević je bio član vodstva samostalnih demokrata, koji su u SDK zagovarali suradnju s opozicijom u Srbiji. Postavljali su se na neki način u ulogu posrednika između HSS-a i opozicije u Beogradu.

⁶⁷ Francuski list *Le Petit Parisien*.

⁶⁸ Pismo od 7. II 1933, kopiju mi je 18. II 1964. ustupio Srđan Budisavljević.

⁶⁹ Nakon prihvatanja rezolucije 7. XI 1932, Maček je dao izjave nekim stranim novinama. Te su izjave bile shvaćene kao Mačekovo rumačenje Zagrebačkih punktacija. Nezadovoljan s oklijevanjem srbijanskih stranaka da zauzmu javno stav o rezoluciji SDK, Maček se i o njima negativno izrazio. Dopisniku *Le Petit Parisien* navodno je izjavio: »Ništa od svega toga ne čini mi se ostvarljivim uz suradnju nekadašnjih upravljača Srbije, isto kao ni ovih današnjih. Opozicionari ili pristalice, radikali, demokrati i drugi, ja ih sve stavljam na istu gomilu, ja ih sve odbacujem.« Mačekove izjave izazvale su negodovanje kod opozicije u Beogradu (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 16. i d.).

ljani i Sarajevu; u momentu, kada je izgledalo, da postoje ozbiljni izgledi, da će se na osnovu svih iznesenih gledanja i zahteva moći izraditi zajednički program sveukupne demokratije u zemlji — pale su izjave g. Dr. Vladimira Mačeka, obelodanjene u listovima: »Freie Stimme« i »Petit Parisien«, koje su izazvale neprijatan dojam na prave i istinske predstavnike demokratije u zemlji i koje će — bez sumnje — usporiti postignuće sporazuma celokupne demokratije. Ima u izjavama Dra Mačeka neumerenih zahteva (primerice zahtev, da se treba povratiti stanju potpune slobode, postignute g. 1918 i onda započeti pregovore o državnoj zajednici, ako su »Srbi za to zreli«, zatim, da svi »Srbi iz Srbije« pristanu da se njihovi činovnici i vojnici povuku s druge strane triju reka) i nemilih reči (primerice reči o dva sveta i dve civilizacije, reči o stavljanju u istu gomilu predstavnika režima i predstavnika radikala, demokrata i drugih i odbacivanju svijui). Ovako neumereni zahtevi i nemile reči mogu samo da nanesu štetu i državi i demokratiji i samoj hrvatskoj stvari, a da donesu koristi režimu (ovaj je u punoj meri iskoristio izjave Dra Mačeka).

Izjave Dra Mačeka imaju i dobrih strana.

Ako u izjavi Dra Mačeka imade i nezgodnih stvari, ima ona i dobrih strana.

Pre svega treba u izjavama Dra Mačeka podvući njegovu dobru volju za sporazum i sporazumno uređenje države (on samo odbija sporazum na bazi decentralizacije državne uprave). Dr. Maček izjavljuje: mi nismo odlučili, da sve razrušimo i da ništa ne ostavimo od onog, što postoji; mi ne govorimo, da treba raskinuti pod svaku cijenu, mi rezerviramo budućnost za sporazum. Dr. Maček je za jedinstvo vojske, samo traži, da bi Hrvati i ostali, istim pravom kao i Srbi, morali u vojsci imati pristupa do najviših činova. Dr. Maček ne traži podelu zemlje po plemenima. On traži podelu zemlje na provincije, koje će sve imati pravo, da sobom upravljaju. Dr. Maček se u svojim izjavama ne izjašnjava u čemu se sastoji to pravo upravljanja provincija samim sobom. Nu o tome postoje obavezni zaključci S. D. koalicije od 7 novembra 1932, koje je potpisao i g. Dr. Maček, koje govore o zajedničkom surađivanju u poslovima *općeg interesa zajednice* i osiguranju *posebnih interesa svakog člana zajednice u njegovoj zemlji*.

Kada se uzmu izjave Dra Mačeka kao celina, a ne izvadi se iz tih izjava samo ono, što u njima nije dobro (kao što je to učinio režim i režimska štampa), onda te izjave ne smeju biti razlog, da se ne nastavi započeti posao oko postignuća sporazuma sveukupne demokratije u zemlji. Ako se taj posao ne nastavi, onda će to biti najveći uspeh režima, koji se strahovito boji sporazuma demokratije i koji je zato upro svu snagu, da iskoristi izjavu Dra Mačeka i da pokuša da spreči postignuće sporazuma demokratije u zemlji.

U prošlosti je bilo i gorih zahteva i nezgodnijih reči, pa je demokratija u Srbiji znala u interesu opšte stvari preći preko toga.

Prvih godina zajedničkog života u novoj državi, stajala je Radićeva stranka na stano-vištu negacije države i zahtevu »za nezavisnu neutralnu hrvatsku republiku«. U danima borbe za ovaj zahtev pokojni je Stjepan Radić znao — vođen svojim bujnim temperamentom — upotrebljavati na adresu Srbije reči, koje su sadržavale teške uvrede i pogrde. To ipak nije smetalo g. Davidovića, da u to isto vreme (g. 1922) dođe u Zagreb, i da iz Zagreba baci u narod veliku reč o potrebi sporazuma sa Hrvatima (to čini g. Davidović uz cenu velikog potresa u redovima vlastite stranke!). Nije prošlo ni dve godine od ovog dolaska g. Davidovića u Zagreb i inaugurisanja politike sporazuma i poslanici Radićeve stranke došli su u Beograd u Narodnu Skupštinu i u ovoj dupdirali vladu g. Davidovića. Zahtevi za nezavisnu hrvatsku državu i česti javni napadaji na Srbiju i na Srbijance, puni uvreda, nisu bili zapreka, da g. 1923 dođe u Zagreb pok. Marko Đuričić i ovdje sa Radićem pravi »Markov protokol«. Dve godine docnije od sklapanja ovog protokola sedio je Radić u vladi u Beogradu zajedno sa radikalima.

I sada se nameće pitanje, da li demokratija u Srbiji može i sme, da nakon izjava Dr. Mačkeka i radi nekih nezgodnih momenata u toj izjavi, započeti rad na sporazumu sveukupne demokratije prekine i obustavi. Demokratija u Srbiji, poučena iskustvom prošlosti, a vodeći računa o velikim interesima države i naroda u sadašnjosti i budućnosti, može na ovo pitanje dati samo negativan odgovor.

Kriza poverenja.

G. 1928 duhovno se je razjedinila naša država (danas nije vreme tražiti krivca tome i to tim manje, što imade krivice na demokratiji i s jedne i s druge strane Save, a glavnu krivicu nose izvesni elementi izvan demokratije). Ovo duhovno razjedinjenje izazvalo je duboku krizu u državi. A u čemu leži glavni uzrok krize? U nastalom velikom nepoverenju, a u prvom redu nepoverenju između Beograda i Zagreba. I zato je prvi uvet za lećenje krize uspostaviti poverenje. A ko je u prvom redu zvan, da stvori atmosferu, povoljnu za uspostavu poverenja? Može li se to očekivati od Zagreba i Hrvata? Da se dobije odgovor na ovo, treba malo segnuti u prošlost. Veliki deo Hrvata zauzeo je u prvim godinama opstanka nove države opozicioni stav protiv iste. Ako se danas gleda na ovaj stav iz istorijske perspektive, onda se ovaj stav daje razumeti. Široki slojevi hrvatskog dela naroda bili su sve do sloma austro-ugarske monarhije zagrižani za ideju hrvatske države. Oni nisu u stvorenom ujedinjenju celokupnog naroda mogli videti i ostvarenje hrvatske državne ideje, kao što je to video onaj dio hrvatske inteligencije, koji je bio prožet idejom narodnog jedinstva. Široke hrvatske mase videle su, da je u ove krajeve došla srpska vojska, da je na ove krajeve protegnuta vladarska vlast srpskog kralja. Sve je to bilo strano duši i nadama hrvatskih narodnih masa i u svemu tome gledale su one slom hrvatske državne ideje. Samo se takovom raspoloženju i shvatanju može pripisati činjenica, da je Stjepan Radić, osetivši ovakovo raspoloženje i shvatanje hrvatskih masa, pošavši za njim i stavivši se na čelo istoga, (29 oktobra 1918 nije Stjepan Radić bio još svestan toga raspoloženja i glasao je za zaključak hrvatskog sabora za ujedinjenje sa Srbijom!) — u najkraćem vremenu postao stranački i duhovni vođa ogromnog dela Hrvata. Nije prošlo nekoliko godina i Stjepan Radić, uvidevši puni neuspeh politike negacije države, počinje voditi realnu politiku i ta ga dovodi u Beograd, šta više u samu vladu u Beogradu. Nošen ogromnim poverenjem naroda, on priznaje i državu i Ustav i monarhiju i centralističko uređenje države, a da pri tome ne gubi ništa od toga poverenja. I hrvatsko pitanje, to teško pitanje naše države, bilo je gotovo rešeno. U tom momentu dolazi do fatalnog preokreta u našoj politici. Prekretnica je april 1927, kada na neparlamentarni način pada vladu Uzunović-Korošec, nakon što je dobila od Narodne skupštine budžet. Na upravu zemlje dolazi vladu Vukićević-Marinkovića, koja sa ciljem, da se postigne poslušna skupštinska većina, koja će raditi onako, kako se traži odozgo — provodi izbore u septembru 1927, u kojima dolazi i do borbe radikala protiv radikala i demokrata protiv demokrata i za vreme kojih se »hajdučki otimlju slobode naroda«. Ovakvo provedeni izbori izneli su Narodnu Skupštinu, koja je samim načinom svoga postanka već od prvog svoga sastanka bila puna strasnog i otrovanog raspoloženja. Ta i takova skupština stvorila je atmosferu, u kojoj se je mogao odigrati tragični događaj od 20 juna 1928, koji je izazvao dubok potres u duši hrvatskog dela naroda. Prošlo je više od pola godine dana od nesretnog 20 juna, a da ništa, a ma baš ništa ozbiljna nije sa strane odlučujućih faktora u Beogradu učinjeno, da se barem malo ublaži porazni efekat zločina u skupštini, koga je posledica bila sama smrt Stjepana Radića. Mesto toga došao je 6 januar sa ukidanjem svih političkih sloboda, politički procesi u Hrvatskoj, praćeni sa sredovekovnim mučenjem, batinanje seljaka radi izvesivanja hrvatskih zastava, svestlast žandara i žandarskog kundaka. Stvoreno je uverenje u širokim slojevima, da sve to dolazi iz Beograda i da je svemu tome Beograd kriv (i ako to objektivno nije tačno). Posljedica svega toga je sve to dublje otuđivanje Hrvata od države i sve to veće nepoverenje spram Beograda. Izgubilo se je pravljenje razlike između režima u Beogradu i Beograda (i ako u stvari i Beograd i narod u Srbiji u gotovo istoj meri pate od režima).

Ovo je jedina prava i verna slika današnjeg raspoloženja kod Hrvata.

Demokratija u Beogradu jedina je u stanju, da reši krizu poverenja.

Naš državni problem moćice se smatrati rešenim samo onda, ako i Hrvati ponovno prigrlje državnu ideju (kako su je već bili u izvesnoj meri prigrlili godine 1924—1927) i ako steknu veru i poverenje u ovu državu, smatrajući je svojom vlastitom državom. To se ali metodama šestojanuarske politike ne da postići. Zato su potrebne sasvim druge metode. A prije svega potrebno je, da se uspostavi poverenje između Beograda i Zagreba. Ovo poverenje kadra je uspostaviti jedino demokratija u Beogradu i Srbiji. Ona je zvana, da prva pokaže, da imade razumevanja spram današnjeg gledanja Hrvata na unutrašnje uređenje države, koje kulminira u zahtevima, da novo državno uređenje bude pre svega u punoj meri demokratsko, a zatim, da se poslovi općeg interesa zajednice imadn rešavati zajedničkom saradnjom svijuu, a sve ono, što nije od općeg interesa za zajednicu, tako zvani posebni interesi zemalja, da se imadu rešavati samostalno i konačno voljom tih zemalja. Do sada je demokratija u Beogradu pokazivala dobru volju za sporazum sa Zagrebom (ponovni dolasci g. Miše Trifunovića, ponovni dolasci g. Božidara Vlajića u Zagreb i dolasci drugih predstavnika demokratije iz Beograda u Zagreb). Nu ova dobra volja treba da se manifestuje i činima. Demokratske grupe u Beogradu, bilo sve zajedno, bilo svaka za sebe, treba da zauzmu jasan, odlučan i iskren stav spram pitanja demokratske vladavine i pitanja novog državnog uređenja. Ovaj stav treba da bude što bliži već zauzetom stavu demokratije u Zagrebu i ostalim t. zv. prečanskim krajevima. Onoga momenta, kada se to dogodi, počete se stvarati atmosfera međusobnog poverenja, a samo u atmosferi poverenja moćice se izraditi zajednička gledanja na sva aktualna politička i socijalna pitanja, a samo zajednička gledanja na ova pitanja mogu dovesti do punog sporazuma, a samo sporazum može dovesti do jedinstvenog bloka demokratije u celoj zemlji, a samo jedinstveni front demokratije može da uspešno provede borbu protiv režima i dovede do pune pobeda demokratije.

Demokratija u Beogradu trebala bi da prva zauzme odlučan stav protiv proteravanja Dr. Mačeka, Dr. Korošca i drugova.⁹⁸

Proterivanje i konfiniranje slobodnih građana n punoj je protivnosti sa demokratskim načelima državne uprave. Proterivanje i konfiniranje Dra Mačeka i Dra Korošca izazvalo je dubok i bolan utisak među Hrvatima i Slovencima. Inteligencija gleda u ovim aktima pokušaje režima, da spreči formiranje demokratskog bloka. A u širokim slojevima naroda i ovaj korak režima ide — nažalost i bez razloga — na račun Beograda i Srbije. Kada bi u ovom momentu i to hitno i bez odlaganja pretstavnici demokratije iz Beograda (bez obzira na razne izjave i rezolucije) zauzeli stav protiv mera proterivanja i konfiniranja Dra Mačeka i Dra Korošca i drugova, to bi takav stav izazvao dubok utisak kod Hrvata i Slovenaca. Ovakav stav znatno bi doprineo ojačanju atmosfere poverenja, o kojoj je gore govoreno. Za stvaranje takovog poverenja vredi izazvati i bes silnika i eventualno momentano nerazumevanje u samim redovima demokratije u Srbiji. Ko radi na stvaranju poverenja, radi na sporazumu demokratije u celoj zemlji, a u prvom redu na sporazumu demokratije između Beograda i Zagreba. Ovaj sporazum centralni je državni problem, koji imade da spasi državu od rasula i koji je jedino kadar, da dovede do boljih i lepših dana celokupnog naroda i pojedinih njegovih delova.⁹⁹

⁹⁸ Režim u prvo vrijeme nije poduzimao represivne mjere protiv potpisnika Zagrebačkih punktacija. Kad je došlo do poplave rezolucija opozicionih stranaka, neki potpisnici Sarajevskih i Novosadskih punktacija kažnjeni su policijski, Korošec i nekoliko članova vodstva SLS bili su konfinirani, a Maček je također bio konfiniran u Čajniče (Usp. Boban, Zagrebačke punktacije, 353 i d.; Isti, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 30 i d.).

⁹⁹ Kopiju memoranduma 18. II 1964. ustupio mi je Srđan Budisavljević.

Poštovani gospodine predsedniče,

koristim se putovanjem jednog mog prijatelja, da Vam dostavim nekoliko informacija, koje će Vas interesovati.

Povodom Mačekove izjave dobio sam jedno opširno objašnjenje od g. Srđana Budi-savljevića. Mi smo ga ovde pročitali i na nas ostavio je lep utisak. Najveći deo mu je sasvim tačan. Šaljem Vam to ovde u prepisu.

Dobio sam jedno pismo od g. Branka Peleša advokata iz Zagreba, sina g. Dušana Peleša. I to je pismo vrlo interesantno.

Posle ovih objašnjenja svakako je da je mudro ne zatezati mnogo odnose sa Zagrebom, premda sa njima nije lako doći do sporazuma. No dok se to ne postigne svakako je najbolje održati blok ovih 5 partija,¹⁰¹ bez Mačeka i Pribičevića. Ako to postignemo, onda smo jaki prema Zagrebu i onda će i Maček drukče sa nama razgovarati. A kombinacija od 5 partija dovoljno je jaka da u slučaju potrebe preuzme i odgovornost za vođenje državnih poslova.

Mali nesporazum između gg. Miše¹⁰², Ljube¹⁰³ i Joce¹⁰⁴ izgledilo smo brzo.¹⁰⁵ Ja mislim da je greška kada se starija gospoda sastaju pred ručak na delikatne razgovore. Ner-voza obično dolazi od stomaka... Pošto smo se objasnili, moglo se konstatovati da blok opozicije i dalje postoji. Da bi se to manifestovalo, izdat je ovaj komunique zbog interniranja i hapšenja narodnih prvaka.¹⁰⁶ Mi smo to jednoglasno rešili na našoj plenarnoj sednici Glavnog Odbora i verujemo, da ste i Vi sa njime saglasni. Ukoliko su Vladini krugovi likovali, kada su čuli, da se blok raspao, u toliko su sada bili pokunjani.

¹⁰⁰ Predstavnici radikala i zemljoradnika prigovarali su Davidoviću zbog njegova pisma političkim prijateljima. Nisu se slagali s gledištima koja je on u njemu zastupao, a nezadovoljni su bili i zbog toga što je Davidović javno istupio ne čekajući zajednički stav svih triju stranaka. Razmirice zbog toga gotovo su dovele do razbijanja bloka srbijanskih stranaka, koji ionako uistinu nije postojao kao povezana i solidarna zajednica (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 24 i d.; Stojkov, n. dj., 228 i d.).

¹⁰¹ Iako su Korošec i Spaho istupili s posebnim rezolucijama svojih stranaka, Stojadinović se još uvijek nadao da će oni ostati uz tri srbijanske stranke i da će se kao cjelina (pet partija) postaviti prema SDK.

¹⁰² Trifunović.

¹⁰³ Davidović.

¹⁰⁴ Jovanović.

¹⁰⁵ Usp. nap. 100.

¹⁰⁶ Tekst toga komunikea glasi: »G. Maček, predsednik Seljačko-Demokratske Koalicije, g. Korošec, šef Slovenske Ljudske stranke sa predsedništvom svoje stranke, internirani su, a g. Spaho, šef Jugoslovenske Muslimanske Organizacije policijski je kažnjen. Pored njih interniran je i kažnjen ovih dana još izvestan broj uglednih političkih ljudi iz raznih partija. O svim ovim događajima, čiji se značaj i posledice za budućnost još ne mogu da ocene, sa zvanične strane nije izdato nikakvo saopštenje. Vođe narodne kažnjeni su bez mogućnosti odbrane, pa čak i bez onoliko zaštite koliko pružaju sud i sudski postupak po zakonima današnjeg režima. Pošto u svemu ovome vide najavlvenu borbu Vlade protiv političkih ideja, koje internirani i pohapšeni šefovi partija zastupaju u pogledu državnog uređenja, to Narodna Radikalna Stranka, Demokratska Stranka i Zemljoradnička Stranka smatraju za svoju dužnost da izjave:

1. Radikalna, Demokratska i Zemljoradnička stranka solidarne su sa svima drugim opozicionim strankama u borbi protiv današnjeg režima;

2. Radikalna, Demokratska i Zemljoradnička stranka smatraju da se samo u slobodi i pri slobodnoj izmeni misli mogu približiti i izjednačiti raznolika mišljenja na državno uređenje;

3. Radikalna, Demokratska i Zemljoradnička stranka stoga podižu svoj protest protiv ovakvih postupaka Vlade.

Beograd, 13. februara 1933.»

(Arhiv Jugoslavije, fond Jovana M. Jovanovića. Ispod teksta dodano: »Video J. M. Jovanović, Ljuba Davidović, M. A. Trifunović«).

Pošto je g. Davidović izdao svoje »punktacije« najbolje će možda biti da i mi za sebe izdamo svoje. Jer ako bismo dali »punktacije« u troje, to danas, kada su oni drugi internirani može da znači neki *srpski* front protiv prečana, a mislim da nije pametno otvarati među samom opozicijom frontove. I g. Davidović nema sada ništa protiv, da mi damo posebno svoje mišljenje, u toliko pre što se on izjasnio za federalizam, a mi nismo istog mišljenja.

Vaša ranija poruka da treba blok održati, naišla je kod nas ovde na opšte odobravanje. Istog su mišljenja i delegati, koji su dolazili u Beograd. Odista, mi nikako ne smemo svoje prijatelje u unutrašnjosti dovesti u položaj, da se bore na dva fronta jednovremeno: i protiv Vlade i protiv drugih opozicionih stranaka!¹⁰⁷

DEKLARACIJA NARODNOG KLUBA¹⁰⁸

Razvoj političkih prilika i događaja sili i nas Hrvate, koji smo, u namjeri da zaštitimo narodne a koristimo državnim interesima, ili od početka saradivali ili vremenom saradnju pružali u provođanju politike smirivanja, saniranja i pripreme kako je zamišljamo u manifestu od 6 januara 1929, da, sada kada se s jedne strane daju političke izjave, rezolucije, deklaracije, upućuju poslanice, a s druge strane pripisuju, u odsutnosti potrebite objektivnosti i lojalne dobronamjernosti, političkim aktima proizvoljna značenja lišena auktorske autentičnosti, zauzmemo određeno stanovište:

Demokratski princip narodne suverenosti ne dolazi u sukob sa monarhijskom formom vladavine; savremena demokracija osniva položaj vladaoca na načelu narodne suverenosti, po kojem je monarh šef izvršne vlasti, nasljedni reprezentant naroda u vršenju egzekutive. Političke organizacije u hrvatskim krajevima, koje su uživale plebiscitarno povjerenje naroda, stale su otvoreno jasnom odlukom na stanovište monarhijskog oblika jugoslovenske države sa nasljednom dinastijom Karađorđevića na čelu.

Demokratska načela u svojim konsekvencijama, obzirom na socijalnu konstrukciju naše zemlje, daju seljaku prvenstveni položaj u organizaciji narodnog života, jer je seljaštvo najbrojniji društveni sloj, najvažniji činilac narodne proizvodnje, najvjerniji čuvar prastarih narodnih, kulturnih i socijalnih tradicija, po narodnoj i političkoj svijesti najodlučniji faktor u nacionalnoj politici.

Sa stanovišta jugoslovenske državne cjeline i jedinstvenosti utvrđujemo:

da je naša država složena državna zajednica od više historijsko-političkih individualiteta, a jugoslovenstvo skupni pojam triju narodnih komponentata: srpstva, hrvatstva i slovenaštva, od kojih svako u sebi posjeduje sve nacionalne atribute;

da je unitaristički princip, ako se hoće razumno i s uspjehom provesti, u jednoj složenoj državnoj i nacionalnoj zajednici kao što je naša — po prirodnim uslovima održanja, učvršćenja i usavršenja — moguć samo na principu pune jednakosti i ravnopravnosti između Hrvata, Srba i Slovenaca, isključujući svaku prevlast jednoga nad drugim;

da se iz unitarističkog principa, koji u jugoslovenskom slučaju počiva na složenoj osnovi izrađenoj historijskim razvojem, ne mora a i ne može izvesti jednostavan oblik unutrašnje organizacije države;

da je od početka bilo jasno, a vremenom i nedvojbeno izraženom voljom pojedinih sastavnih državnih dijelova i narodnih komponentata u više navrata dokazano, da za današnji razvojni stadij jugoslovenskog unitarizma centralističko uređenje države nije adekvatna

¹⁰⁷ Arhiv Jugoslavije, fond M. Stojadinovića, f-1, kopija.

¹⁰⁸ Grupa poslanika iz Hrvatske, koji su na parlamentarnim izborima 1931. izabrani na listi generala Zivkovića, u Skupštini i Senatu formirali su poslanički Narodni klub. Pribižavanje priložene deklaracije (16. II u Senatu i 17. II u Skupštini, predstavnici tog Kluba pročitali su tekst deklaracije) ujedno se poklapalo s osnivanjem Kluba. Među članovima Kluba bilo je i ministara u šestojanuarskim vladama. Zapravo, to je bilo njihovo prilagođavanje novoj političkoj situaciji (Usp. Boban, Zagrebačke punktacije, 351 i d.; Stojkov, n. dj., 236 i d.).

forma političke integracije: upornost uprkos saznanja, iskustva i jasno izraženog raspoloženja vodi sigurnom neuspjehu i može imati samo suprotan učinak;

da unitaristički princip bez povrijede podnaša unutrašnje uređenje najširih samouprava sa sadržajnim oznakama bilo autonomije bilo federacije;

da je jugoslovenski unitaristički princip od godine 1918 do danas izobličen tako zvanom ideologijom integralnog jugoslovenstva, koja je u praksi brisala jednakost i ravnopravnost Hrvata, Srba i Slovenaca rušeći bez razloga preimućstva, historijske stečevine i osobine, koje su u prošlosti bile glavno uporište borbe za opstanak i glavna kulturna osnovica, nemilosrdno povrijeđujući prava i interese te najsvetije osjećaje i narodni ponos;

da sa gledišta unutrašnjeg državnog uređenja hrvatsko pitanje nije riješeno i da pretstavlja prvenstveni državni problem koji treba, i po teritorijalnoj podjeli i po kompetencijama samoupravne ili pokrajinske vlasti, riješiti prema osnovnim i opravdanim težnjama Hrvata bez uštrba po državnu cjelovitost;

i da prema tome unutrašnje državno uređenje Jugoslavije, obilježeno septembarskim ustavom, ne možemo smatrati definitivnim.

Stojeći na stanovištu opće demokratskih načela narodne suverenosti, građanska prava i političke slobode u punom izražaju pretstavljaju u današnjim prilikama odlučujući faktor za političko sredenje i normalizovanje, privredno i finansijsko olakšanje, kulturni razvoj i socijalni napredak.

Uspjeh istaknutih načela kao i svih drugih političkih načela zavisi u glavnom o iskrenosti saradnje svih političkih faktora.

Pridržavajući se netom istaknutih načela a obzirom na naše učesće u radu sadašnjeg Narodnog predstavništva politička logika određuje naše držanje.

U pitanjima koja su ili navještena ili stavljena na dnevni red kao što je općinska i bano-vinska samouprava, Zakon o izboru, dogovoru i političkom organizovanju, slobodi štampe i izbornom redu, naše je stanovište da demokratski principi građanskih prava i političkih sloboda budu u potpunosti zadovoljeni i obezbjeđeni, da se sistem unutrašnjeg uređenja postavi na najširu samoupravnu osnovu, vodeći računa o historijsko-političkim individualitetima, sa kompetencijama koje će ogarantovati jednakost i ravnopravnost te isključiti političko povlašćivanje i gospodarsko izrabljivanje jednakom snagom kako to biva u slučajevima autonomnog ili federativnog uređenja.¹⁰⁹

STAV MILE BUDAKA O ZAGREBAČKIM PUNKTACIJAMA¹¹⁰

10. ožujka 1933.

Razumije se, da se apstraktno dade zastupati mišljenje, da se može i sa Petrom i sa Pavlom i sa kim god hoćete praviti konfederacija, ali u našem slučaju ne radi se o apstrakcijama, nego o najkrućoj realnosti, a samo budalu može ista zmija dva puta ujesti iz iste rupe ili — u našem slučaju može samo ili abnormalan ili interesiran čovjek dozvoliti mogućnost bilo kakve zajednice sa Srbijom. Već sam Vam zadnji put spomenuo pravo značenje t. zv. Punktacija. Nitko od nas Hrvata potpisnika nije pomišljao, da su one bilo provodive s obzirom na srbijanske težnje, bilo prihvatljive s obzirom na težnje hrvatskoga naroda. Baš je zbog toga kao uvjet razgovora stavljen zahtjev, da se odstrani od nas svaka njihova vlast i svaki predstavnik, a onda — hrvatski narod m o ž e s njima govoriti o novom uređenju. Što će i kako taj narod govoriti za nas je izvan svake sumnje! Da među nama i njima ne leži ništa drugo nego 20. lipnja, dosta je da rastavi za stoljeća, a sve ovo, što je slijedilo iza toga tragičnoga datuma, dokazuje, kako su oni svi htjeli, željkovali i pripremali to krvoproliće u interesu SRPSTVA!

¹⁰⁹ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1932/33, knj. II, str. 132—33.

¹¹⁰ Budak je, kao što je već spomenuto, potpisnik Zagrebačkih punktacija. Stav o Punktacijama, koji se ovdje prenosi, iznio je u pismu Augustu Košutiću. Budak se tada nalazio u emigraciji u Gracu. O tadašnjim Budakovim shvaćanjima, usp. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, 44 i d.

Dobio sam danas najnovije vijesti od predsjednika. Oni nas ne smiju iznenaditi, jer ne smijemo biti naivčine, ali nas moraju zabrinuti. Maček je svojom karakternošću i postojanošću dokazao, da je danas dostojan reprezentant hrvatskoga naroda i da mu je savršeno uspjelo, da okupi sve oko sebe apsolutno sve, što ima bilo kakovo značenje u borbi za narodno oslobođenje. Srbijanci to dobro znadu, jer vide, pa im je mnogo stalo do toga, da ga ubiju, kada im nije uspjelo, da ga slome. Pod paskom je najopasnijih zlikovaca, koji će smatrati pravom poslasticom, da mu prvom zgodnom prilikom razbiju lubanju. Oduzeli su mu sve, što kulturan čovjek treba za svoj dnevni duševni život. Onemogućili su mu svaki dodir sa ljudima, a isto tako i dopisivanje sa porodicom, a da o prijateljima i ne govorim. Ukratko: oni su ga tamo doveli,¹¹¹ da ga unište i duševno i tjelesno, e da bi možda umro naravnom smrću, jer teško boluje na žučnom kamenju, a ne dogodi li se to, posegnuće svojim prokušanim metodama i za drugim pomagalima.

Osim toga čujem, da oni sada kane Vlatka, a onda sigurno i ostale potpisnike Punktacije optužiti, pa da će ga usljed toga ubrzo prepratiti u Beograd u glavnjaču. Da li je ovo istina ili ne, ne znam, ali će se moći zaključivati sigurnije iza Pernarove osude. Ako ona bude condemnatorna, znači, da gospodar¹¹² potpuno ludaže, da je onda lako moguće da dođe i do Vlatkove optužnice.

Međutim, kako bilo da bilo sa tim pitanjem, mišljenja sam, da biste Vi morali *najbitnije* preko svojih veza, a u prvom redu preko ENGLEZA, poduzeti najstrahovitiju kampanju, da ga puste iz internacije. Ako biste mogli, dobro bi bilo da pribavite slike Čajniča jer već one same govore svakome Evropejcu, da tamo ne može i ne smije živjeti čovjek, koji je vođa jednoga cijeloga naroda i koji je — kulturan čovjek. Ovaj je argument sam po sebi veoma slab, za Balkanca smiješan, ali bi za kulturnu Evropu već i on sam, bez ikakove daljnje argumentacije, bio veoma čak i strahovito rječit.

Mislim da bi Vam uspjelo, da od kuće dobijete potanje podatke, da prikupite pojedivosti, s kojima biste mogli argumentirati svoj apel. To meni za sada ne bi bilo moguće, jer nemam dobrih veza, dok se ne uspostave.¹¹³

POLITIČKO PISMO ACE STANOJEVIĆA PRISTAŠAMA RADIKALNE STRANKE¹¹⁴

Dragi prijatelju,

Četiri je pune godine, od kako se nastavlja režim diktature, uveden 6 januara 1929 godine. Davanje Ustava 1931 godine nije ni malo izmjenilo suštinu stvari.

Šestojanuarski režim zabranio je postojanje Narodne Radikalne Stranke, ali je Stranka i dalje u stvari živela i živi u srcu i duši narodnoj. Protiv ovoga, duboko ukorenjenog radikalskog osećanja, nemoćni su bili zakoni i uredbe diktatorske vladavine. I danas, jače nego ikada, radikali iz cele zemlje žele da znaju: kakvo je naše shvatanje najvažnijih pitanja sadašnjice.

U sporazumu sa svojim drugovima, ja želim da na ovo ukratko odgovorim.

Verni svome starome osnovnom programu o potrebi punih građanskih i političkih sloboda, mi ističemo kao svoj prvi zahtev: vaspostavljanje narodnih prava i narodnih

¹¹¹ Maček je tada još konfiniran u Čajniču.

¹¹² Odnosi se na kralja Aleksandra.

¹¹³ Prijepis pisma kod autora. Donio sam ovdje samo one dijelove pisma koji se neposrednije odnose na Punktacije.

¹¹⁴ I nakon Davidovićevih punktacija nastavljeni su razgovori triju srbijanskih stranaka radi utvrđivanja zajedničkog stava. Na početku veljače god. 1933. bio je izrađen i nacrt zajedničke izjave. U formulacijama koje su se odnosile na državno uređenje došlo je do neslaganja demokrata i zemljoradnika s gleđiktima radikala. Tako je konačno propao pokušaj da tri srbijanske stranke zauzmu zajednički stav o pitanjima koja su bila pokrenuta u Zagrebačkim punktacijama. Oko sredine travnja i radikali su izdali svoje punktacije — Stanojevićevo pismo političkim prijateljima (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 23 i d.; Stojkov, n. dj., 228 i d.).

sloboda. Slobodan narod stvarao je ovu državu, po ceni najtežih žrtava i ona će, u ovim mučnim vremenima, moći da odoleva svima' iskušenjima samo tako, ako njeni građani budu imali osnovna prava čoveka, koja su im sada poništena, a za koja je narod bio uveren, da su mu za svagda obezbeđena. Naš narod, širom cele zemlje, nije ničim zaslužio, da se drži u jednome stanju nedostojnom njegove lepe prošlosti. Zato mi idemo za tim, da se tome stanju učini kraj; da se poštuje načelo narodne suverenosti i da se definitivno zasnue parlamentarna vladavina.

Odnosno državnog uređenja centralizam se pokazao kao nemoguć, da zadovolji narodne težnje i potrebe. To se videlo naročito posle 6 januara 1929 godine. Taj sistem mora da bude napušten. Zemlju treba organizovati tako, da zdrave moralne i materijalne snage kako celine, tako i svih krajeva, nadu svoje prirodne osnove za slobodno razvijanje, razvijanje države: preko njenog parlamenta, ostalih krajeva: preko njihovih predstavništava, u kojima bi oni uređivali svoje potrebe.¹¹⁵

Za sva pitanja budućeg uređenja države, mi ističemo neophodnost jednog iskrenog i trajnog sporazuma Srba, Hrvata i Slovenaca, predstavljenih preko političkih stranaka, koje bi na potpuno slobodnim izborima dobile od naroda većinu i poverenje. Sporazum se ima izvesti na bazi jednakosti i ravnopravnosti bez ikakve hegemonije jednih nad drugima. Ovaj sporazum je neophodan za konsolidaciju države i za otklanjanje sporova i nesloga.

Teška ekonomska i finansijska kriza nije morala da se oseti i kod nas u onoj meri, kako je to sada slučaj. Kriza je naročito pritisnula našu zemlju zbog nerazumne i neveste politike svih vlada od 6 januara 1929 g. pa do danas. Diletantski i bez plana vodila se privredna i finansijska politika, udarali su se novi tereti na narod, a on niti je znao na što se troši državni novac, niti je imao mogućnosti da utiče na pojedine vladine mere, koje su krizu samo pojačavale i pogoršavale stanje onih, kojima se tobože htelo pomoći.

Izlaz iz ekonomsko-finansijske krize može se tražiti samo po ugledu na druge kulturne države, gde se učešćem svih pozvanih faktora, uz javnu kritiku i sa pravim narodnim predstavnicima rešavaju sva teška privredna pitanja. Samo ceo slobodni narod, udružen i zajedničkim snagama, može imati uspeha u rešavanju ove krize. Vodeći računa o seljaku, kao najmnogobrojnijem staležu u našoj državi potrebno je postarati se, da se uspostavi ravnoteža danas poremećena na njegovu štetu.

Radi postignuća ciljeva, koji su napred označeni, mi ćemo ostati u najužoj saradnji sa svima drugim opozicionim strankama u političkoj borbi protiv današnjeg režima. Između Srba, Hrvata i Slovenaca valja povratiti poverenje, koje je uništeno. A iz toga poverenja nići će jedan zajednički program, za unutrašnje uređenje i za bolju budućnost naše države.

Mi ćemo istrajati do kraja u radu na ovome velikom narodnom poslu.

S pozdravom Vaš prijatelj

Aca M. Stanojević¹¹⁶

¹¹⁵ Formulacije o državnom uređenju u istom su smislu kao i formulacije koje su radikali predlagali kad se na početku veljače pripremala zajednička izjava triju stranaka. U nacrtu zajedničke izjave bile su ove formulacije: »Zemlju treba organizovati tako da zdrave moralne i materijalne snage svijui i svih delova naroda nadu svoje prirodne osnove za slobodno razvijanje, razvijanje države preko njenog parlamenta, svih delova narodnih: preko njihovih predstavništva, u kojima bi samostalno uređivali svoje potrebe.« Radikali, koji su se izjašnjavali za samouprave (decentralizaciju) ali i dalje stajali na unitarističkim pozicijama, brisali su iz tih formulacija sve izraze (narod, dijelovi naroda) koji bi mogli ostaviti i najmanju mogućnost da se govori o autonomijama, a pogotovo federaciji (Usp. isto).

¹¹⁶ Arhiv Jugoslavije, fond H. Krizmana, letak.

Beograd, 24 juna 1933 god.

Dragi Gospodine Srđane,

Saopštio sam drugovima ovde naše poslednje razgovore i svi su zadovoljni što ideja o jednoj zajedničkoj akciji i dalje napreduje, pored svih teškoća.

Ovde se smatra da ne bi bilo zgodno da tri šefa odlaze u Zagreb, a da za to nije pripremljen teren za donošenje izvesnih definitivnih odluka. Nepripremljeni odlazak značio bi pojačavanje izvesnih nada, posle čega, ako ne bi odmah došlo do konačnog sporazuma, moglo bi doći do — razočaranja... Biće s toga izgleda potrebno još malo prethodnih razgovora i dogovora.

U ovome cilju šaljem Vam jedan projekt rezolucije, koju bi šefovi, odnosno njihovi zamenici, ukoliko su oni sprečeni, imali da potpišu i to pro foro interno. Molim obavestite se kod g. Villdera i Predavca: odn. g. Mačeka: da li bi oni hteli ovo da potpišu zajednički sa drugim šefovima partija? Napominjem, da je ovaj projekat izrađen ovde od strane preštavnika: radikalne, demokratske i zemljoradničke partije, premda još nije prošao kroz vrhovne partijske forume.¹¹⁸

Odnosno opšte situacije, stvari u glavnom ovako stoje:

Kod vladine partije čine se velike pripreme za partijski kongres u Beogradu, gde će g. Uzunović po svoj prilici biti jednoglasno izabran za šefa partije. Hoderina stranka¹¹⁹ razvija veliku delatnost i izgleda da odista radi u opozicionom duhu, bez ikakvog tajnog sporazuma sa vladom. Stranka Voje Janjića smatra¹²⁰ se kao mrtvo-rođena. Kod naših opozicionih partija, opaža se življe kretanje i vrši jak pritisak na partijska vodstva da se učini ma šta, što bi pokrenulo i omogućilo jednu akciju. Našim ljudima dosadilo je čekanje i boće kakvu bilo akciju. Bilo u levo, u punom sporazumu sa Vama, bilo u desno, t. j. prijavljujući partije, radi omogućenja legalne opozicione borbe. Molim Vas da o ovoj situaciji obavestite drugove i da verujete, da je pritisak iz unutrašnjosti na nas vrlo velik, te se s toga mora doneti hitno neka odluka: ili — ili. Hrvati će učiniti istorijsku grešku, ako i sada puste nas Srbe, da se podvojeno borimo protiv režima. Samo bi nas jedna partijska zajednica mogla odvesti zajedničkom cilju. Hrvatsko vodstvo treba jednom realno da gleda na stvari i da prestane jednim okom gledati u frankovce, a drugim u srbijansku opoziciju.¹²¹

Molio bih Vas da odgovorite što pre.

Pozdravite sve naše zajedničke prijatelje.

Vaš iskreni,

Dr. M. M. Stojadinović¹²²

¹¹⁷ Potkraj travnja god. 1933. protiv Mačeka je vođen postupak pred Sudom za zaštitu države u Beogradu. Opuštnica ga je teretila zbog Zagrebačkih punktacija i izjava stranim novinarima, zbog propagiranja separatizma, kako je stajalo u optužnici. Osuđen je na tri godine zatvora (Usp. Boban, Zagrebačke punktacije, 353 i d.).

U vrijeme procesa protiv Mačeka došlo je u Beogradu do kontakata između predstavnika SDK i srbijanskih stranaka. Uz ostalo, bilo je dogovoreno da će šefovi srbijanskih stranaka posjetiti Zagreb (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 30 i d.).

¹¹⁸ Tekst rezolucije vidi na str. 208.

¹¹⁹ Jugoslavenska narodna stranka (»Borbaši«).

¹²⁰ Radikalna socijalna stranka.

¹²¹ Radikalni se tada spremaju za legalizaciju svoje stranke i napuštanje bloka opozicije. Stojadinović želi pokazati da radikalni neće biti krivi ako budu morali ići svojim putem (Usp. Boban, Držanje srbijanskih opozicionih stranaka, 36).

¹²² Original pisma ustupio mi je 17. IX 1961. Srđan Budisavljević.

Zagreb, 7. VII 1933.

Dragi gosp. ministre!¹²³

Vaše pismo od 24 juna primio sam 2 o. mj.

Poslani mi projekt rezolucije predao sam odmah vodstvu SDK, koje sam istovremeno obavestio i o sadržaju Vašeg pisma.

Odgovor glasi:

1) Projekt rezolucije ne može se prihvatiti. Osnovno je pitanje, koje dominira našim političkim životom, pitanje unutrašnjeg uređenja države. SDK je u svojoj rezoluciji od 7 novembra utvrdila osnovne linije novog državnog uređenja. Dr. Maček je toj rezoluciji dao na svom procesu autentično tumačenje, koje je naišlo na puno odobravanje pretstavnika demokratije u Beogradu.

Pre izгона vodstva SDK iz Beograda bilo je s ovim u Beogradu dogovoreno, da će pretstavnicima demokratskih grupa u Beogradu doneti zajedničku rezoluciju, u kojoj će biti konstatovano, da je u procesu protiv Dra Mačeka utvrđeno, da nije tačno tvrđenje režima, da je diktatura uvedena u zemlji i da se i dalje podržava zato, što Hrvati neće ovu državu i što treba državu — ma i silom — braniti od Hrvata.

Nadalje je bilo dogovoreno, da će nakon zajedničke dane rezolucije vodstvo ili barem dio vodstva demokratskih grupa doći u Zagreb, gde bi se nastavili u Beogradu započeti razgovori.

Međutim nije u Beogradu učinjeno ni jedno ni drugo (zajednička rezolucija beogradske opozicije) ni drugo (dolazak vodstva u Zagreb). Mesto toga šalje se nakon dva meseca u Zagreb na prihvati i potpis projekt rezolucije, koji još nije prošao ni kroz partijske vrhovne forume u Beogradu, te koji sadržaje samo opšte reči i gledanja, te u kome se kaže programatski manje, nego li je rečeno u izjavi Ace Stanojevića i Ljube Davidovića.

Nedolazak vodstva opozicije iz Beograda u Zagreb, opravdava se bojazni, da bi, ako odmah ne bi došlo do konačnog sporazuma — moglo doći do razočaranja. A u stvari već sam dolazak vodstva iz Beograda u Zagreb nakon osude Dra Mačeka, učinio bi ovde dobar i lep utisak. A zatim je nesporno, da bi se u izvesnim pitanjima (osuda režima, odnos spram režima) mogao odmah postići sporazum, a u pitanjima unutrašnjeg uređenja provela bi se u najmanju ruku otvorena i iskrena diskusija koja, ako ne bi odmah dovela do punog sporazuma, dovela bi do boljeg razumevanja i jasnijeg gledanja na osnovne principe novog unutrašnjeg uređenja. U svakom bi slučaju već sam dolazak vodstva opozicije iz Beograda u Zagreb, pa makar to bio i samo akt kurtoazije spram vodstva SDK, koje je došavši u Beograd, odanle bilo proterano,¹²⁴ imao izvesnu vrednost i značenje.

2) Vodstvo SDK ne gleda jednim okom na frankovce, a drugim u srbijansku opoziciju. Politika SDK, kako ju je iznio i objasnio na procesu Dr. Maček kao mjerodavno lice u punoj je protivnosti sa politikom frankovačkom. Međutim baš držanje opozicije u Beogradu nakon procesa Dr. Mačeka, daje hrane frankovačkoj agitaciji i protiv SDK i protiv Beograda.

Izneo sam Vam u glavnim linijama odgovor SDK povodom poslanog nacrta rezolucije. Čineći to, osećam potrebu, da sa svoje strane dodam ovo:

Vodstvo SDK vratilo se je iz Beograda dobro raspoloženo. Prvi dodir sa šefovima opozicije u Beogradu ostavio je lepu impresiju. Led, koji se je smrzao g. 1928 između

¹²³ Stojadinović je 1925—26. bio ministar finansija u Pašićevoj vladi. U vrijeme šestojanuarskog režima imao je istaknutu ulogu u redovima opozicionih radikala, posebno u kontaktima s drugim opozicionim strankama.

¹²⁴ Potpisnici Zagrebačkih punktacija predali su sudu izjavu u kojoj su se solidarizirali s Mačekom, navodeći da su punktacije njihovo zajedničko djelo. Prvog dana rasprave protiv Mačeka četvorica su potpisnika po odluci uprave grada udaljena iz Beograda.

Beograda i Zagreba, počeo je da se tali. Ovakova raspoloženja trebalo je hitno iskoristiti za opštu stvar. To je propušteno sa strane Beograda. Lepo raspoloženje počelo je, da se kvari. Poslani projekt rezolucije pre je opštoj stvari naškodilo, nego li koristio. Stvar bi se dala popraviti jednim odlučnim korakom, kao što je dolazak vodstva opozicije iz Beograda u Zagreb. Ne treba se ni malo bojati toga koraka. Od njega može biti samo koristi. Ne dode li do istoga, stvar sporazuma između Beograda i Zagreba ostaće na mrtvoj tači. A sporazum je kardinalno naše pitanje. Sve drugo je sitno i malo kao n. pr. pitanje prijavljivanja stranaka.¹²⁵ To ne sme biti reč Srbije u ova teška i sudbunosna vremena. Srbija mora danas da kaže mušku i otvorenu reč i da izvrši odlučna dela spram Zagreba. Ja lično verujem, da će to ona — usprkos svih teškoća — znati i hteti učiniti. Čim pre, tim bolje.

Iskreno Vas poštuje i srdačno pozdravlja

Vaš odani¹²⁶

PISMO LJ. DAVIDOVIĆA A. STANOJEVIĆU O ODNOSIMA MEĐU OPOZICIONIM STRANKAMA
Kolovoz 1933.¹²⁷

Ne ostaje mi drugo no da se ovakvo, pismom, na Tebe obratim. Prigodom Tvog poslednjeg bavljenja u Beogradu¹²⁸, nisi me uopšte ni potražio. Prilikom preposlednjeg bavljenja, svratio si k meni na kratko, i otišao si iz Beograda bez ponovnog susreta i bez naknadnih objašnjenja, koja sam imao pravo očekivati. Sa g. Jovanovićem¹²⁹ tada se nisi čak ni video. A i ranije, kad god si dolazio ovamo, uvek se nekako dečavalo, da se oko naših sastanaka natežemo, tako da nam ni ranije nisi davao priliku da započete razgovore dovedemo do kraja i da se rastanemo tek nakon donetih odluka.

Pored ovog jednog razloga, na ovakvu, pismenu, izmenu misli sada me navodi još i drugi razlog. Više je godina kako politički saradujemo. Događaji su se stekli tako, da je trenutak da rezultate te naše saradnje izvedemo na čistinu i svvedemo. Za to izvođenje na čistinu i svodenje neophodno je da naša gledanja na pitanja na dnevnom redu postavimo jasno i određeno. Samo na taj način moći ćemo povući zaključke koji se nameću.

Moje gledište na politički položaj stvoren ukidanjem jednog i oktroisanjem drugog ustava, kao i na ciljeve naše političke saradnje, poznato Ti je. Ono se osniva na sledećim polaznim mislima:

Krajnji zadatak čitave naše političke akcije treba da bude, da se današnji režim, u suštini nepromenjen i pod otvorenim apsolutizmom i pod prividnom ustavnošću, ukloni i za svagda onemogućiti, i da se konačno, zasnuje dosledno i lojalno sprovedena parlamentarna vladavina kao našim prilikama najpodesnija primena načela narodnog suvereniteta.

Svestan sam neobilaznosti reformama u izvođenju ovog sistema, reformama i u ustanovama i u političkim naravima, na koje i naše i inostrano iskustvo ukazuje. Ali mi baš i naše

¹²⁵ U ljest god. 1933. vođena je živa diskusija u opozicionim strankama u Srbiji treba li zatražiti legalizaciju stranke i djelovati u okvirima tadašnjih zakona. Radikali su i formalno zatražili registraciju stranke, ali im to nije odobreno (Usp. Boban, Odnosi od Septembarskog ustava do marseijskog atentata, 206 i d.; Stojkov, n. dj., 244 i d.).

¹²⁶ Kopiju pisma ustupio mi je 17. IX 1961. Srđan Budisavljević.

¹²⁷ U tom pismu Davidović je sumirao stavove koji su sadržani u nekoliko dokumenata Demokratske stranke, potkraj 1932. i na početku 1933. Pismo je nastalo u vrijeme kad je udaljavanje radikala od demokrata i zemljoradnika i razbijanje tzv. užeg bloka bilo uglavnom već završeno. Davidović u pismu utvrđuje odgovornost Radikalne stranke i njenog šefa Ace Stanojevića.

¹²⁸ Stanojević je tada boravio u Knjaževcu, a u Beograd je dolazio povremeno.

¹²⁹ Šef Zemljoradničke stranke.

i inostrano iskustvo potvrđuje da za današnjeg čoveka nema civilizovanog života van takve državne organizacije, koja počiva na odlučujućoj volji samih članova državne zajednice.

U ovim složenim i teškim privrednim odnosima mi moramo biti za parlamentarni režim ne samo iz načelnih razloga demokratije, nego i stoga što samo taj režim može ujemčiti gotovost čitavog naroda za napore i žrtve, koje današnjica zahteva, i samo on može ostvariti saobražavanje čitave države potrebama i mogućnostima jednog siromašnog seljačkog naroda.

Da bi novi ustavni poredak, naročito sad pošto je jedan ustav ukinut, a drugi oktroisan, uživao potreban autoritet, mora ga doneti na slobodnim izborima izabrana ustavotvorna skupština i to Ustavotvorna skupština koja svoju vlast ne izvodi iz tog oktroisanog ustava.

Jedini činiac sposoban baš zbog svoje moralne snage kao privremeno narodno predstavništvo da sprovede bez potresa čitav ovaj zadatak — od uklanjanja ovog režima do sastanka Ustavotvorne skupštine jeste: organizovana zajednica stranaka koje su ponikle iz naroda i koje je 6. januara zatekao.

Program ove političke zajednice mora obuhvatiti obe strane predstojećeg posla: on mora sadržavati i prvi načelan i konstruktivan deo, i drugi deo koji predviđa postupak i sredstva izvršenja. I kako je u pitanju politička akcija, to je ovaj drugi, poslovni deo programa, i manje važan od onog prvog.

Da bi se izbegle sve neizvesnosti koje prate promenu ustava, koja u isto vreme znači i promenu režima, i da bi se obezbedilo puno zalaganje čitave zajednice za zajedničke ciljeve, a prema tome i uspeh preduzeća, članovi zajednice moraju se saglasiti unapred o osnovnim linijama novog ustavnog poretka. Jedino uz takvu saglasnost oni će biti u stanju da zajednički izidu pred narod na biralište i pred Ustavotvornu skupštinu.

Prva tačka programa zajednice istaknuta je već u početku, naime: narodna suverenost i parlamentarna vladavina.

Unutrašnje uređenje središnji je problem zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca od njenog postanka, a naročito od posle 6. januara. I stoga je ova politička zajednica obavezna da u svom nacrtu o načelima novog ustavnog poretka obeleži smer u kome će tražiti rešenje problema unutrašnjeg uređenja države.

Iz postojanja opredeljenih kulturno-istorijskih posebnosti srpskih, hrvatskih i slovenačkih, sleduje da samo takvo unutrašnje uređenje ima moralnog opravdanja kao i izgleda na trajanje koje je ustanovljeno iskrenim i pravednim sporazumom Srba, Hrvata i Slovenaca, tako da osigura uzajamno poverenje i ostvari jednakost i ravnopravnost.

Pri tome mora se uvideti da nije po sredi traženje jednakosti i ravnopravnosti za pojedince kao državljanke, nego baš za te posebnosti srpske, hrvatske i slovenačke. Stoga se kod nas nameće jedna složena državna organizacija, jer samo takva organizacija može da u ovakvoj kulturno i istorijski složenoj sredini omogući ravnopravno saživljenje Srba, Hrvata i Slovenaca. Daljnja izgradnja nacrtu o unutrašnjem uređenju sme se ostaviti naknadnom približavanju gledišta, ali kao polazno merilo ne može se izbeći nepokolebivo saznanje da se za naš slučaj moraju tražiti oblici van kruga ustanova kakve pruža jednostavna država. Pokušavati da se pitanje unutrašnjeg uređenja države svede na predmet nađavanja i taktičke igre (nadmudrivanja) znači ne uvidati liniju istorijskog razvoja odnosa između Srba, Hrvata i Slovenaca i pre ujedinjenja a naročito sada u zajedničkoj državi. Isto je tako bezuslovna pretpostavka za saradnju u zajednici priznanje na drugoj strani: da samo ova zajednička država sa jednim parlamentom biranim od celokupnog naroda za poslove državne celine može garantovati napredak moralnog i materijalnog života Srba, Hrvata i Slovenaca.

Iz prirode stvari, da bi se jasno obeležio prekid sa današnjim stanjem, sleduje da se između sadašnjice i novog ustavnog poretka mora umetnuti jedan prelazni režim: da pripremi i obezbedi slobodne izbore i sastanak Ustavotvorne skupštine.

Članovi ove političke zajednice ograđuju se unapred od učešća ili pomaganja svakog režima koji bi ma u kom obliku i ma u kojoj meri predstavljao produženje današnjeg

stanja. Da bi se u praksi ovoj ogradi dao jasan i nesumnjiv smisao, članovi ove zajednice saglašuju se i na ovom daljnjem zaključku: da se isključuje izvođenje već i samog ovog prelaznog režima u okviru oktroisanog ustava od 1931. i sa skupštinom i senatom koji iz njega proizlaze.

U izvođenju prelaznog režima učestvovat će sve udružene stranke pod jednakim zalaganjem; već u tom prelaznom odseku one uz punu odgovornost primaju i puno pravo odlučivanja. Ovdje se odmah mora preseći diskusija o jednoj kombinaciji, koja ne dolazi uvek samo iz nedovoljne obaveštenosti. Kaže se, naime, da bi iz čisto praktičnih razloga, zbog teškoća sporazuma sa predstavnicima Seljačko demokratske koalicije trebalo privremeno prihvatiti i jednu vladu iz ostalih pet stranaka: radikalne, demokratske, zemljoradničke, slovenske ljudske i jugoslovenske muslimanske organizacije. Ovo je opasan sklizav put. Da li će se prelazni režim oslanjati na pet ili sedam grupa nije pitanje razlike u broju nego razlike u suštini. Sa ovako suženom osnovom prelaznoj vladi nedostajao bi zamah bezuslovan za rešenje njenih zadataka. I baš zbog toga se sa izvesnih strana ta sužena osnova i preporučuje.

Da članovi ove zajednice već od prvog dana saradnje ne smeju u svim pitanjima koja zadiru u opštu politiku zajednice ni prihvatiti ni uzimati inicijativu svaki za sebe — po sebi se razume.

Da bi se pri izvođenju ovog nacrtu ovde ili onde možda moralo prići prilagođavanju stvarnostima, dopuštam. Od onog što ova politička zajednica u suštini treba da predstavlja, a to je: organizovana snaga čitavog naroda — ne sme se ni u čemu otstupiti. Jer samo udružena snaga narodna vlasna je da preuzme sve odgovornosti koje se nameću, samo je ona sposobna da dvostruki životni problem naše države — zasnivanje narodne vlade i sprovođenje sporazumnog unutarnjeg uređenja — uputi pravcem u kome se jedino mogu postići stvarna rešenja.

Moje je duboko uverenje, da bi ta zajednica, čim bi u istinu bila organizovana, svojim političkim autoritetom značila takav centar uticaja da ne bismo onda dugo morali čekati na početak ostvarenja njenih zadataka.

Prvi uslov za zajedničku akciju jeste sporazum o zajedničkim ciljevima. I stoga sam ja ova svoja gledišta poslije 6. januara zastupao iz dana u dan: u razgovorima s Tobom i sa Tvojim prijateljima, kao i sa predstavnicima svih grupa sa kojima smo u Bloku saradivali. U nameri da podstaknem određeniju, prema tome i plodniju izmenu misli, ja sam u septembru prošle godine predao g. Trifunoviću zabeležku u kojoj sam u vidu napomena poredao niz ideja koje sam ovde u ovom pismu razvio. U decembru prošle god. ponovno sam predao g. Trifunoviću jedan primerak takve zabeležke samo u definitivnijem obliku; drugi primerak poslao sam, zajedno sa popratnim pismom, Tebi. Na posletku, svoje poglede ponovio sam, i to sa svim obrazloženjima, u pismu upućenom krajem januara svojim prijateljima.

Stvaranje Bloka stranaka koje je 6. januara zatekao smatrao sam za presudno u toj meri da sam, sa gotovošću za sve partijske i lične žrtve, sve svoje napore stavio u pokret da se to grupisanje stranaka privede u delo.

Sad posle dve, ili upravo skoro posle pet godina jedno za drugim ponavljanih preduzimanja moram sa razočaranjem, koje ne mogu prežaliti, da priznam, da su sva moja nastojanja dosad ostala bez stvarnih rezultata. U tome radu obraćao sam se u prvom redu uvek na vašu stranku, i sad se pokazuje na žalost sve jasnije da nisam uspeo da od vas dobijem otvorena izjašnjenja o postavljenim problemima, a kamoli da vas predobijem za zajedničku akciju.

Ali ne samo da taj krupni zadatak — udružiti sve stranke i udružiti ih za krajnje ciljeve — nije postignut, nego nismo bili u stanju da načinimo ni uži blok od radikala, demokrata i zemljoradnika, pa ma i za pojedinačne prigodne ciljeve.

U toku rada oko pripukljanja širokog bloka svih narodnih stranaka obeležila se je iz više razloga potreba da se prethodno postigne uže približavanje stranaka, koje prvenstveno predstavljaju Srbe: radikalne, demokratske i zemljoradničke. Valjalo je pre svega povratiti veru u demokratsku Srbiju, jer kako je diktatura došla iz Beograda, u svim krajevima

van Srbije raširilo se osećanje da taj režim treba staviti na račun baš Srbije. Drugo: učvršćivanje jednog specifično hrvatskog gledišta na unutarnje uređenje zahtevalo je da se na drugoj strani izradi jedno specifično srpsko gledište. Naravno, da se ni u jednom trenutku nije smelo misliti da taj uži blok ostane sam sebi cilj i da se on stavi nasuprot širokom bloku.

Neposredna saradnja radikala, demokrata i zemljoradnika pozvana je bila da posluži samo kao neophodna priprema za što uspešnije stvaranje velike zajednice svih stranaka koje stvarno predstavljaju Srbe, Hrvate i Slovence.

I uži blok nije odmakao dalje od širokog bloka.

Čak su i pokušaji za pojedinačno izražavanje solidarnosti radikala, demokrata i zemljoradnika od slučaja do slučaja ostali uzaludni.

Da se ograničim samo na najnoviju istoriju: na ovu godinu. Ovo činim samo zato što se bez toga pregleda u nazad neda postići baš ono što me je na ovo pismo i navelo: da svedemo račun i da povučemo zaključke.

Početak februara pretstavnici stranaka iz užeg bloka, radikalne, demokratske i zemljoradničke, izradili su na našu želju jedan nacrt zajedničke izjave, koji iako nije duboko zalazio u pitanja na dnevnom redu ipak je značio ozbiljniji napor za traženje načelne saglasnosti između naših stranaka. Kad je taj nacrt, na kome je u vaše ime najaktivnije saradivao g. Stojadinović, iznet pred vaš glavni Odbor, vi ste u nacrt uneli izmene koje baš u najbitnijem od dodirnutih predmeta, o unutrašnjem uređenju države, oduzimaju predloženom nacrtu i onoliko stvarnog izjašnjavanja koliko je prvobitni tekst sadržavao. Pošto je na taj način predlog izgubio smisao, nije više vredelo ni usvajati ga.

Sredinom maja na moj predlog da povodom otvaranja krivične istrage protiv dra Mačeka i dra Korošca učinimo javan protest, kao što smo to bili učinili i protiv njihovog interniranja, samo sada odgovarajući prilici, protest obimnijeg zamaha, naši predstavnici, vas je i ovoga puta zastupao g. Stojadinović, uspeli su da se ponovno slože. U njihovom predlogu pored protesta podvučena je opšta osuda današnjeg unutrašnjeg uređenja. Predloženi tekst potpisali smo g. Jovanović i ja, ali on je ostao bez vašeg potpisa. Protivpredlog koji je naknadno došao sa vaše strane nismo mogli usvojiti ni g. Jovanović ni ja. Taj protivpredlog mesto da istakne ono što je u trenutku krivičnih progona zbog izjava o unutrašnjem uređenju bilo odlučujuće a to je: da su sve narodne stranke saglasne u odbijanju današnje unutrašnje organizacije države, zadržao se na opštoj osudi vladinog rada. Na moje pismo g. Trifunoviću, kojim sam tim povodom molio da se vratimo na pretes pokrenutog pitanja, odgovor je izostao.

Niški zbor vladine stranke stavio je još jednom na probu širinu naše solidarnosti. Mi smo predlagali da u zajedničkoj osudi niški zbor dovedemo u vezu sa čitavim režimom, i u prvom redu sa oktroisanim ustavom, od koga režim potiče. Vi ste bili za to da se ograničimo na kritiku Srđkićeve vlade. Smatrajući tako skučenu izjavu bespredmetnom, nismo se s vama složili.¹²⁸

Kad je pala presuda suda za zaštitu države proti dr. Mačeka, zahvatilo me bilo nepokolebilo ubedenje da je to prilika za jedan širokogrudni akt saučestvovanja sa progonjenim vodom Hrvata. I ako svestan neodobravanja koje će njegovo držanje pred sudom izazvati u razdraženijem delu hrvatskog javnog mišljenja, dr. Maček je odvažno primio na sebe odgovornost da se do kraja izjašnjava za sporazum, uprkos tome što je čitavo vođenje procesa otkrivalo nameru da se on izbaci iz strpljenja i navede na izjave koje bi posle otežale nastojanja za okupljanje širokog bloka. Osećao sam u isto vreme, a to su mi i prijatelji iz Zagreba izrično ponavljali, da bi takav jedan akt s naše strane u hrvatskim krajevima bio dočekan kao najdragoceniji uvod u nastavljanju rada na velikom narodnom bloku.

¹²⁸ U proljeće god. 1933. vladina stranka organizirala je nekoliko velikih zborova. Tako je 23. travnja održan veliki zbor u Nišu. Vlada je angažirala upravni i policijski aparat da bi na zbor dovela što više ljudi. Ministarstvo saobraćaja stavilo je na raspolaganje 1654 željeznička vagona za prijevoz sudionika zbora (Usp. Milica Bodrožić, *Obrazovanje Jugoslavenske radikalno-seljčke demokratije, Istorijski glasnik*, 2-3/1964, 82-83).

Ovaj moj predlog vi ste odbili i umesto toga predložili ste da izdamo jedan komunike u kome se presuda dru Mačeku stavlja u jedan red sa aluzijama na govore Uzunovićeve,¹³¹ sa objašnjavanjima o gadostima oko niškog zbora itd. Predosećajući mučan utisak koji bi takva ocena važnosti procesa protiv dra Mačeka ostavila u Hrvatskoj pretpostavio sam da i ovoga puta oćutimo, no da svojim izjavama otežamo još više odnose između Beograda i Zagreba.

Sredinom maja naši pretstavnici, u vaše ime govorio je i ovoga puta g. Stojadinović, još jednom su se složili. To je bilo na sledećem tekstu:

»Predstavnici stranaka... složili su se na sledećem:

1. Za uklanjanje sadašnjeg režima i za zasnivanje novog stanja slobode i jednakosti potrebno je obrazovati jednu stalnu političku zajednicu koja će obuhvatiti sve ove stranke, imati svoj program i jedno zajedničko vodstvo.

2. Program ove političke zajednice u današnje vreme zasniva se na ovim osnovnim pogledima:

I. Država treba da bude organizovana na čelu narodne suverenosti i prema tome na dosledno i lojalno sprovedenoj parlamentarnoj vladavini, sa punim političkim i građanskim pravima.

II. Unutrašnje uređenje države, ustanovljeno iskrenim i pravednim sporazumom Srba, Hrvata i Slovenaca treba izvesti tako da osigura uzajamno poverenje i ostvari jednakost i ravnopravnost.¹³²

Ovaj tekst navodim stoga što je to najnovija istorija i stoga što on ne sadrži ništa drugo do dva osnovna, najopštije formulisana načela, koja i ako ne idu daleko u izjašnjavanju, ipak služe i kao merilo obima solidarnosti.

I ovoga puta vi ste potpis odbili i to bez obrazloženja, bez diskusije, kao da predmet u opšte nije bio stavljen na dnevni red.

Kad god smo vodili razgovor o općinskim izborima, smatralo se kao stvar van spora, da ćemo bar mi iz užeg bloka pred narod izići sa zajedničkim proglasom. Međutim, neočekivano, g. Trifunović mi je 1. jula predao vaš posebni proglas čitačima.

Naposletku, ovih poslednjih dana desili su se događaji o kojima ne želim davati sud pre no što dobijem od Tebe objašnjenje. Obavešten sam da ste preduzele akciju da napravite vladu i da u tu vladu povedete i naše saveznike dra Korošca i dra Spahu. Obaveštenje je iz treće ruke, ali ne izgleda zbog toga manje pouzdano. Ponavljam, sud odlažem, ali već sad podvlačim ovoliko: ta vaša akcija došla je ne samo bez prethodne diskusije o pitanjima koja nas podvajaju nego čak i bez izjašnjavanja o razlazu, pa čak i bez golog nagoveštavanja da idete drugim putem; po dobivenom obaveštenju po sredi je prosta priprema vlade, dok smo mi uvek razgovarali o načelnoj i osnovnoj promeni režima i da nisu uvek samo takvi razgovori vođeni, ja u njima nebi ni jednog trenutka učestvovao.¹³³ Stalno smo svi ponavljali da je prva pretpostavka naše političke saradnje da ne radimo jedan drugome iza leđa — u ostalom i bez izričitih izjava, to je pretpostavka bez koje ja i ne sedam u jedno društvo.

Svršio sam. Sad je red na Tebi.

U toku razgovora s Tobom i Tvojim prijateljima činilo se svaki čas kao da smo tu na putu da se u jednoj za drugom od izloženih misli složimo. U čemu je saglasnost bila? I šta je od nje ostalo? Tvoj odgovor očekujem, i to o čitavom gledištu koje sam Ti ovde izneo. Svoje izlaganje ograničio sam na suvo beleženje, baš da bi pretres olakšao.

¹³¹ Tada predjednik režimske stranke, na početku 1934. predjednik vlade.

¹³² Usp. nap. 118.

¹³³ Organizirana saradnja među opozicionim strankama nije postojala ni prije, a nakon Zagrebačkih punkcija ionako slabije veze još su više oslabile. Nastala je nova etapa u aktivnosti opozicije. Otkako su se radikali udaljili od demokrata i zemljoradnika gradili su čvrće veze s Korošcem i Spahom, s kojima će praviti planove za dolazak na vlast bez demokrata i zemljoradnika i bez SDK. Konačno će ta grupacija na vlast doći u lipnju 1935. kad je formirana vlada Stojadinović-Korošec-Spaho.

Mnogo bi mi bilo stalo da ovo pismo primiš sa raspoloženjem sa kakvim sam ga ja pisao. Pritiskuje me kobnost prilika u koje je zemlja uvučena i pritiskuje me težina odgovornosti za odluke koje moramo uzeti. Svakako da je tako i s Tobom. Nama dvojici a naročito Tebi više no drugima nekadašnja borba Srbije za slobodu nije istorija nego deo ličnog doživljenja. I zato nitko drugi od nas dvojice ne može teže osetiti bol što se takva borba ponovo nameće i to boli u toliko teže što danas nema onih ranijih boraca. Ako nas dvojica ne ostanemo na mestu tko će drugi ostati.

Laknulo bi mi na duši kad bi me Tvoj odgovor uverio da se naša saradnja nastavlja, a naročito bi mi laknulo kad bi me uverio da, ako se već moramo rastati, to rastajanje ne bude u isto vreme i rastajanje u osećanju.

Beograd, 6 augusta 1933.

Ljuba M. Davidović¹²⁴

¹²⁴ Pri ruci su mi dva primjerka Davidovićeve pisma: jedan koji se nalazi u Trumbićevoj ostavišini i drugi koji mi je 17. IX 1961. ustupio Srđan Budisavljević. Između njih postoje manje razlike, uglavnom u interpunkcijama. Tekst koji ovdje donosim uzet je prema primjerku iz Trumbićeve ostavišine, s vrlo malim izmjenama prema drugom primjerku.